

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია

პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის სკოლა

ინგა გრიგალაშვილი

XVII საუკუნის ირან-საქართველოს ურთიერთობის

ზოგიერთი საკითხი

სადოქტორო საგანმანათლებლო პროგრამა

„საქართველოს ისტორია“

სადოქტორო ნაშრომი შესრულებულია ისტორიის დოქტორის

აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: როინ მეტრეველი,

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,

აკადემიკოსი

თბილისი

2019

შინაარსი

ანოტაცია..... 3

Annotation 6

შესავალი 8

I თავი

წყაროები და ლიტერატურა 11

II თავი

თეიმურაზ I-სა და ლუარსაბ II-ის ურთიერთობა შაჰ აბას I-თან XVII საუკუნის

დასაწყისში..... 23

III თავი

წმინდა მოწამე ქეთევან დედოფალი.....36

IV თავი

კომპრომისი ირანისა და ქართლის ურთიერთობაში როსტომ-ხანი და

თეიმურაზ მეფე..... 56

V თავი

ირანული სამოხელეო ელემენტების გავლენა ქართულზე (XVII საუკუნე)

§1.ეშიკადასბაში (ایشیکا آقاسیباشی) 79

§2.მეითარი (مہتاری).....89

§3.მემანდარი (مهمانداری).....92

§4.მინბაში (مِنْ بَاشِي).....	96
§5.მუნში مَشِي	107
§6.მურდარი (مهردار).....	110
§7.მუსტოფი (مستوف).....	116
§8. ყულარაღასი (آقا سید قولا ر) და იუზბაში (يوزباشي).....	121
§9.ჯარჩი (جارچی).....	125
VI თავი	
ირან-საქართველოს სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები XVII საუკუნეში.....	130
დასკვნა	169
გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა	174
დანართი	187

ანოტაცია

სადისერტაციო ნაშრომის-XVII საუკუნის ირან-საქართველოს ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხის შესწავლა ფრიად მნიშვნელოვანია. მასში თავმოყრილი, შეგკრებული და განხილულია საკვლევ პრობლემასთან დაკავშირებული ისტორიული დოკუმენტები და ასევე ქართული, სპარსული, თურქული, სომხური, დასავლეთ ევროპული წერილობითი წყაროები.

აღნიშნული პერიოდის ისტორიის წარმოსაჩენად და შესასწავლად გამოყენებულია სსიპ. კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ფონდებიდან აღებული დიგიტალური ვერსიები, ასევე საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური არქივის ფონდებში დაცული მასალები და საქართველოს ს. ჯანაშიას სახელობის ეროვნულ მუზეუმში დაცული ნუმიზმატიკური მასალა.

ნაშრომში განხილული და გამოყენებულია ბერი ეგნატაშვილის, ვახუშტი ბატონიშვილის, დონ პიეტრო ავიტაბილეს, არქანჯელო ლამბერტის, ჯუდიჩე მილანელის, ჟან შარდენის, ისქანდერ მუნშის და სხვათა თხზულებებში დაცული ცნობები, რომლებიც ახლებურადაა ინტერპრეტირებული და დაზუსტებული.

არსებული მასალების შესწავლამ და წყაროების დამუშავებამ, შესაძლებლობა მოგვცა აღნიშნული პერიოდის ირან-საქართველოს ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი, საფუძვლიანად შეგვესწავლა. კერძოდ, წმინდა მოწამე ქეთევან დედოფლის ღვაწლი, როსტომ მეფის ზეობის პერიოდი, ირანული სამოხელეო ელემენტების გავლენა ქართულზე და ასევე ირან-საქართველოს შორის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები XVII საუკუნეში.

საკვლევ პრობლემასთან დაკავშირებით, არსებული მასალის ანალიზისა და შეგკრების საფუძველზე, განხილული და დაზუსტებულია თემასთან დაკავშირებული ნაკლებად იდენტიფიცირებული ფაქტები და მოვლენები.

შესავალში წარმოდგენილია ის მნიშვნელოვანი საკითხები, რომლებიც ორგანულად უკავშირდება საკვლევი ეპოქის XVII საუკუნის ირან-საქართველოს ურთიერთობის საკითხის შესწავლას.

სადისერტაციო ნაშრომი შედგება ექვსი ძირითადი თავისაგან, იწყება ანოტაციით ქართულ და ინგლისურ ენაზე შემდეგ მოდის შესავალი, სადაც დასაბუთებულია საკვლევი თემის აქტუალობა, წარმოდგენილია კვლევის მიზანი, აგრეთვე ნაშრომის მეცნიერული სიახლის და მისი მნიშვნელობის დასაბუთება.

პირველ თავში განხილულია XVII საუკუნის ირან-საქართველოს ისტორიის შესასწავლად და გასაშუქებლად წარმოდგენილი მრავალრიცხოვანი დოკუმენტური და ნარატიული წერილობითი წყაროები. თავმოყრილი და შეჯერებულია ისტორიული დოკუმენტები და საბუთები. ასევე ქართული, სპარსული, თურქული, სომხური, დასავლეთ ევროპული წერილობითი წყაროები. გამოყენებულია დიგიტალური მასალები, რომლებიც დაცულია სსიპ. კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში. აგრეთვე განხილულია საქართველოს სახელმწიფო ისტორიულ არქივში და აკადემიკოს ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ეროვნული მუზეუმის ფონდში დაცული ნუმისმატიკური მასალა (სპარსული ზედწერილობით).

მეორე თავში წარმოდგენილია შაჰ აბას I-ის (1587-1629) ზრახვები ქართველი მეფეების მიმართ, კახეთის მეფის, თეიმურაზ I-ის (1606-1648) პოლიტიკური და შეიარაღებული ბრძოლა ირანის წინააღმდეგ.

მესამე თავში გადმოცემულია წმიდა ქეთევან დედოფლის ღვაწლი და მოწამეობა ქვეყნისა და მთელი ქართველი ხალხისათვის.

მეოთხე თავში გადმოცემულია როსტომ მეფის (1632-1658) მიერ გატარებული შინაპოლიტიკური ღონისძიებები, ქართლის მიმართ ირანის მიერ განხორციელებული კომპრომისული პოლიტიკის პირობები.

მეხუთე თავში განხილულია როსტომ მეფის დროინდელი ცენტრალური აპარატის მოხელეები: ეშიკაღასბაში, მეითარი, მეჰმანდარი, მინბაში, მუნში, მურდარი, მუსტოფი, ყულარაღასი, უზბაში, ჯარჩი.

მეექვსე თავში წარმოდგენილია ის სავაჭრო ურთიერთობები, რომელიც მიმდინარეობდა საქართველოსა და ირანს შორის XVII საუკუნეში.

დასკვნით ნაწილში შეჯამებულია სადისერტაციო ნაშრომში გამოკვეთილი სიახლეები და წარმოჩენილია მათი მნიშვნელობა.

Annotation

Actuality of the research of some of the issues of the dissertation thesis “Iran-Georgia relations ofXVII Century” is due to the methodological innovations. Particularly, it collects, reconciles and critically reviews the historical documents related to the problem of the research and Georgian, Persian, Turkish, Armenian and Western European written sources.

In order to present and study the said period of history, digital versions from the funds of the LEPL Kornely Kekelidze Georgian State National Center of Manuscripts were used, as well as the materials protected at funds of the Georgian State Central Archives and the coins secured at the S. Janashia Georgian State National Museum.

Besides the mentioned, the Thesis uses the newly interpreted and adjusted materials, contained in the works of Brother Egnatashvili, Prince Vakhushti, Don Pietro Avitabile, Arcangelo Lamberti, Judice Di Milano, Jean Shardin, Iskander Munshi and others.

Complex studies of the existing materials and processing of the sources enabled us to fundamentally research certain aspects of the Iran-Georgia relations of the said period.

Based on the critical analysis and reconciliation of the existing materials related to the problem of the research, we reviewed and adjusted the less identified facts and events related to the issue.

The Introduction presents important issues organically linked to the studies of the certain aspects of the Iran-Georgia relations in the XVII century.

The Thesis work consists of five main chapters.

It starts with the annotation in Georgian and English languages, followed by the Introduction with the justification of actuality of the study topic. Scope of the research, scientific innovation and importance of the work are justified as well.

Chapter One deals with the numerous documentary and narrative written sources presented in the study and coverage of Iran-Georgia history of the XVII century. Collected and documented historical documents

Chapter Two describes intentions of Shah Abbas towards the Kings of Georgia, Political and armed opposition of the King of Kakhetia against the State of Iran.

Chapter Three sets out Holy Queen Ketevan's merit and martyrdom for the country and entire Georgian people.

Chapter Four describes the internal political measures conducted by King Rostom and conditions of the compromise policy implemented in Kartli by Iran.

Chapter Five describes the officials of the central staff of the period of King Rostom: Eshikaghasbashi, Meitar, Mehmandar, Minbash, Munsh, Murdar, Mustof, KularaGas, Uzbash, Jarch.

Chapter Six describes the trade relations between Georgia and Iran in XVII century.

The Final Section summarizes the innovations highlighted in the Thesis and their importance.

შესავალი

ირანისა და საქართველოს ურთიერთობა XVII საუკუნეში მრავალმხრივ საინტერესო და საყურადღებო პერიოდს წარმოადგენს. უპირველეს ყოვლისა იმ თვალსაზრისით, რომ XVI საუკუნის დამდეგს სეფიანთა სახელმწიფოს (1501-1722) წარმოქმნით ირან-საქართველოს ურთიერთობაში ახალი ხანა დაიწყო. ამ ორი მეზობელი ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკურმა ურთიერთობამ მეტად მრავალფეროვანი და ინტენსიური ხასიათი მიიღო. სეფიანთა დინასტიის ფუძემდებელი შაჰ ისმაილ I (1501-1524) საქართველოსთან დამოკიდებულებას განსაზღვრავდა წინამორბედი დინასტიების-ილხანების, ჯალაირების, თეოტატკნიანების (აყ-ყუონლუს) და შავბატკნიანების (ყარა-ყოინლუს) ტრადიციებით. როგორც ცნობილია, სეფიანთა სახელმწიფო იმ ტერიტორიაზე წარმოიქმნა, რომელიც ადრე ხსენებულ დინასტიათა მფლობელობაში იმყოფებოდა. ამიტომ სეფიანებს თავი მათ მემკვიდრეებად მიაჩნდათ და საქართველოს დაპყრობასაც თავიანთ მოვალეობად თვლიდნენ. ყიზილბაშებს, (XV საუკუნიდან მოყოლებული სეფიანები ატარებდნენ თეთრ თავსაბურავს თორმეტი წითელი ზოლით, თორმეტი შიიტი იმამის პატივსაცემად, რის გამოც ამ თურქმანულ ტომებს ყიზილბაშები **باش قرمز**, წითელთავიანები“ ეწოდათ) როგორც ჩანს, იმთავითვე შეგნებული ჰქონდათ საქართველოს უდიდესი მნიშვნელობა პოლიტიკური, ეკონომიკური თუ სავაჭრო თვალსაზრისით.

რაც შეეხება სეფიანთა სახელმწიფოს ურთიერთობას საქართველოსთან ამ მხრივ ძვირფას წყაროს წარმოადგენს შაჰ თამაზ I-ის „თეზქერე“. მასში ვხვდებით ცნობებს იმის შესახებ, თუ როგორ ცდილობდნენ ყიზილბაშები ფეხი მოიდგან და გაბატონდნენ საქართველოში. „თეზქერედან“ ირკვევა, რომ ასეთ ცდას ყიზილბაშების მხრივ უკვე XVI საუკუნეში ჰქონდა ადგილი.

„თეზქერეში“ მოხსენიებულია **ხურჩინლუს** (خورچینلو) ყიზილბაშური ტომი, რომლის ერთი ნაწილი ყარაბაღში, ხოლო მეორე ნაწილი საქართველოში ჩამოუსახლებიათ. ძნელი სათქმელია, თუ რა ბედი ეწია ამ ტომს, მაგრამ ჩვენ ხელთ გვაქვს საყურადღებო ფაქტი დამოწმებული ისეთ დოკუმენტურ წყაროში, რომლის ავტორი თვით შაჰ თამაზია.

ყიზილბაშებს, როგორც ჩანს, შეგნებული ჰქონდათ საქართველოს უდიდესი მნიშვნელობა პოლიტიკური, ეკონომიკური თუ სავაჭრო თვალსაზრისით. ალბათ, სწორედ ეს იყო იმის მიზეზი, რომ მათ დაპყრობით გეგმებში საქართველო განიხილებოდა.

ამრიგად, ცხადი ხდება, რომ უკვე XVI საუკუნეში, შაჰ-აბასამდე კარგა ხნით ადრე, ყიზილბაშური ტომები ცდილობენ საქართველოში ჩამოსახლებას, მაგრამ ყიზილბაშთა სახელმწიფო იმ დროს იმდენად ძლიერი არ იყო, რომ ეს ღონისძიება ისეთივე ფორმებითა და მასშტაბით განეხორციელებინა, როგორც ეს მომდევნო პერიოდში ხდებოდა.

პოლიტიკურად დანაწევრებული საქართველოსათვის ძნელი იყო გამკლავებოდა ყიზილბაშთა აგრესიას. მათი არაერთგზის შემოსევები დიდ მსხვერპლად უჯდებოდა ქართველ ხალხს. საქართველოში ოსმალებს ირანელები ცვლიდნენ, ხოლო ირანელებს კვლავ ოსმალები. საქართველოს პოლიტიკის მესვეურნი სხვადასხვა ხერხებითა და საშუალებებით იცავდნენ თავს ამ ორი დამპყრობელისაგან, რომელთა შორის, შედარებით რთული ურთიერთობა ჰქონდათ ირანთან.

სწორედ ამიტომ, ჩვენი კვლევა მიზნად ისახავს საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესების გაანალიზებას. ირან-საქართველოს შორის „კომპრომისული პოლიტიკის“ შემდგომ, საქართველოში „ყიზილბაშური რიგით“ განწყობილი ცენტრალური აპარატის მოხელეების ფუნქციების გაშუქებას. იმ მოხელეების, რომლებიც ჩნდებიან XVII საუკუნიდან, როსტომ მეფის (1632-1658 წწ.) პერიოდში, როდესაც ძლიერდება აღმოსავლეთ საქართველოში ირანის გავლენა. მათ ირანის მოხელის ფუნქცია ჰქონდათ მინიჭებული, მაგრამ ამავდროულად ქართლის მეფის სამსახურშიც იდგნენ. ჩვენი მიზანი იყო მათ სახელზე არსებული ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთებისა და დოკუმენტების შეგროვება, სისტემატიზაცია და შესწავლა.

კვლევის მიზანი იყო წმინდა ქეთევან დედოფლის გმირული მოღვაწეობისა და ტრაგიკული აღსასრულის გაშუქება. ასევე იმ სიახლის შემოტანა, რომელიც სამეცნიერო საზოგადოებისათვის უცნობი იყო.

დისერტაცია მიზნად ისახავს აგრეთვე XVII საუკუნის ირან-საქართველოს შორის
სავაჭრო ურთიერთობის შესწავლას.

თავი I.

წყაროები და ლიტერატურა

ა) წყაროები

XVII საუკუნის ირან-საქართველოს ისტორიის შესასწავლად და გასაშუქებლად მრავალრიცხოვანი დოკუმენტური და ნარატიული წერილობითი წყაროები მოგვეპოვება. ნაშრომში თავმოყრილი და შეჯერებულია ისტორიული დოკუმენტები და საბუთები. ასევე ქართული, სპარსული, თურქული, სომხური, დასავლეთ ევროპული წერილობითი წყაროები.

ქართული წერილობითი წყაროების დოკუმენტური საბუთებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის შესწავლის საფუძველზე წარმოდგენილია საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა ირანთან ურთიერთობის ფონზე. გამოყენებულია ის დიგიტალური მასალები, რომლებიც დაცულია სსიპ. კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში. (119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126)

ნაშრომში გამოყენებულია აგრეთვე საქართველოს სახელმწიფო ისტორიულ არქივში და აკადემიკოს ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ეროვნული მუზეუმის ფონდში დაცული ნუმისმატიკური მასალა (სპარსული ზედწერილობით). (113, 114, 115, 116, 117, 118, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138) .

აღსანიშნავია, რომ ჩემთვის მნიშვნელოვანი პერიოდის მოვლენები გაშუქებული აქვს ფარსადან გორგიჯანიძეს, რომელიც თავის ნაშრომში საინტერესოდ გადმოგვცემს XVII საუკუნის ისტორიას. იგი მრავალი ისტორიული მოვლენის მონაწილე და თვითმხილველი იყო, რადგან საკმაოდ მაღალი თანამდებობა ეკავა ირანში და ამავდროულად ხელი მიუწვდებოდა ოფიციალურ დოკუმენტებზე, სიგელებზე და ისტორიულ საბუთებზე. მას ზედმიწევნით უნდა სცოდნოდა ირან-საქართველოს ურთიერთობის მნიშვნელოვანი ფაქტები. რადგან ამასთანავე, უნდა ითქვას, რომ ფარსადან გორგიჯანიძე სარგებლობდა

სპარსული წყაროებითაც, განსაკუთრებით კი ისქანდერ მუნშის თხზულებებით. იგი აანალიზებდა არსებულ ვითარებას და ისტორიულ მოვლენებთან დაკავშირებით აკეთებდა დასკვნებს. (12)

ქართული წყაროებიდან აღსანიშნავია ვახტანგ VI-ის ინიციატივით შემდგარი „სწავლულ კაცთა კომისიის“ ნაშრომი, რომელიც XIV–XVII საუკუნის საქართველოს ისტორიას მოიცავს. ვახუშტი ბატონიშვილი თავისი თხზულების შედგენისას „სწავლულ კაცთა“ ნაშრომს ეყრდნობა და აღსანიშნავია, რომ ძალზედ საინტერესო და მნიშვნელოვანია ჩვენთვის ქართულ წყაროებში დაცული ცნობები.

ფეოდალური პერიოდის საქართველოს გამოჩენილი ისტორიკოსი იყო ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელმაც პირველმა დაიწყო საქართველოს ისტორიის ყოველმხრივი და საფუძვლიანი შესწავლა და მეცნიერულ-კრიტიკული მეთოდით მრავალი ისტორიული ფაქტი დაადგინა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულების მეორე ნაწილი, რომელშიც მოგვეპოვება უძვირფასესი ცნობები გვიანფეოდალური პერიოდის საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების შესახებ. (6)

წარმოდგენილი ეპოქის შესახებ მნიშვნელოვანი მასალები მოგვეპოვება წინამდებარე პერიოდის ქართულ მხატვრულ ლიტერატურულ ძეგლებში. მეფე არჩილის პოემაში „არჩილიანი“ მოთხრობილია მეფე თეიმურაზ პირველის დაუღალავი ბრძოლა ქვეყნის გაძლიერება-განმტკიცებისათვის. (2)

საქართველოს ისტორიის მოცემული პერიოდის შესახებ მნიშვნელოვანი ცნობები დაგვიტოვეს დასავლეთ ევროპის სხვადასხვა ქვეყნის ელჩებმა, მოგზაურებმა და მისიონერებმა. მნიშვნელოვანია მუსტაფა ნაიმას ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ნაიმას ამ პერიოდის საქართველოს მდგომარეობის შესახებ მცირე ცნობები მოეპოვება, იგი ზუსტად გადმოცემს მოვლენების თანმიმდევრობას. მოგვითხრობს იმ ურთიერთობის შესახებ, რომელიც 1632 წლიდან იწყება ქართლსა და ირანს შორის. მუსტაფა ნაიმა ცნობებს გვაძლევს დადიანის ასულის როსტომზე გათხოვების შესახებ და, ფაქტობრივად, ავსებს ქართული წყაროების

მონაცემებს. უნდა ითქვას, რომ მუსტაფა ნაიმასთან შედარებით, ბერი ეგნატაშვილი დეტალურად და ვრცლად აღწერს როსტომ მეფისა და მარიამ დედოფლის ქორწინების ამბავს, აგრეთვე იმ პოლიტიკურ მდგომარეობას, რომელიც აღნიშნული პერიოდისათვის იყო დამახასიათებელი. მის ცნობებს დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ისტორიის შესასწავლად. (36)

XVII საუკუნის საქართველოს კუთხეების შესახებ მნიშვნელოვანი ცნობები აქვთ მოსკოვის მეფის ელჩებს. მათში ცელკეული კუთხეებისა და სამეფო-სამთავროების პოლიტიკური დამოკიდებულებაა აღწერილი. ცნობებში მოცემულია ურთიერთობა ირანთან, თურქეთთან და სხვა ქვეყნებთან (38.92)

არანაკლებ მნიშვნელოვანია ჩვენთვის XVII ს-ის იტალიელი მისიონერის დონ პიეტრო ავიტაბილეს რელაციონი საქართველოს შესახებ, რომელიც ავტორს საქართველოდან წერილებად გაუგზავნია რომში პროპაგანდა ფიდესათვის. (კათოლიკური სარწმუნოების გამავრცელებელი კონგრეგაცია). პიეტრო დელა ვალეს მოხსენება პაპ ურბანო VIII-დმი მრავალ საინტერესო ცნობას შეიცავს. აღნიშნული მოხსენებები, რომელსაც 1627 წლიდან 1638 წლამდე აგზავნიდა ავიტაბილე ისტორიული ღირებულების წყაროა. მოხსენებაში პოლიტიკურ მოტივებზეა საუბარი. იგი აღნიშნული ამბების თვითმხილველი და მეფე თეიმურაზ I-თან დაახლოებული პირი იყო. ავიტაბილე თავის ნაშრომში აღწერს XVII ს-ის საქართველოს პოლიტიკურ ვითარებას. (1)

წარმოდგენილი ეპოქის შესახებ მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის XVII ს-ის ცნობილი ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენი. მისი თხზულება საქართველოს ისტორიისათვის მეტად მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს. თხზულება გამოირჩევა ცნობების სიმდიდრით, მრავალფეროვნებითა და მრავალმხრივობით. შესაძლებლობას გვაძლევს, დავადგინოთ იმ პერიოდის საქართველოს პოლიტიკურ, სოციალურ ეკონომიური ვითარება. ჟან შარდენის ცნობები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან იგი აღწერილი ამბების თვითმხილველია და მოვლენებს თავისი დაკვირვების შედეგად წარმოადგენს. იგი, ფაქტობრივად, პირველად წყაროს წარმოგვიდგენს. (50.51)

XVII ს-ის საქართველოს ისტორიის შესასწავლად არანაკლებ მნიშვნელოვანია გერმანელი სწავლულისა და დიპლომატის ადამ ოლერიუსთან დაცული ცნობები. მასში მოთხრობილია საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა, ირან-საქართველოს ურთიერთობა, კერძოდ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ქართველი ვაჭრების შესახებ. იგი გვიამბობს შაჰ აბას I-ის პერიოდში ისპაანში გადასახლებული ქართველების შესახებ. აღნიშნული პერიოდის შესახებ, ძალზედ მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის აგრეთვე ფრანგი მოგზაური ჟ. ტავერნიე. იგი ქართველებს ახასიათებს როგორც რჩეულ ვაჭრებს და მოგზაურობის მოყვარულ ხალხს. ოლერიუსის მსგავსად ტავერნიეც აღნიშნავს, რომ ქალაქ თავრიზში ვაჭრებს შორის ქართველებიც იყვნენ. (44. 60. 86. 89)

ირანში ქართველთა დასახლებების შესახებ მოგვითხრობს აგრეთვე დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი, რომელსაც თვითონ უნახავს ქართველთა დასახლებები ირანში. მის მიერ საქართველოდან რომში გაგზავნილი რელაციები საუცხოო მასალად შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან მისი მიზანი მხოლოდ საქართველოს მდგომარეობის აღწერა იყო და ამავდროულად სურდა კულტურული დახმარება გაეწია ქართველებისათვის. შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელის რელაციები ნამდვილად ისტორიული ღირებულების დოკუმენტებს წარმოადგენს. მის მსგავსად, საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობის შესახებ მეტად საგულისხმო ფაქტებს გვაწვდის არქანჯელო ლამბერტი. (33.31)

აღნიშნული პერიოდის კვლევისათვის მეტად საინტერესოა სომეხი ისტორიკოსის არაქელ დავრიჟეცის ცნობები. საქართველოს ისტორიის გასაშუქებლად მეტად მნიშვნელოვანია მისი თხზულება „ისტორია“. ავტორი საინტერესოდ აღწერს XVII საუკუნის საქართველოს პოლიტიკურ ვითარებას. მისი „ისტორია“ მოიცავს ცნობებს სომხეთისა და მისი მეზობელი ქვეყნების: ირანის, თურქეთისა და საქართველოს შესახებ. ისტორიკოსი ძირითადად თავისი თვალთ ნანახს ეყრდნობოდა, კრიტიკულად განიხილავდა და სწორედ ამიტომ ჭეშმარიტების დასადგენად მისი ცნობები მეტად სარწმუნოდ უნდა ჩავთვალოთ. იგი დაწვრილებით მოგვითხრობს თეიმურაზ I-ის,

ლუარსაბ II-ისა და ქეთევან დედოფლის შესახებ. არაქელ დავრიჟეცის „ისტორიაში“ მოტანილი წყაროები ფაქტობრივად დადასტურებულია ქართულ და სპარსულ წყაროებში. ამიტომ, რასაკვირველია, ამ მხრივაც ნდობას იმსახურებს. (15)

სეფიანთა პერიოდის ისტორიოგრაფიის წარმომადგენელია ისქანდერ-ბეგ თორქემანი, იგივე ისქანდერ მუნში, რომელის საისტორიო თხზულება „თარიხ-ე ალამ-არა-იე აბასი“ (აბასის ქვეყნის დამამშვენებელი ისტორია) ცნობების სიუხვით და სანდოობით გამოირჩევა, რადგან ავტორი მომხდარი ამბების თვითმხილველი და თანამედროვე ყოფილა. ნამდვილად, უნდა ითქვას, რომ XVII საუკუნის საქართველოს ისტორიისთვის ცნობების სიზუსტითა და სიუხვით ისქანდერ მუნშის ნაწარმოებებს ვერც ერთი სპარსული წყარო ვერ შეედრება. ნაწარმოებს, როგორც პირველწყაროს დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო აღნიშნული პერიოდის ირანის ისტორიისათვის, არამედ ირანთან პოლიტიკური ურთიერთობით დაკავშირებული სხვა ქვეყნების ისტორიისათვისაც, მათ შორის საქართველოსათვის. ნაწარმოები ხელს უწყობს XVII საუკუნის ირან-საქართველოს ურთიერთობის ღრმად შესწავლას. (34) თხზულების მეორე ნაწილში სახელწოდებით „ზეილ-ე თარიხ-ე ალამ არაი-ე აბასი“ (აბასის ქვეყნის დამამშვენებელი ისტორიის გაგრძელება) ისქანდერ მუნშს თხრობა შაჰ-სეფი I-ის (1629-1642) ზეობის პერიოდიდან აქვს დაწყებული და გაგრძელების სახელითაა ცნობილი. ნაწარმოებში თხრობა 1633/4 წლამდეა მოყვანილი, რადგან 1634 წელს ისქანდერ მუნში გარდაცვლა. „ზეილ-ე“ შეიცავს XVII საუკუნის ირან-საქართველოს ურთიერთობისათვის დამახასიათებელ მრავალ საინტერესო ცნობებს. (35)

სეფიანთა პერიოდის ისტორიკოსთა შორის არის მოჰამედ თაჰერე ვაჰიდი, რომელიც საკმაოდ ვრცლად აღწერს საქართველოს მდგომარეობას, მისი ცნობების თანახმად საქართველო იყო ირანის შაჰის მიერ დაპყრობილი ქვეყანა, ამავდროულად საქართველოს ბრძოლას დამოუკიდებლობისათვის იგი აჯანყებად თვლის. მიუხედავად ამგვარი დამოკიდებულებისა, მის ნაწარმოებში კარგად ჩანს ქართველი ხალხის შეუპოვარი ბრძოლა ირანელთა ბატონობის წინააღმდეგ. (46)

საქართველოსა და ირანის ისტორიული ურთიერთობები აღნიშნულ პერიოდში განხილული აქვს მორთუზა მეჰდი ფათემს. იგი მოგვითრობს თეიმურაზ I-ის გამეფების შესახებ, რომელსაც თვით შაჰ აბას I დასწრებია. მის სპარსულ მასალებში გადმოცემულია ცნობები შაჰ აბასის ლაშქრობებისა და როსტომ მეფის შესახებ. (45)

XVII საუკუნის თურქ ისტორიკოს და მოგზაურს ევლია ჩელების განსაკუთრებული ადგილი უკავია. იგი მოგზაურობის დროს დღიურებს ადგენდა. „მოგზაურობის წიგნში“ უამრავი ცნობებია თავმოყრილი საქართველოსა და კავკასიის სხვა ქვეყნების შესახებ. მან თავად იმოგზაურა ამიერკავკასიის ქვეყნებში, ბოლოს კი საქართველოშიც გამომგზავრებულა. იგი იმ ისტორიკოსთა შორისაა, რომლებმაც უამრავი ცნობა დაგვიტოვეს ჩვენი ქვეყნის წარსულის შესასწავლად. (53.54)

აღნიშნული პერიოდის კვლევისათვის არანაკლებ მნიშვნელოვანია ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში დაცული ისტორიული დოკუმენტები და მასალები, რომლებიც ხელმისაწვდომი გახადა და გამოაქვეყნა ილია ტაბაღამ. ისინი შეეხებიან ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლოტიკურ მდგომარეობას. (43)

წარმოდგენილი სპარსული ნარატიული წყაროები და დოკუმენტური მასალა მეტად მნიშვნელოვანია ჩვენთვის აღნიშნული პერიოდის საქართველოს პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ისტორიის გასაშუქებლად და შესასწავლად, საინტერესოა, როგორც ორენოვანი-ქართულ სპარსული, ასევე სპარსული საბუთები. აღნიშნული დოკუმენტები და საბუთები, რომლებიც სპარსულიდან არის ნათარგმნი, საშუალებას გვაძლევს გამოვიყენოთ ქართულ ისტორიულ მეცნიერებაში. უნდა აღინიშნოს, რომ ისინი პირველხარისხიან წყაროებს წარმოადგენენ, როგორც საქართველოს, ისე ირანის ისტორიისათვის. (20. 21. 22. 25. 32. 39. 47. 48)

XVII საუკუნის სომეხი მემკვიდრის ზაქარია აქულისელის ნაშრომი ამდიდრებს ქართული წყაროების ცნობებს. დღიურების სახით შემორჩენილი ნაშრომი მრავალ საინტერესო მასალას შეიცავს. იგი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით არის დაწერილი.

თხრობა იწყება 1647 წლიდან და 1691 წლით სრულდება. ნაშრომი მოგვითხრობს აღნიშნული პერიოდის სავაჭრო ურთიერთობების შესახებ, რომელშიც თვით ზაქარია აქელისელი მონაწილეობდა. (14)

ვფიქრობ, პოლიტიკურ, სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ მოვლენებზე მნიშვნელოვანი ნაშრომები და ცნობები აქვს ვალერიან გაბაშვილს. მისი ნაშრომებში განხილულია წყაროთმცოდნეობის, ქართული და სპარსული დიპლომატიის, აღმოსავლური კულტურის საკითხები. მის ნაშრომებში საინტერესო ცნობებია გადმოცემული როსტომ მეფის ზეობის პერიოდის შესახებ, ირანულ გავლენაზე და ირანთან სავაჭრო ხასიათის ურთიერთობებზე. განხილული აქვს ირანული ინსტიტუტები, რომლებიც თანდათანობით ქართული ფეოდალური ორგანიზაციიდან შესაბამისად ეწყობოდა. ვალერიან გაბაშვილმა სეფიანთა ირანის სახელმწიფო წყობილების და საქართველოში ამ წყობილების გავლენის გავრცელებას მიუძღვნა-სპარსული დასტურლამალი, მასში ნაჩვენებია ქართული და ირანული სამოხელეო აპარატები და მათი ურთიერთგავლენა ერთმანეთზე. შაჰის ხელისუფლების მიერ წმინდა ყიზილბაშური თანამდებობების შემოღება და XVII საუკუნეში ირანული ელემენტების გავლენა ქართლის სამეფოზე ნამდვილად იგრძნობოდა. ნაშრომებში დაცულია ცნობები საქართველოსა და მახლობელი აღმოსავლეთის სავაჭრო ურთიერთობების შესახებ. აგრეთვე მრავალი ცნობა მოგვეპოვება ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის პოლიტიკურ მოვლენებზე.

XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან ყიზილბაშური რიგის თანამდებობების, მოხელეთა უფლება-მოვალეობების შესწავლა და სამოხელეო ნუსხაში ქართული დასახელებების სპარსულით შეცვლის შესახებ მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ქართული სამართლის ძეგლები, დასტურლამალი და დოკუმენტები, რომლებიც შედგენილია საქართველოს სახელმწიფო და სამართლის ისტორიისთვის.(7. 9. 10. 16. 17. 41. 42. 69. 70. 71. 72. 97).

XVII საუკუნის დასაწყისიდან, მეზობელი ქვეყნების თავდასხმების შეწყვეტამ განაპირობა ირანთან მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის ჩამოყალიბება.

დოკუმენტური წყაროები მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდიან, აღნიშნული ფაქტის შესახებ მოგვეპოვება მზითვის წიგნები, სადაც დიდი რაოდენობითაა დასახელებული ის ნივთები, რომლებიც აღმოსავლეთიდან, კერძოდ ირანიდან შემოჰქონდათ. მრავალფეროვანი ნივთების შესახებ საინტერესო ცნობებია ადაცული დ. კაციტაძისა და კ. კუციას ნაშრომებში.(28.30.63.64.67.80.81.82.86.87.89.90.101)

მოცემული პერიოდის შესახებ, შინაარსის მიხედვით მეტად მნიშვნელოვანი დოკუმენტები მოგვეპოვება საქართველოსა და კავკასიის ისტორიის მასალებში. სადაც გაშუქებულია ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის საკითხები. აგრეთვე მოხელეთა უფლება-მოვალეობები და მათთვის განკუთვნილი სარგო, ანუ გასამრჯელო დოკუმენტები. მასალებში დაცულია ცნობები, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, აგრეთვე, ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. (21. 32. 41. 52. 63. 64. 67. 86. 87 101. 105).

წარმოდგენილი ეპოქის გასაანალიზებლად, მეტად სანდო ისტორიულ წყაროს წარმოადგენს გრიგოლ ვახვახიშვილი-დოდორქელის თხზულება. გრიგოლი მოღვაწეობდა XVII საუკუნის ბოლოსა და XVIII ის პირველ მეოთხედში. იგი დავით გარეჯის უდაბნოს დოდოს მონასტრის მკვიდრი იყო. ნაწარმოებში აღწერს და საუბრობს ქეთევან დედოფლის ღვაწლის იდეურ მნიშვნელობაზე. ისტორიულ ლიტერატურული თვალსაზრისით აღნიშნული თხზულება ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანია ქეთევან დედოფლის ღვაწლის წარმოსაჩენად.

მეტად საყურადღებოა, რომ აღნიშნული საკითხის კვლევისას გარდა ქართული ნარატიული, ჰაგიოგრაფიული და მხატვრული მასალისა მოგვეპოვება ევროპაში დაცული ცნობებიც და იქ არსებული მდიდარი დოკუმენტური მასლა ქეთევან დედოფლის შესახებ. სწორედ, ევროპაში დაცულ დოკუმენტებზე დაყრდნობით გვაწვდის ცნობებს რ. გულბენკიანი. უმნიშვნელოვანეს დოკუმენტებს შორის არის წმ. ავგუსტინეს ორდენის ბერი ამბროზიო დუშ ანჟუმის ცნობები, რომლებიც ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის პირველხარისხოვანი და მნიშვნელოვანია,

თუნდაც იმიტომ, რომ ავტორი თავად არის თვითმხილველი იმ ამბებისა რომელსაც გვაწვდის და გადმოგვცემს. (40. 65. 79. 83. 93. 94. 95. 98)

ბ) ლიტერატურა

ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ისტორიული მოვლენები და საკითხები, როგორცაა XVII საუკუნისიდან საქართველოს ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი განხილულია ვ. გაბაშვილის, დ. კაციტაძის ნაშრომებში (73. 82)

XVII საუკუნის 30-50-იანი წლების ქართლ-კახეთის პოლიტიკური ვითარება მონოგრაფიულად აქვს შესწავლილი გ. ჟორჯოლიანს. ნაშრომში კრიტიკულადაა შეფასებული წინამორბედ მკვლევართა ვარაუდები. შესწავლილია აგრეთვე საქართველოს ეკონომიკურ-პოლიტიკური განვითარების საკითხები, ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა როსტომ მეფის ზეობის დროს, მისი ურთიერთობა ირანის სამეფო კართან. (91)

განსაკუთრებით საინტერესოა ჩვენთვის განსახილველი პერიოდის ცნობები, ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, რომლებსაც ნ. გელაშვილის ნაშრომებში ვხვდებით. ნაშრომებში განხილულია ქართველი მეფეების ურთიერთობა შაჰ სეფი I-ის დროს ირანის სამეფო კართან. (1629-1642), აგრეთვე რელიგიურ ასპექტებზე, როსტომ მეფის მმართველობისას და მისი ზეობის დროს შემუშავებულ კომპრომისულ პოლიტიკაზე (74. 75. 76. 77).

XVII საუკუნის საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკური ვითარება ასახა ე. მამისთვალაშვილმა მრავალრიცხოვან ლიტერატურაზე და უცხოურ წყაროებზე დაყრდნობით. ნაშრომში განსაკუთრებული ადგილი უკავია თეიმურაზ I-ის მოღვაწეობას, რომელიც აქტიურ პოლიტიკურ საქმიანობას ეწეოდა. განხილულია ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის საქართველოს მსხვილი პოლიტიკური ერთეულების საგარეო პოლიტიკა და

დიპლომატია. როსტომ მეფისა და თეიმურაზ I-ის პოლიტიკა ირანთან მიმართებაში. ნაშრომში არეთვე მონოგრაფიულადაა შესწავლილი საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური ურთიერთობა მეზობელ სახელმწიფოებთან. (84.85).

ჩვენთვის განსახილველი ეპოქის გასაშუქებლად მნიშვნელოვანია ზურაბ ავალიშვილის ნაშრომი, სადაც საინტერესოაა მოწოდებული აღნიშნული პერიოდის ქართულ-სპარსული ურთიერთობები, თეიმურაზ I-ის ლუარსაბ მეფის და როსტომ მეფის ურთიერთობა ირანის სამეფო კართან. (61).

XVII საუკუნის ირან-საქართველოს შორის სავაჭრო ეკონომიკური ურთიერთობების შესახებ, მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ისქანდერ მუნში.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და საინტერესოა ზაგემში და თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი ირანული მონეტები და მათი ისტორია, აგრეთვე ძვირფას წყაროს წარმოადგენს ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდში დაცული მონეტები. (34. 99. 100. 108. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131).

გ) დისერტაციები

ირან-საქართველოს ურთიერთობის საკითხი XVII საუკუნის 30-იან წლებში განხილული აქვს ქალბატონ ნანა გელაშვილს სადისერტაციო ნაშრომში „ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVII საუკუნის 30-იანი წლები“.

დისერტაციის პირველ თავში საუბარია ირანულ-ქართულ ურთიერთობებზე, გიორგი სააკაძის მოღვაწეობის, მარტყოფისა და მარაბდის ბრძოლების შედეგებსა და ქართველთა მიერ ირანული გარნიზონის განადგურებაზე, მის ოსმალეთში გაქცევისა და გარდაცვალების შესახებ, დაუდ ხან უნდილადისა და თეიმურაზ I-ის 1632 წლის აჯანყებაზე, უნდილადეების გვარის განადგურებაზე და როსტომ მეფის მოღვაწეობაზე ირანსა და საქართველოში.

ნაშრომში საუბარია XVII საუკუნის ირანის საგარეო კურსის ზოგიერთი ასპექტები, განხილულია შაჰ აბასის ლაშქრობები და ირანულ-ქართული ურთიერთობები აღნიშნულ პერიოდში. აგრეთვე ირან-თურქეთის ურთიერთობები და რუსეთის ჩარევა ქართულ პოლიტიკაში, ქართველი ერის თავგანწირული ბრძოლა ირანელი დამპყრობლების წინააღმდეგ და ეროვნული მოძრაობები ირანის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში. (139).

ბატონ ბეჟან ჯავახიას სადისერტაციო ნაშრომში „ირან-საქართველოს ურთიერთობების ისტორიიდან XVI საუკუნესა და XVII საუკუნის პირველ მესამედში“ განხილულია ახლად ჩამოყალიბებული ყიზილბაშთა სახელმწიფოს აგრესიული საგარეო პოლიტიკა საქართველოს მიმართ. გააანალიზებულია მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-ეკონომიკური საკითხები. დისერტაციაში განხილულია შაჰ აბას I-ის პერიოდი და მის მიერ წარმატებით გატარებული უამრავი რეფორმა. ქართველი ერის თავგანწირული ბრძოლა მარტყოფისა და მარაბდის ბრძოლაში. გაშუქებულია ეკონომიკური ურთიერთობები და შევსებულია დასავლურ ევროპული წყაროებით, რომლებიც აღნიშნავენ ქართული ნედლი აბრეშუმის წილს ირანულ ეკონომიკასა და საგარეო სავაჭრო პოლიტიკაში. გააანალიზებულია და აღწერილია ქართული დასახლებების ისტორია ირანის სხვადასხვა პროვინციებსა და ქალაქებში. მოყვანილია ცნობები ვაჭრების შესახებ სხვადასხვა ევროპული წყაროებიდან. ნაშრომში ქართულ-ირანული ურთიერთობის ფონზე განხილულია ქართველთა როლი ირანის სამეფო კარზე და მათი დაწინაურება შაჰის კარზე, რაც შაჰ აბასის პოლიტიკის ერთ-ერთი კურსი იყო. (142).

ქართულ-ირანულ ურთიერთობებზეა აგრეთვე ბატონ თენგიზ ჭიჭინაძის დისერტაცია „ქართულ-ირანული ურთიერთობები XVII საუკუნის ბოლოსა და XVIII პირველ ნახევარში“. დისერტაციაში მნიშვნელოვანი ცნობებია მოწოდებული XVIII საუკუნის ქართულ-ირანული ურთიერთობის შესახებ, აგრეთვე ქართველების როლზე ირანის პოლიტიკური ცხოვრების არენაზე. განხილულია საერთაშორისო მდგომარეობა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში XVIII საუკუნის 20-იან წლებში და გააანალიზებულია

რუსულ-ქართული ურთიერთობები. ასევე ცალკე თავი აქვს დათმობილი ეთნო-კულტურულ ცნობებს ქართველების შესახებ. (141).

ირან-საქართველოს ურთიერთობის შესახებაა მაია სუხიაშვილის დისერტაცია „სპარსული თეზქერები, როგორც წყარო ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (XVIII.)“, მასში წარმოდგენილია ქართველთა დაწინაურება სეფიანთა ირანის კარზე, სეფიანთა ხანის ლიტერატურა, ნასრაბადის „თაზქერე-იე ალ-შოარა“. მოყვანილია ცნობები ქართული წარმოშობის პოეტებისა და უნდილამეების როლზე ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიაში, ასევე სეფიანთა პერიოდის მხატვრებზე. (140).

თავი II

თეიმურაზ I-სა და ლუარსაბ II-ის ურთიერთობა შაჰ აბას I-თან XVII საუკუნის დასაწყისში

XVII საუკუნეში საქართველო პოლიტიკურად დანაწევრებული იყო, ქვეყანა დაყოფილი იყო ცალკეულ სამეფო სამთავროებად. ამიერკავკასიის ასპარეზზე სამი დიდი სახელმწიფო ექიშპებოდა ერთმანეთს. სწორედ ამ სახელმწიფოებთან (ირანი, ოსმალეთი და რუსეთი) უხდებოდა დიპლომატიური ურთიერთობა თეიმურაზ I-ს (1606-1658).

ამათგან, მაინც გამორჩეულად ინტენსიური და სახიფათო (სამხედრო, პოლიტიკური, დიპლომატიური) ურთიერთობა ჰქონდა ირანთან. ქართველი მეფე ტოლს არ უდებდა საყოველთაოდ აღიარებულ ირანის პოლიტიკოსსა და სამხედრო მოღვაწეს შაჰ აბას I-ს. როგორი უნდა ყოფილიყო პატარა კახეთის მეფის პოლიტიკური და შეიარაღებული ბრძოლა უზარმაზარი სახელმწიფოს წინააღმდეგ, რომ მის უდიდეს მბრძანებელს, ირანის „ლომად“ შერაცხულ შაჰ აბას I-ს არ მორიდებოდა იმის აღიარება, რომ მას თეიმურაზის სახით ერთადერთი მტერი ჰყავდა.

უაღრესად რთულ ვითარებაში მოუწია მეფობა თეიმურაზ I-ს. მას, მის სამეფოს და მის ქვეყანას ირანის შაჰის სახით, დიდი მტერი ჰყავდა.

თეიმურაზ მეფის ირანში გაგზავნის მიზეზზე საინტერესო ცნობა დაგვიტოვა არქანჯელო ლამბერტიმ. (თეიმურაზ ბატონიშვილი ირანში წავიდა შერმაზან ჩოლოყაშვილთან ერთად 1604 წელს და 1606 წელს დაბრუნდა) მისი ცნობების თანახმად: კახეთის მეფის დავითის ანდერძის თანახმად მისი გარდაცვალების შემდეგ თეიმურაზი - მისი ვაჟიშვილი და ტახტის მემკვიდრე ირანში წაეყვანათ და იქ იმ ქვეყნის ხელმწიფის-შაჰ აბასის მზრუნველობის ქვეშ აღეზარდათ. დავით მეფეს ირანის შაჰთან მეგობრული ურთიერთობა აკავშირებდა და სურდა, რომ ეს მეგობრული ურთიერთობა მისი სიკვდილის შემდეგ მის შვილს გაეგრძელებინა. სწორედ ამის გამო, ბრძანა მისი შვილი წაეყვანათ და აღეზარდათ შაჰის კარზე.

ქართული წყაროებით, ქეთევანმა „წარგზავნა ყრმა თვისი ყაენთან შიშისათვის გიორგისა, რამეთუ ეშინოდა გიორგისაგან მაზლისა თვისისა და მისთვის გამოგზავნა ყაენთანა და თანა გამოატანა“.ქართლის ცხოვრების მიხედვით თეიმურაზს შაჰის კარზე კარგი აღზრდა და განათლება მიუღია, ამას მოწმობს ქართლის ცხოვრებაში გადმოცემული ცნობა, იგი „შაჰ აბას ვითარცა ძე ეგრეთ შეიტკბო“ (ქართლის ცხოვრება 1959: II,382) .

არჩილის მეფის მიხედვით, თეიმურაზს ირანში წაჰყვა შერმაზან ჩოლოყაშვილი, რომელიც უფლისწულს ასწავლიდა ზნეობას, საღმრთო და საერო ცოდნაში წვრთნიდა და ჭირსა შიგან ამაგრებდა.(არჩილი II 1937:სტრ248).

შაჰ აბასი ცდილობდა თეიმურაზი კახეთის ტახტის დაკავების შემდეგ შაჰის ტახტის ერთგული ქვეშევრდომი გამხდარიყო. სწორედ ამიტომ, შაჰის ბრძანებით იგი ისე უნდა აღეზარდათ, როგორც მისი საკუთარი შვილი, მას ისეთი სამხედრო წვრთნა უნდა მიეღო, როგორსაც უფლისწულები იღებდნენ. თეიმურაზს იარაღის მოხმარებაში დიდი წარმატება ჰქონია. ამავდროულად უფლისწულს წარმატებით შეუსწავლია სპარსული და თურქული ენები. „ენების ცოდნა უფლისწულისთვის მნიშვნელოვანი სამკაულია. თეიმურაზი ფლობდა სპარსულს და თურქულს. ამასთანავე იმდენად კარგად, რომ ან ერთი ან მეორე ქვეყნის მკვიდრი გეგონებოდათ“ (ტაბაღუა 1985 : II: 75).

შაჰ-აბასი იძულებული გახდა დროებით უკან დაეხია, მან აღიარა ქრისტიანი მეფეები და აღმოსავლეთ საქართველოში, ქართლსა და კახეთში მისი სურვილით ორი მეფე გამეფდა, ქართლის სამეფოში-ლუარსაბ მეორე, 1605 წელს, ხოლო კახეთში-თეიმურაზ პირველი, 1606 წელს.

თეიმურაზ მეფის მეფედ კურთხევა ქართული წესის მიხედვით ჩატარებულა, ზეიმის მიმდინარეობას, რომელიც ყარაბაღში მდინარე გურქ - ჩაისთან მიმდინარეობდა შაჰიც დასწრებია, მრავალ ქართველთან ერთად.

შაჰის გეგმის თანახმად, თეიმურაზ და ლუარსაბ მეფეს შაჰის მითითებების მიხედვით უნდა ემოქმედათ და მისი სიტყვის აღმსრულებელნი უნდა ყოფილიყვნენ, შაჰმა კარგად იცოდა, თუ ქართლ-კახეთს სრულად ვერ დაიმორჩილებდა, იგი ამიერკავკასიაში გაბატონებას ვერ მოახერხებდა.

თეიმურაზსა და ლუარსაბ მეფესთან ირანის ცბიერ პოლიტიკოსსა და დიპლომატ შაჰ აბასს მისთვის სასურველი ურთიერთობა არ ჰქონდა, რასაც ოსმალეთიც სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა. იგი საბოლოოდ ფიქრობდა, რომ ქართლის და კახეთის სამეფოები სახანოებად გადაექცია.

შაჰ აბასმა დაიპყრო ერევანი (1604 წელს) და ამის შემდეგ სომხეთისა და აზერბაიჯანის მოსახლეობის აყრა და ირანში გადასახლება ბრძანა. ოსმალებიც დაამარცხა, განჯაც აიღო, საქართველოში შემოვიდა, ოსმალები გარეკა და თბილისში და ქართლის ციხეებში ოსმალების მაგიერ ყიზილბაშები ჩადგნენ.**(მამისთვალში 2011:48).**

უცხოურ წყაროებში გადმოცემული ცნობების მიხედვით: შაჰ აბასმა, როდესაც განძაკის ციხე აიღო ქართველთა მხარისაკენ გამოემართა და ქალაქ თბილისისაკენ წამოვიდა. მასთან წამოუყვანია ოსმალთა ხალხი და ოსმალთა ჯარის გადარჩენილი ნაწილი, მოტყუებით და ცრუ დაპირებებით დააიმედა და უთხრა: „უკან გამოჰყევით ჩემს ლაშქარს, რომ ყაჩაღებმა რამე უბედურება არ შეგამთხვიონ, ჩვენ კი ჩვენი მხედრობიდან დაგინიშნავთ მცველ ჯარს, რომ ზრუნვითა და მოვლა-პატრონობით გაგაცილონ, ვიდრე მიგიყვანენ თქვენი ქვეყნის საზღვრებამდე“. **(დავრიჟეცი 1974:11).**

ვფიქრობ, კარგად სჩანს უცხოურ წყაროებში ირანის შაჰის ზრახვები, მან, ცბიერებით წაიყვანა ოსმალთა ხალხი თავისთან ერთად, შემდეგ უბრძანა სპარსელთა ჯარს ამოეწყვიტათ ყველა გადარჩენილი ოსმალთა და ხელთ ეგდოთ მათი ქონება და სარჩო-საზადებელი, მათი ქალები და ბავშვები კი დაეტყვევებინათ. შაჰის ბრძანების თანახმად შეასრულეს ყველაფერი.

მას შემდეგ, რაც შაჰ აბასი საქართველოში შემოვიდა, ოსმალთა ნაცვლად ქართლის ციხეებში ყიზილბაშები ჩადგნენ. საქართველოში შემოსული შაჰისა და ლუარსაბ მეორის ურთიერთობაზე საინტერესო ცნობა შემოგვინახა ერთმა ესპანურმა წყარომ. 1607 წლის 21 ნოემბერს ესპანელი ხუან დე კუევა თავის მთავრობას აცნობებდა: „ირანის შაჰი იმყოფებოდა თავისი ცოლის ძმისა და ვასალის საქართველოს მეფის ერთ-ერთ პროვინციაში. მან სთხოვა შაჰს დახმარებოდა თურქეთის წინააღდეგ ბრძოლაში, რათა დაებრუნებინა ზოგიერთი მიწა, რომლებიც თურქება დაიპყრეს. შაჰი არა მარტო დაჰპირდა მას დახმარებას, არამედ, დაჰპირდა პირადად მიეღო მონაწილეობა ამ საქმეში“ (ტაბაღუა 1991:დოკ.40:373).

ჩვენი აზრით, ესპანურ წყაროში გადმოცემული ცნობა ასახავს ლუარსაბ II-ის და შაჰ აბას I-ის ურთიერთობის საწყის პერიოდს, რადგან როდესაც გიორგი X (1600-1606) გარდაიცვალა (მეჯვრისხევეს) შაჰ აბასი საქართველოში იმყოფებოდა და დიდებულების თხოვნით ლუარსაბი, რომელიც ამ დროს მხოლოდ 14 წლის იყო ქართლის მეფედ დაამტკიცა. ამავდროულად, შაჰმა უფრო მეტად რომ დაახლოებოდა ქართლის სამეფოს ლუარსაბ მეფის და თინათინი მოიყვანა ცოლად.

ბერი ეგნატაშვილის გადმოცემით „ოდეს მოკუდა გიორგი მეფე, დარჩა ორი ასული შუენიერი და სატრფიალო: სახელი ერთსა ხორაშან და მეორესა თინათინ. და რაჟამს გამეფდა პატარა ლუარსაბ, მაშინ სთხოვა ყაენმან შააბაზ დაჰ თჳსი ცოლად. და მისცა დაჰ თჳსი თინათინ და ესუა ცოლად შააბაზს(ქართლის ცხოვრება1959: II:384).

ვფიქრობთ, საინტერესო უნდა იყოს აღნიშნული ფაქტის შესახებ ისქანდერ მუნშის ცნობებიც, სადაც გადმოცემული შაჰის მიერ ქართლში გაგზავნილი მოჰამედ-ბეგ ბიქდელი შამლუს გამომგზავრება. როდესაც შაჰის სურვილი და დანაბარები შეუსრულებია უკან გამობრუნებულს მრავალი ქართველი გამოჰყოლია ირანში რომელთაც „დიდებულმა ხელმწიფემ თავისი მწყალობელი ბუნების გამო, ქართველ უფლისწულებს, მათი ხარისხისდა მიხედვით, შაჰური მოკითხვით მიუალერსა, ხელმწიფური საჩუქრებით დააჯილდოვა, საქმეებიც მათი გულისწადილის მიხედვით მოუწყო და ყველა კმაყოფილი

და გახარებული თავის სამშობლოში დააბრუნა. ლუარსაბ-ხანსაც მეორედ გაუგზავნა დიდებული ხალათები და მრავალი საუქარი და ხელმწიფური წყალობის შეპირებით დააიმედა“(მუნში 1969:65-66).

ჩემი აზრით, ამონარიდიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს შაჰ აბასის დამოკიდებულება ქვეშევრდომების მიმართ, მის მომხრეებად ჩანან ქართლის უმსხვილესი თავადები: ნუგზარ და იესე ერისთავები, ანდუყაფარ ამილახვარი, ფეშანგი ფალავანდიშვილი, აღათანგ ხერხეულიძე, რომლებიც შაჰ აბასს, საქართველოში გამოჩენისთანავე მიემხრნენ და განჯაში ახლდნენ.

საინტერესო ფაქტებს გვაწვდის პიეტრო დელა ვალე, რომელიც საკმაოდ დაწვრილებით გადმოგვცემს შაჰ აბასის მცდელობაზე, იგი ცდილობდა ყველა ხერხითა და საშუალებით ქართლისა და კახეთის მეფეები ერთმანეთისთვის დაეპირისპირებინა, უფრო მეტიც, მათ ერთმანეთის დახოცვისაკენ უბიძგებდა, ცდილობდა გამოეწვია უთანხმოება თეიმურაზსა და მის დედა ქეთევანს შორის, რომელიც მცირეწლოვანი მეფის მეურვე იყო, უკმაყოფილება დაეთესა მეფეებსა და მათ ქვეშევრდომ-დიდებულებს შორის, გაეხლიჩა, უთანხმოება ჩამოეგდო და ერთმანეთთან დაეპირისპირებინა ისინი.

აღსანიშნავია აგრეთვე ჟან შარდენის ცნობები (1672-1673 წლებში) სპარსეთში მოგზაურობის დროს, იგი მოგვითხრობს თუ როგორ გაუგზავნა შაჰ აბასმა ლუარსაბ მეფეს ელჩები, თავისი დის ხელის სათხოვნელად და როდესაც ორი ელჩი უკან უარით გამოისტუმრა ლუარსაბ მეფემ, შაჰმა მესამე ელჩი გაუგზავნა, ამასთანავე თეიმურაზ მეფეს დაემუქრა, რომ უარი ეთქვა და არ შეერთო ლუარსაბ მეფის და და მასთან გამოცხადებულიყო. განაწყენებულმა მეფემ კვლავ შეურაცხყო ელჩი და უკან გაისტუმრა.

სავარაუდოდ ჩემი აზრით, ირანის შაჰი ამ ამბავს უპასუხოდ არ დატოვებდა და საქართველოს წინააღმდეგ შეეცდებოდა თავისი გეგმის განხორციელებას, მაგრამ იგი თურქეთთან ომით იყო დაკავებული და ჩანაფიქრს სისრულეში ვერ მოიყვანდა, მაგრამ ამის მიუხედავადც კი შაჰი თეიმურაზ მეფეზე ზემოქმედების მოხდენას და მუქარას მაინც არ ერიდებოდა სწორედ ამის შესახებ ჟან შარდენი გვაწვდის ცნობას, რომ „შაჰ აბასმა

გულში ჩაიხშო წყენა და თურქეთის წინააღმდეგ ქრისტიანი მთავრების ასამხედრებლად ევროპაში გაგზავნილ ერთ კარმელიტ მისიონერს დაავალა საქართველოზე გაეცლო და განსაკუთრებით ჩაეგონებინა თეიურაზისათვის, რომ არ შეკავშირებოდა თურქებს და არ ემოქმედა მათ მხარეზე სპარსელების წინააღმდეგ. იმასაც ამბობდა, თითქოს დარეჯანს პირობა ჰქონდა მისთვის მიცემული, ლუარსაბი კი მოღალატე და უსამართლოა“. შაჰის ცბიერი პოლიტიკის და გეგმის ნაწილი იყო ისიც, რომ ქართველ მეფეებს შორის შუღლის ჩამოგდებას იგი მზაკვრული ჩანაფიქრით ცდილობდა: შაჰმა თეიმურაზს მისწერა ლუარსაბი უმადური, მეამბოხე, უგუნური და უმეფობის ღირსიაო; რომ გადაწყვეტილი ჰქონდა მისთვის გვირგვინი ჩამოერთმია და თუ თეიმურაზი მას შეიპყრობდა ან მოკლავდა, მის სამეფოს თეიმურაზს გადასცემდა. ლუარსაბსაც იგივე მისწერა თეიმურაზის მიმართ. ამავე დროს კი თავისი ჯარის მთავარსარდალს ლოლა-ბეგს უბრძანა ოცდაათათასიანი ცხენოსანი ლაშქრით საქართველოს შესეოდა და ცეცხლითა და მახვილით-მოესრა იქაურობა. (შარდენი 1975:306).

ვფიქრობ, იმის თქმა, რომ ქართლისა და კახეთის პოლიტიკოსებისათვის უცნობი იყო ირანის სამზადისი მათ წინააღმდეგ, სწორი არ იქნებოდა. ორ სამეფოს შორის მშვიდობის დამყარებისა და თავდაცვისათვის თეიმურაზი დააქორწინეს ქართლის მეფე ლუარსაბის დაზე-ხორეშანზე და მეფეებს შორის ხელშეკრულებაც გაფორმდა ერთობლივი თავდაცვის შესახებ. კახეთის მეფის მეორე ქორწინებით განსაკუთრებით შაჰ აბასი გაღიზიანდა. (1607 წელს თეიმურაზმა იქორწინა მამია გურიელის ასულ ანაზე). არქანჯელო ლამბერტის გადმოცემით: შაჰ აბასმა თეიმურაზს, საქართველოში გაშვების წინ მრავალი დარიგება მისცა წერილობით, რომელთაგან მთავარი იყო ის, რომ „როგორც ქრისტიანს, მას შეეძლო ჰყოლოდა მხოლოდ ერთი ცოლი.... ერთი მხრივ მას შეეძლო ნებისმიერ ქალზე დაქორწინებულიყო, თუ მოეწონებოდა იგი. ამასთანავე დოკუმენტში აღნიშნული იყო, რომ რამდენადაც არ უნდა მოსწონებოდა ერთი თეიმურაზს, ერთი პიროვნებისთვის, რომელიც განთქმული იყო თავისი სილამაზით, მას თავი მაინც უნდა აერიდებინა. თუ ის ამ რჩევას დაარღვევდა და მასზე დაქორწინდებოდა მაშინ, როგორც ეს დოკუმენტში იყო ნათქვამი, ეს გამოიწვევდა თეიმურაზის მთელი სამეფოსა და პირადად მის დაღუპვასაც. ლაპარაკი იყო

უკვე გარდაცვლილი სიმონ ხანის ქალიშვილზე, ქართლის მეფე ლუარსაბის დაზე, რომელსაც დარეჯანი ერქვა. იგი ისეთი ლამაზი იყო, რომ მის სილამაზეზე ხმამ ირანში შეაღწია და ირანის შაჰის გული იმდანად განგმირა, რომ გადაწყვიტა დაუფლებოდა მას და ამიტომ უკრძალავდა თეიმურაზს მის შერთვას“.(ტაბაღლა 1985: II: 78).

ლუარსაბის დის ნათლობის სახელი დარეჯანი იყო, ხოლო სპარსული გადმოცემების მიხედვით კი მას ფარი „ჟ“ რქმევია. კარგად ხედავდნენ, შაჰ აბასის ჩანაფიქრს, რომ უნდოდა ქართველები თავის ქვეშევრდომებად გაეხადა. მრავალი ქართველი ჰყავდა თავის ჯარში. აბასი დარწმუნებული იყო, რომ ქართველებს ბოლოს მოუღებდა და მათ შორის შუღლს ჩამოაგდებდა, რაც ადვილი საქმე იყო და მისთვის სიძნელეს არ წარმოადგენდა.

გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ფაქტები, რომელსაც გვაწვდის ჟან შარდენი თავისი მოგზაურობის მანძილზე სპარსეთსა და აღმოსავლეთის ქვეყნებში, მეტად საინტერესო ცნობებს შეიცავს, როდესაც იგი გადმოგვცემს, რომ შაჰ აბასს ლუარსაბ მეფესთან ელჩები გაუგზავნია თავისი დის, დარეჯანის ხელის სათხოვნელად, ვფიქრობთ, აქ ხორეშანი იგულისხმება, რადგან დარეჯანი ნათლობის სახელია და მას სპარსული გადმოცემით: ფარს, ფერიას, ტურფას, მშვენიერს „ჟ“ უწოდებდნენ.(დავრიჟეცი 1974:24).

ჩვენს მიერ, წყაროების შედარების საფუძველზე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ არაქელ დავრიჟეცის ცნობით ლუარსაბის დას, რომელიც თეიმურაზმა ითხოვა ფარი, იგივე ხორეშანი, რქმევია, შარდენიც იგივე ცნობას გვაწვდის, ერთი განსხვავებით, იგი არ ასახელებს ხორეშანს. რასაკვირველია ორივე შემთხვევაში საუბარია ერთი და იგივე პიროვნებაზე.

ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით, ეს ქორწინება შაჰის ზეწოლით ხდებოდა: „მეფესა ლუარსაბს სთხოვე დაჲ მისი ხორაშან და შეირთე ცოლად, რამეთუ იქმნები ქუისლი ჩემი და მოყუარე ლუარსაბისა და არღარა იქმნება თქუენსა და იმას შუა მტერობა და შური“.(ქართლის ცხოვრება: II:1959 384).

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მართლმადიდებელი ქართველები, რომლებიც ქართული თვითშეგნების და ცოცხალი ისტორიული ტრადიციების დამცველები იყვნენ აღნიშნულ ქორწინებას ეწინააღმდეგებოდნენ, რადგან შაჰის ჩანაფიქრი სავარაუდოდ, ქართველებში ისლამის კანონით დაშვებული წესის დანერგვა იყო, რაც მათ შორის დაპირისპირებას კიდევ უფრო გაამძაფრებდა. ამის მაგალითია ჩვენს მიერ მოყვანილი ორი ისტორიული წყარო სადაც მთელი რიგი წინააღმდეგობებია ჩამოთვლილი, რაც ხელისშემშლელ ფაქტორად ითვლებოდა. ამ ქორწინებით გამოწვეული წინააღმდეგობის ორგვარი ახსნა გვაქვს. ფარსადან გორგიჯანიძე გადმოგვცემს: „ბატონის თეიმურაზის პაპა ბატონი ალექსანდრე მეორე და ხორეშან დედოფლის ბებია, ნესტან - დარეჯან დედოფალი დამმანი იყვნენ, ბატონის ლევანის შვილები არიან და ქრისტიანობაში უმჯდურნი ყოფილან და მერჯულენიც ნებას არ ყოფილან და არაგვის ერისთავის შვილისთვის ნაქადები ყოფილა და კრება უქნიათ ამაზედ, რომ დამმათ შვილიშვილები ერთმანეთს ვით შერთონ. ასრე არჩიეს საქრისტიანოს გაერთიანებისა და გაძლიერებისათვის, მერჯულეთ ნება დართეს“ (გორგიჯანიძე 1926:20)

აღსანიშნავია, რომ ქორწინების წინააღმდეგი ყოფილა ასევე ხორეშანის ძმა, ქართლის მეფე ლუარსაბ II „ყაენის სიტყუას ვერცა ლუარსაბ გარდავიდა და მისცა დაჲ თჳსი ხორაშანდა წარიყვანა ქალი და ქმნა ქორწილი პატიოსანი თეიმურაზ.“ (ქართლის ცხოვრება 1949: II:385).

სამწუხაროდ, მთელი რიგი მიზეზების გამო, ქართულ-ირანული ურთიერთობები არ იყო საკმაოდ მდგრადი. ზოგიერთი ქართველი დიდებული, რომელსაც პირდაპირ მიესვლებოდა სეფიანთა კარზე, ცდილობდა ეს უკანასკნელი ქართველ მეფეებთან თავის შუღლში ჩაეთრია, რაც მათ ხელისუფლებასა და ავტორიტეტს აშკარად ზიანს აყენებდა (ავალიშვილი 1995:412).

კახეთში და ქართლში დიდებულთა ორი ბანაკი ჩამოყალიბდა, როგორც ფარსადან გორგიჯანიძე იტყოდა, „ქართლისა და კახეთის გაერთიანება ზოგთ ქართველთა და კახთ

ეწყინათ და ყენსთან ავგვარად შეაბეზდეს და ყენმან იწყინა და გაავგულდა და საცადელათ ორთავ მაზანდარას სანადიროთ დაპატიჟა“(გიორგიჯანიძე 1926:20).

მოყვანილი ცნობებიდან შევეცადეთ ყველა ძირითად ფაქტზე გაგვემახვილებინა ყურადღება, სწორედ ამიტომ აქვე გვინდა აღვნიშნოთ შაჰის დამოკიდებულება ქართლისა და კახეთის მეფეების მიმართ, რომელსაც ისქანდერ მუნში გადმოგვცემს: ცნობილია, რომ ირანის შაჰს გადაწყვეტილი ჰქონდა, იმ შემთხვევაში თუ მეფეები მასთან არ მივიდოდნენ, მაშინ მათ „უმეცრების ძილიდან გამოაფხიზლებდნენ და საკადრისად დასჯიდნენ“. (მუნში 1969:81).

ქართლისა და კახეთის ახალგაზრდა მეფეებმა, ლუარსაბმა და თეიმურაზმა საერთოდ არ ინებეს მაზანდარანში წასვლა, სადაც ისინი აბასმა სანადიროდ მიიწვია. ყურადღება მიიქცია მათმა დაახლოებამ და მზადყოფნამაც, ამიერიდან ერთმანეთისთვის მხარი დაეჭირათ, თუ რაიმე უბედურება დაემუქრებოდათ. ეს კი სრულიადაც არ შეესაბამებოდა ირანის შაჰის მიზნებს, რომელიც ყოველივე მომხდარის შესახებ კარგად იყო ინფორმირებული. წარმოიშვა ეჭვები და შაჰის კარზეც გამოჩნდნენ ქართველებივე, რომლებიც სხვადასხვა მიზნით ცდილობდნენ ამ ეჭვების გაძლიერებას. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულ როლს მიაწერენ თბილისის ყოფილ მართველს, ანუ მოურავს, გიორგი სააკაძეს. მისი გვარი არ მიეკუთვნებოდა მაღალ წოდებას, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ის ჯერ კიდევ ადრე დაწინაურდა საქართველოში, მეფე ლუარსაბთან სიახლოვის წყალობით, მაღალი მდგომარეობაც დაიკავა. (ავალიშვილი 1995:413).

შექმნილი მდგომარეობიდან გამომდინარე, ლუარსაბმა და თეიმურაზმა გადაწყვიტეს შეკავშირებულიყვნენ, რადგანაც ისინი დარწმუნებულები იყვნენ, რომ ორთავეს დაღუპვა მოელოდათ, ფიცი დასდეს ერთად დაღუპულიყვნენ ან დაეხსნათ თავი, თუმცა ისქანდერ მუნში შემდეგნაირად ახასიათებს ქართველს მეფეს, ბედოვლათ თეიმურაზს „უდარდელობის ფარდა ჰქონდათ გამჭრიახობის თვალზე ჩამოფარებული“, მაგრამ, რადგან ისქანდერი დაკავშირებული იყო სეფიანთა სამეფო კართან, შესაძლებელია მისი სიტყვები, გადაჭარბებულადაც მივიჩნიოთ.

ისქანდერ მუნში შუასაუკუნეების არც პირველი და არც უკანასკნელი ისტორიკოსია, რომლისთვისაც მისი ბატონის ყველა მომხრე ჭკვიანი და წესიერია, მოწინააღმდეგე კი, უვიცი, უკულტურო, ორპირი, მოღალატე და ა.შ. ახლა თვალი გადავავლოთ ისქანდერ მუნშის თხზულებაში მიმოხეულ გამონათქვამებს ქართველ მეფეებზე. შაჰ აბასის ეს მეხოტბე ისტორიკოსი, არაერთხელ ცდილობს მკითხველის თვალში დაამციროს თეიმურაზი (ასეთივეა მისი შეფასებანი ყველა იმ ქართველის მიმართ, რომლებიც შაჰ აბასის მუხლებს არ მოეხვიენ) „მუდამ აცდენდნენ უვიცსა [და] გამოუცდელ [თეიმურაზს] სწორ გზას და არწმუნებდნენ მას, არ წასულიყო ცის მსგავს სასახლეში (შაჰის კარზე)“; „თეიმურაზი და ლუარსაბი. ეს ორი უვიცი და უგუნური...“ „ლუარსაბმა თავისი გარეგნობა წრფელი ერთგულების კვართით შეიმკო, შიგნით კი ვერაგობით და მზაკვრობის [სავსემ], რაც იმ ხალხის ბუნებას შეადგენს“.

ისქანდერ მუნშის აზრით, ის სიკეთე, რომელიც შაჰ აბასმა ჩაიდინა თეიმურაზისა და ლუარსაბის ბედნიერებისათვის, მათ ვერ დაინახეს და შაჰისადმი უპატივცემულოდაც კი იქედნენ. შაჰ აბასი შემახას ციხეს შემოადგა 1607 წელს, ხშირმა წვიმებმა ისე გააფუჭეს გზები, რომ ქვეითს და ცხენოსანს სვლა უჭირდა. გაჭირვება შეიქმნა სურსათის მხრივაც. ისქანდერ მუნშის გადმოცემით „ამ დროს გამოვიდა ბრძანებულება, რომ თეიმურაზ-ხანი მოსულიყო გაწყობილი ჯარით შემახას ციხეზე და შაჰის სამსახუროდ დამდგარიყო“.(მუნში 1969:69-70-83-88).

ისქანდერ მუნშის ცნობით, ვინაიდან მეფე თეიმურაზი გამოუცდელი იყო და მას ბევრი ბოროტგამხრახველი ჰყავდა, რომლებიც არწმუნებდნენ რომ არ წასულიყო შაჰის კარზე ყალბი ბოდიშით შემოიფარგლა. მისი გადაწყვეტილებით აბას პირველთან ქეთევან დედოფალი წავიდა, ათი კაცისაგან შემდგარი რაზმით იგი უკანვე დაუბრუნებიათ.

1610 წელს თეიმურაზ მეფე შაჰ აბასის ბანაკში, არდებილში საკუთარი სურვილით მივიდა, ძალდატანების გარეშე. თეიმურაზს იქ ქართლის მეფე ლუარსაბი დახვდა, ორივე მეფეს სათხოვარი შეუსრულა შაჰმა და სამშობლოში გამოისტუმრა. „წამოსვლის დროს ხელმწიფეს სთხოვეს, რომ, როცა მისი უდიდებულესობა სამოთხისებურ მაზანდარანს

გაემგზავრება სანადიროდ და სასეიროდ, შეგვატყობინეთ, რათა მსუბუქად და მარტო მოვიდეთ უავგუსტოეს ამაღაში და იქ ნადირობის დროს, „უწმინდეს უზანგს“ (შაჰს) ვახლდეთ.(მუნში 1969:80).

მიუხედავად იმისა, რომ ქართველ მეფეებს ამგვარი პირობა ჰქონდათ დადებული შაჰთან წასვლას მაინც არ აპირებდნენ. როდესაც წასვლის ბრძანება გამოიცა და ამირ-ყული ჯილავდარმა ამის შესახებ ცნობა მოუტანა ქართველ მეფეებს, თეიმურაზმა და ლუარსაბმა თავი აარიდეს, ერთმანეთს გადააბრალეს და ჯილავდარი ხელცარიელი გამოაბრუნეს საქართველოდან. ქართველმა მეფებმა პირობა დაარღვიეს. აღნიშნულ ვითარებას ემატებოდა ისიც, რომ ომი რომელსაც ირანი აწარმოებდა ოსმალეთთან დასრულდა და 1612 წლის ზავით, ირანი ოსმალეთთან გამარჯვებული გამოვიდა, ეს კი აშკარად მიუთითებდა იმაზე, რომ ირანის შაჰი შეეცდებოდა თავისი პრივილეგიის გამოყენებას აღმოსავლეთ საქართველოში.

საინტერესო ცნობას გვაწვდის არაქელ თავრიზელი, სადაც ჩანს ირანის შაჰის ორპირობა და მისი დამოკიდებულება ქართველი მეფეების მიმართ: შაჰმა წერილი მისწერა ლუარსაბს და აცნობა: თეიმურაზს შენი მოკვლა და ქართლის ტახტის ხელში ჩაგდება სურს, შენ დაასწარ, მოჰკალ და კახეთი დაიპყარ, თუ დახმარება გინდა მომწერე და მზად ვარო. შაჰს თეიმურაზისათვისაც ზუსტად ასეთივე წერილი გაუგზავნია. „ღვთის მზრუნველობის წყალობით ორივე მეფემ ერთანეთს აცნობეს ეს ამბავი და წერილებიც აჩვენეს“.(დავრიუცი:1974:24).

ექვგარეშეა, რომ შაჰის საქართველოზე ლაშქრობის დაწყება ქართველ მეფე მთავართა შორის ერთგულების შეთანხმების დადებას უკავშირებდა.

არაქელ დავრიუცი მეფეთა შეთანხმების მიზეზადშაჰ აბასის საქართველოზე გამოლაშქრებას თვლის. ისინი იძულებული გახდნენ ერთობლივად დაეცვათ თავი. კავშირის დამყარების ინიციატორი, ავტორის მიხედვით, ლუარსაბ II იყო, მან თეიმურაზი თბილისში მიიწვია. მათ „შეჰკრეს პირობა, რომ იქნებოდნენ თანამოაზრენი და

თანამოსაქმენი, ერთმანეთისათვის თავს დასდებდნენ და შეეწირებოდნენ ქრისტეს სახელს. (დავრიუცის 1974:23).

აღნიშნულ შეთანხმებას რეალური შედეგი არ მოჰყოლია. უფრო მეტიც, თეიმურაზმა ერთი ისეთ მოქმედება ჩაიდინა, რომლითაც საგრძნობლად შეასუსტა თავისი შეიარაღებული ძალები. ეჭვიანობის საფუძველზე, მისი ბრძანებით, მოკლეს ცნობილი სარდალი, პოლიტიკური მოღვაწე და პოეტი ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი. უეჭველია, რომ თეიმურაზს ეს ნაბიჯი გადაადგმევინეს შაჰის აგენტებმა და მათი მითითებით მოქმედმა ზოგიერთმა კახელმა მსხვილმა თავადმა. (მამისთვალაშვილი 2011: 66).

ამ საკითხის შესახებ არსებობს სხვა მოსაზრებაც, კერძოდ თეიმურაზ მეფის მიერ ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილის მოკვდინების ნამდვილ მიზეზად მის პროირანული ორიენტაციასაც ვარაუდობენ, რომელიც მეფისთვის მიუღებელი იყო. (აკოფაშვილი 1977:23).

გ. ჟორდანიას მიხედვით კი სრულიად საწინააღმდეგო მოსაზრება არსებობს. ქაიხოსრო ანტიირანული ორიენტაციის უნდა ყოფილიყო და სწორედ ამის გამო ჩოლოყაშვილების გვარის ეს გამოჩენილი წარმომადგენელი შაჰ აბას I-ის ინტრიგების მსხვერპლი შეიქმნა. (ჟორდანია 1994:68).

ჩემს მიერ მოყვანილ და განხილულ ცნობებში, კარგად ჩანს განსხვავებული აზრი საკითხის გარშემო, დამოკიდებულება ორ ქვეყანას შორის აღნიშნულ პერიოდში, მაგრამ ერთი რამ ცხადია, ირანის შაჰმა ვერ მიაღწია საწადელს და ინტრიგების გზით ვერც ერთი მეფე ვერ მოიშორა. იგი ქართლ-კახეთზე თავდასხმის მზადებას შეუდგა. მას არ სურდა და არც შეეძლო აშკარად გამოეცხადებინა ომი ქართლ-კახეთისათვის და გენერალური ბრძოლის იმედით წამოსულიყო: მან ძალზე კარგად იცოდა ქართული იარაღის ძალა.

1612 წლიდან შაჰ აბასის კარზე იმყოფებოდნენ თბილისის ყოფილი მოურავი გიორგი სააკაძე და მისი სიმამრი, არაგვის ერისთავი ნუგზარი. გიორგი სააკაძე არ ეკუთვნოდა ძირძველ თავადთა რიცხვს, თუმცა მისი მამა-ბიძები სიმონ მეფის დროს განსაკუთრებით

აღზევდნენ. გიორგის პირადმა თვისებებმა და ნიჭმა 1610 წლისათვის, განსაკუთრებით ქვიშხეთთან ოსმალების განადგურების შემდეგ, იგი ერთ-ერთ უძლიერეს ფეოდალად აქცია. ქართლის დიდგვარიანი თავადები მტრულად შეხვდნენ სააკაძის დაწინაურებას. მდგომარეობა უკიდურესად დაიძაბა მას შემდეგ, რაც ლუარსაბ მეფემ ქართლის დედოფლად სააკაძის და მოიყვანა. ქართლის თავადებმა აიძულეს ლუარსაბი გაეყოფა დედოფალს და სააკაძე სიკვდილით დაესაჯა. უკანასკნელ წამს სააკაძემ გაქცევით უშველა თავს და სიმამრთან ერთად, შაჰ აბასს მფარველობა სთხოვა. ეს შაჰის დიდი წარმატება იყო. მან დიდი პატივით მიიღო ქართლის გამოჩენილი ფეოდალები და სარდლები.(ნაკაშიძე 1977:56).

ამრიგად, მოყვანილი ცნობებიდან და ფაქტებიდან გამომდინარე, ნათლად დავინახეთ, თუ როგორი სირთულის წინაშე იდგა საქართველო (კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველო) აღნიშნულ პერიოდში. რამდენად რთულ ვითარებაში უხდებოდათ ქართველ მეფეებს ირანის სამეფო კართან ურთიერთობა. ირან-საქართველოს ურთიერთობის აღნიშნულ პერიოდში საქართველოს ცბიერი და მოქნილი პოლიტიკოსის შაჰ აბას I-ის სახით ძლიერი და დაუცხრომელი მტერი ჰყავდა.

თავი III

წმინდა მოწამე ქეთევან დედოფალი

XVII საუკუნე, შეიძლება ითქვას, ერთ-ერთი უმძიმესი საუკუნე იყო ქართველი ერის ისტორიაში. თუ წინა საუკუნეებში მტრები საქართველოს დაპყრობით და დახარკვით კმაყოფილდებოდნენ, ამ დროს სპარსეთისა და ოსმალეთის იმპერიებმა ყველანაირ ღონეს მიმართეს ქართველი ერის გასანადგურებლად. ასეულ ათასობითი ქართველი საქართველოშივე დახოცეს, უფრო მეტი სპარსეთში გადაასახლეს. კახეთი გააუკაცრიელეს და მომთაბარე თურქმანული ტომები ჩამოასახლეს. საქართველოს საუკეთესო შვილები ქრისტიანობის დაცვასა და შენარჩუნებას ცდილობდნენ, რისთვისაც სიცოხლეს არ ზოგავდნენ.

XVII საუკუნის მაგალითი გვიჩვენებს, რომ რაც უფრო მეტად უტევდნენ საქართველოს მტრები ქრისტიანობას, მით უფრო მეტ წინააღმდეგობას უწევდა მათ ქართველი ერი. XVII საუკუნე სწორედ ქრისტეს მოწამეთა სიმრავლითაა გამორჩეული, რომელთა შორის არის ქეთევან დედოფალი, რომელმაც მაჰმადიანობის მიღებას ქრისტეს მოწამეობრივი გვირგვნი ამჯობინა.

შაჰაბასის (1587-1629) მმართველობის შედეგად ირანი დიდად გაძლიერდა. კახეთის სამეფო მტერთაგან თავისუფალი იყო, თუმცა, ერთდროულად სამი დიდი სახელმწიფოს - ირანის, ოსმალეთისა და რუსეთის ვასალი გახდა. აღნიშნულ პერიოდში ამიერკავკასიაში ვითარება საგრძნობლად შეიცვალა. 1603 წელს შაჰ აბასმა ომი გამოუცხადა ოსმალეთს. ირანს შაჰ-აბასის მიერ ჩატარებული სამხედრო რეფორმების შედეგად კარგად გაწვრთნილი და მუდმივი ჯარი ჰყავდა, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა ღულამთა ათიათასიანი ცხენოსანი კორპუსი, ეს შაჰის გვარდია იყო, რომელიც „ირანში აღზრდილი და ძალით გამაჰმადიანებული ქართველი და სომეხი ახალგაზრდებისაგან დააკომპლექტეს“ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები 1973: IV :245).

აღსანიშნავია ისიც, რომ შაჰბასს ძალზე აღიზიანებდა კახეთის სამეფოს კავშირი რუსეთთან და ოსმალეთთან, ამიტომ გადაწყვიტა ეს ურჩი ქვეყანა იარაღის გამოუყენებლად, სამეფო ოჯახში გადატრიალების მეოხებით საბოლოოდ დაემორჩილებინა. ამ მიზნის გასახორციელებლად მან თავისი აღზრდილი გამაჰმადიანებულ-გასპარსელებული ალექსანდრე მეფის ძე კონსტანტინე გამოიყენა. ბერი ეგნატაშვილი ამ ფაქტს შემგეგნაირად გადმოგვცემს: „წადი და მოკალ მამა-შენი და ძმა-შენი, და კახეთიც შენ დაიჭირე.“ (ქართლის ცხოვრება 1959: 382).

შაჰის გეგმა აღსრულდა-კახეთის მირონცხეხუთი მეფე და მისი ძე მოკლეს, რუსთველი ეპისკოპოსი, მისი ძმა ახელ ანდრონიკაშვილი და სხვა ხუთი თავადი, რომელთაც ალექსანდრეს დასაცავად ხელი გამოიღეს, იქვე დახოცეს. (1605 წლის 12 მარტი).

კახეთი მაჰმადიან კონსტანტინეს დარჩა, შაჰმა ლაშქრობისა და ომის გარეშე შესძლო კახეთის ირანის სახელმწიფოს ნაწილად გადაქცევა, რადგან კონსტანტინეს გამეფება მხოლოდ ერთ ფაქტზე მიუთითებდა, რომ კახეთი უკვე ირანის სახანო იყო. შაჰს ზეიმი და სიხარული კახეთის დედოფალმა ქეთევანმა ჩაუშხამა. იგი აჯანყდა და სრულიად კახეთი მიიმხრო. აჯანყებულებმა მოახერხეს კონსტანტინეს დაამარცხება იგი შეიპყრეს და მოკლეს. (1605 წლის 22 ოქტომბერი).

ვფიქრობთ, სავარაუდოდ, სწორედ ამის გამო გადაემტერა შაჰ აბასი ქეთევან დედოფალს, რადგანაც მისი მზაკვრული გეგმები საქართველოსა და ქართველების მიმართ სწორედ ქეთევანმა ჩაშალა, რის შემდეგაც შაჰი იძულებული გახდა კახეთის უფლისწული თეიმურაზი სამშობლოში დაებრუნებინა.

„ქართლის ცხოვრება“, გვაწვდის ცნობას, რომლის თანახმად, თეიმურაზი შაჰთან ქეთევანს გაუგზავნია, ქმრის სიკვდილისა და გიორგი ბატონიშვილის აღზევების შემდეგ „ქეთევანს ჰყვანდა ძე ერთი დავითთან, თეიმურაზ და შეეშინა ქეთევანს: ახსოვდა, ოდეს დაიჭირა დავით ძმა მისი გიორგი და დაატყუევა ციხესა შიგან, ეშინოდა ქეთევანს ძმისა მისთვის და წარგზავნა ყრმა თვისი ყაენთან შიშისათვის გიორგის (ქართლის ცხოვრება:II:382).

მეფე ალექსანდრეს მოკვლის (1605 წელი) შემდეგ, კონსტანტინეს გაბატონებამ კახეთი გაყიზილბაშების ანუ გათათრების საფრთხის წინაშე დააყენა. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, ქეთევან დედოფალი სათავეში ჩაუდგა კახელ დიდებულებს, რომელნიც აჯანყებისათვის ფარულად ემზადებოდნენ. შაჰისათვის ცხადი იყო, რომ კახეთის სამეფო თავისუფლებას არ დათმობდა, სწორედ ამიტომ მან ქრისტიანი თეიმურაზი დაამტკიცა.

ვფიქრობთ, შაჰ აბასს ძალზედ აშინებდა ქართლ-კახეთის გაერთიანება და ამის გამო გამოუშვა თეიმურაზი, რა თქმა უნდა, მისთვის უმჯობესი იყო ქართული სამეფოები ერთმანეთის მტრებად თუ დარჩებოდნენ.

როგორც ირანული წარმოშობის ისტორიკოსი მორთეზა მეჰდი ფათემი გვიამბობს, თეიმურაზის ქრისტიანული წესით მეფედ კურთხევას თვით შაჰი დასწრებია. აღმოსავლეთ საქართველოში შექმნილი მდგომარეობიდან გამომდინარე (კონსტანტინეს წინააღმდეგ დაწყებული აჯანყება) ირანის შაჰი იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო და 1606 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში დაენიშნა ქრისტიანი მეფეები: თეიმურაზ პირველი კახეთში, ხოლო ლუარსაბ მეორე ქართლში. „აბასაბადიდან მოსვლის შემდეგ შაჰ აბასი პირდაპირ წავიდა საქართველოში, სადაც თეიმურაზ ხანი მეფედ დაინიშნა. შაჰი დათანხმდა, რომ მეფედ კურთხევის ცერემონია ქრისტიანული წესით ჩატარებულიყო და იგი თვითონ დაესწრო მას“. (ფათემი 1982: 26).

შაჰ-აბას პირველს გადაწყვეტილი ჰქონდა საქართველოს აოხრება და ქრისტიანობის აღმოფხვრა. ამ მიზნით მან თეიმურაზ პირველს მძევლები მოსთხოვა. როგორც პორტუგალიელი ავგუსტინელი მისიონერი ამბროზიო დუშ ანჟუში გადმოგვცემს, თეიმურაზ მეფე მიხვდა შაჰის განზრახვას-მას მთელი საქართველოს გაუბედურება ეწადა და უხუცესთა საბჭოს სთხოვა შაჰის კარზე ისეთი პიროვნება გაეგზანა, რომელმაც კარგად იცოდა თავისი ქვეყნის ვითარება და შაჰთან მოლაპარაკებისას მშვიდობას მიაღწევდა. (ბეთხოშვილი 2002: 16).

მიზეზი, რომელმაც ქეთევან დედოფალი ირანში ჩაიყვანა. ცნობა, რომელსაც გვაწვდის წმინდა ავგუსტინეს ორდენის ბერი, ქალაქ შირაზში ხსენებული ორდენის მონასტერში

მყოფი მამა, მორჩილი ძმა ამბროზიო დუშ ანჟუსის მიერაა მოწოდებული, იგი 1618 წელს გააგზავნეს სპარსეთის მისიონში, კასტილიელ ელჩ დონ გარსია და სილვა ფიგეროასთან ერთად. იქ მან ცხრა წელი დაჰყო, აქედან შვიდი წელი ისპაჰანში და ორი წელი შირაზში, შემდეგ თორმეტი წლის განავლობაში საქართველოში იყო. 1640 წელს წარადგინა მოხსენება საქართველოსა და სპარსეთში ჩატარებული მუშაობის შესახებ.

საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ცნობილი სომეხი ისტორიკოსი რ. გულბენკიანი ქეთევან დედოფლის ირანში ტყვეობის და შირაზში მისი მოწამეობრივი სიკვდილის შესახებ: თეიმურაზის სამეფო გამოირჩევა საუკეთესო ჰავით, კეთილსახოვანი მამაკაცებითა და ულამაზესი ქალებით. უხვადა აქვთ ხორბალი, ღვინო, ხორცი, რძე, თაფლი, ხილი და ყოველივე რაც კი შეიძლება ადამიანმა ინატროს. განსაკუთრებით ბევრია ძვირფასი აბრეშუმი, რომლით ვაჭრობაც ყოელწლიურად დიდ შემოსავალს აძლევს თეიმურაზ მეფეს.

საქართველოსა და ირანის მეზობლობის გამო ყოველივე ეს კარგად მოეხსენებოდა მუნწსა და გამდიდრების მანიით შეპყრობილ სპარსეთის უკანასკნელ შაჰს აბასს, რომელსაც განსაკუთრებით იზიდავდა ტურფა ქართველი ქალები, მუდამ სურდა ფეხი მოეკიდებინა იქ და გაბატონებულიყო. მრავალჯერ მიიყვანა თავისი ჯარები საქართველოს საზღვრებთან, სცადა მისი დაპყრობა და თავისი იმპერიის უღელქვეშ მოქცევა. მაგრამ იბერების, ანუ ქართველთა მეზრდოლი ბუნებისა და მხედრული ოსტატობის, აგრეთვე თეიმურაზ მეფის ძლიერების გამო ვერ იპყრობდა მას. შაჰ აბასმა მაინც ძლიერ შეავიწროვა საქართველო, მოხარკედ გაიხადა და ამით რამდენადმე დამშვიდდა. ეს სიმშვიდე ხანმოკლე აღმოჩნდა, ვინაიდან ჩანაფიქრს ვერ აღწევდა. 1613 წელს შაჰ აბასმა მოისურვა თავის ძალები მეფე თეიმურაზისათვის დაეპირისპირებინა. ამ მიზნით მან დიდძალი ჯარი შეკრიბა და სასურველი სამეფოსკენ გაემურა. ეს რომ შეიტყო, მეფე თეიმურაზმა თავისი სამეფოს დიდებულთა საბჭო მოიწვია და აცნობა, რომ სამეფოს მოახლოებული მრავალრიცხოვანი ჯარისგან განადგურება ემუქრებოდა. ჯარს მეთაურობდა და პირადად სარდლობდა მუდმივი წარმატებებით გაამაყებული ხელმწიფე შაჰ აბასი.

თეიურაზ მეფე საბჭოს დაეკითხა, როგორ ეხსნათ ქვეყანა მოსალოდნელი საფრთხისაგან. ყველაფერი გაითვალისწინეს, ფრთხილობდნენ, არც საქართველოსა და სპარსეთის ძალთა უთანასწორობა დავიწყებიათ. ძნელი იყო ასეთი მცირე ძალებით ძლიერი მოწინააღმდეგე უკუეგდოთ. მარცხის, მთელი სამეფოსა და პროვინციების მოსალოდნელი განადგურების თავიდან ასაცილებლად საბჭომ და მეფემ გადაწყვიტეს სპარსეთში ელჩობა გაეგზავნათ ისეთი დიდებული, ღირსეული და ყოველმხრივ წინდახედული და თანაგრძნობის ღირსი ადამიანის სახით, რომელსაც ეცოდინებოდა და შეძლებდა იმ ვითარების დახატვას, რომელშიც აღმოჩნდა ქვეყანა, შავს დაარწმუნებდა და მშვიდობასა და კეთილგანწყობას მიაღწევდა. (გულბენკიანი 1987:26-27).

ასეთ პიროვნებად ერთხმად აღიარეს ქეთევან დედოფალი. თეიმურაზი იძულებული გახდა დათანხმებულიყო, ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე. თეიმურაზმა თავისი დედის-ქეთევან მუხრანბატონის გონიერება და მაღალი ადამიანური თვისებები კარგად უწყოდა, ამიტომ უყოყმანოდ ანდო მას უდიდესი ეროვნული საქმე და ელჩად გაგზავნა ირანში.

ქეთევან დედოფალი ამჟამადაც შვილის წინადადებაზე - ელჩად წასულიყო ირანში, უყოყმანოდ დათანხმდა, რადგან სამშობლო უყვარდა. მისთვის ეს ნაბიჯი რისკი იყო, მაგრამ, როგორც ამბროზიო დუშ ანჯუსი წერს: „ეს დიდსულოვანი და კეთილშობილი ქალბატონი მაშინვე დათანხმდა, არც კი უფიქრია რისკზე, რომლის წინაშე შეიძლებოდა იგი აღმოჩენილიყო, ვინაიდან იცოდა, რომ ეს რისკი თავისი სამშობლოს გადარჩენის შესაძლებლობასთან შედარებით მისთვის უმნიშვნელო იქნებოდა. (ბეთხოშვილი 2002: 16-17).

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ქეთევან დედოფალი აბასთან გამგზავრებისას მონაზვნის ტანსაცმელში გამოეწყო, რათა მის ღვთისმოსაობას მეტი ასკეტურობა და გამბედავობის იერი მისცემოდა.

ვფიქრობ, ასევე მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ჟან შარდენი თავის თხზულებაში: „მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში“ ქეთევან დედოფალს მარიამის

სახელით მოიხსენიებს (მარიამი ანუ ქეთევანი, მას ეს ორი სახელი ერქვა). (შარდენი1975: 3061).

მსგავსი ცნობები მოგვეპოვება სხვა უცხოურ წყაროებშიც, კერძოდ, არაქელ დავრიჟეცის ცნობით, რომელიც უდიდეს სიმპათიას იჩენს საქართველოსა და ქართველი ხალხის მიმართ და გულის ტკივილით აღნიშნავს, რომ სპარსელთა თარეშის შედეგად აოხრდა და გაუკაცრიელდა მდიდარი და აყვავებული ქართლ-კახეთი. იგი მოგვითხრობს, რომ თეიმურაზის დედა შაჰ აბასმა სპარსეთის შუაგულში, შირაზში გააგზავნა იმამ-ყული ხანთან და იქ ჰყავდათ საპყრობილეში. ამგვარად, შაჰ აბასის ბრძანებით, შეიპყრეს თეიმურაზის დედა, რომელსაც სახელად მარიამი ერქვა.(დავრიჟეცი 1974 :41).

როგორც ვხედავთ, ორივე ცნობის მიხედვით ქეთევან დედოფალი მარიამის სახელით მოიხსენიება. ჩემი აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ მრავალი ცნობა მოგვეპოვება ამ საკითხთან დაკავშირებით ფართო საზოგადოებისათვის არ არის ცნობილი ის ფაქტი, რომ ქეთევან დედოფალს უცხოურ წყაროებში მარიამის სახელით მოიხსენიებენ. რადგან არაქელ დავრიჟეცის თხზულების ქრონოლოგიური ჩარჩო თავსდება 1602-1662 წლების ფარგლებში და ისტორიკოსი უმთავრესად ეყრდნობა თავისი თვალთ ნანახს და ყურით მოსმენილს, ასევე მის ინფორმატორებს შორის ყოფილან, როგორც „ქრისტიანები, ისე სხვა ხალხების“ წარმომადგენლები, რომელთა ნაამბობს იგი ერთმანეთს უდარებდა, კრიტიკულად განიხილავდა და მხოლოდ ამის შემდეგ შეჰქონდა თავის თხზულებაში. ვფიქრობ, სწორედ ამის გამო შესაძლებელია ეს ფაქტი სარწმუნოდ ჩაითვალოს.

იმამ-ყული ხანმა, რომელიც იყო ფარსის ბეგლარბეგი დიდი პატივით მიიღო კახეთის დედოფალი. თავის სასახლეშივე მოუმზადა საცხოვრისი და დააბინავა თავისი ამალით. აქვე შეარჩიეს ერთი ოთახი ეკლესიისათვის. ჩვენი დიდად საპატიო სტუმარი არის, ის კი არ არის ტყვე, ჩვენ ვართ მისი ტყვეებიო, ამბობდა ნაქართველარი თათარი. სამშობლოს ხვედრით შეძრწუნებული ქეთევან დედოფალი არა მარტო დღისით, ღამითაც დგებოდა და თანმხლებ მანდილოსნებთან ერთად ჯვარცმულ მაცხოვარს ავედრებდა თავის ტანჯულ

ქვეყანას, როგორც ცნობილია, მას თან ჰქონდა წაღებული მაცხოვრის ჯვარცმა და ღვთისმშობლის ხატი.

დედოფლის ამაღლაში იყო ქართველი მღვდელი - წერს რომის პაპის ელჩი პიეტრო დელა ვალე, ის ჩინებული ადამიანი იყო, სულიერად ამხნევებდა მას და მის თანხლებით. აქვე იყო მეორე მღვდელიც. დედოფლის ერთ მღვდელს ერქვა გიორგი, რომელიც ამავე დროს იყო მისი მსახურთუხუცესი და თვალყურს ადევნებდა ამაღლას. მეორე მღვდელს ერქვა მოსე, რომელიც დედოფლის მოძღვრად ითვლებოდა.

მოგვეპოვება ცნობები, რომ ტყვეობისას ქეთევან დედოფალი რომის პაპის ელჩ პიეტრო დელა ვალესთან ერთად გაიცნო პორტუგალიელმა მისიონერმა ბერმა აბროზიო დუმ ანჟუმმა, რომელიც მრავალ ცნობას გვაწვდის წმინდა დედოფლის შესახებ. მისი თქმით, „ეს ღვთისმოსავი ქალბატონი ტანდაბალი გახლდათ. დაახლოებით ორმოცი წლისა უნდა ყოფილიყო, ხელთ მლოცველის ჯოხი ეპყრა. ქვრივივით შავად მოსილს, თავ-კისერიც მოშავო საბურველით დაეფარა. მეტად პირმშვენიერი და უაღრესად დარბაისელი, არა მარტო სამეფოს, არამედ მთელი სუვერენული იმპერიის დედოფლობის ღირსი იყო“.

(მამაცაშვილი 2013:35-36).

ვფიქრობთ, აბროზიო დუმ ანჟუმის მსგავს ცნობებს გვაწვდის პიეტრო დელა ვალე, როდესაც დედოფლის ამაღლაში მყოფ იმ პიროვნებებზე საუბრობს, რომლებიც მას მუდმივად ამხნევებდნენ. ქეთევან დედოფლის წამებამდე სპარსელებს მღვდელი მოსე მოუკლავთ, დასჯამდე კი ქრისტიანული სარწმუნოების უარყოფა და მაჰმადიანობის მიღება შეუთავაზებიათ, რაზედაც მას უარი უთქვამს და იგი საშინელი წამებით მოუკლავთ. ის რომ სპარსელების აზრით, მღვდელი მოსე დედოფალს განუმტკიცებდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას, სიმართლეს შეესაბამება და სწორედ ამიტომ, შესაძლებელია მისი მოკვლეს მიზეზი გამხდარიყო, რადგან ფიქრობდნენ, რომ ამ საქციელით დედოფალს გადაწყვეტილებას შეაცვლევენდნენ.

ჩვენი მოსაზრებით, ქეთევან დედოფლისა და იმდროინდელი მოვლენების შესახებ, რომლებსაც შეუძლიათ გაამდიდრონ ქართველი ერის სახელოვანი წარსული, დიდი მნიშვნელობა აქვს „ნამდვლ ცნობებს“. ხელნაწერი, რომელსაც „ნამდვლი ცნობები 1“-ის

სახელით ვიცნობთ, დაცულია ლისაბონში, აჟუდას ბიბლიოთეკაში, მაგრამ უპირატესობა უნდა მივანიჭოთ ტორე დე ტომბოს ხელნაწერს, ანუ „ნამდვლი ცნობები 2“, იგი აჟუდას ხელნაწერზე ორი წლით გვიანდელია.

ძალზედ საინტერესოდ აქვს გადმოცემული ამბროზიო დუშ ანჟუმის, ტყვეობა, რომელშიც ქეთევან დედოფალმა რამდენიმე წელი გაატარა სპარსეთში: „მღვდლის სიკვდილის შემდეგ ქეთევანთან ეკლესიის მეორე მსახური დარჩა. იგი შეძლებისდაგვარად ემსახურებოდა დედოფალს სასულიერო საკითხებში; ყოველდღე ლოცულობდა დედოფალთან, უკითხავდა სახარებასა და მოციქულთა ეპისტოლეებს, ლოცვებსა და ქადაგებებს, წმინდანთა ცხოვრებას კათოლიკური წიგნებიდან, რომლებიც თან ჰქონდა. ეს წიგნები მათ ენაზე იყო დაწერილი. (იგულისხმება ის წიგნები, რომელიც ქეთევან დედოფლის მოძღვარმა მოსემ აჩვენა კასტილიელ ელჩს ფიგეროას შირაზში მისი პირველი ჩასვლის დროს).

ქეთევან დედოფალს მთელი რიგი საეკლესიო წიგნები ქართულად თარგმნილი ჰქონია. ერთი ევროპელი წერს, რომ „მას ქეთევან დედოფალის მღვდელმა მოსემ მოუტანა ორი ქართული ხელნაწერი მშვენიერი, მოოქრულ ყდაში ჩასმული წიგნი, რომელთაგან ერთში იყო ძველი აღთქმა თავისი ფსალმუნით, ხოლო მეორეში-სახარება, სამოციქულო აქტები და წმინდა პალეს სამოციქულო წერილები, ორივე ქართულ ენაზე. ეს წიგნი პიეტრო დელა ვალესაც უნახავს ქეთევან დედოფალთან ყოფნის დროს“. (ტაბაღუა 1986: 116).

საინტერესოა, რომ ცნობაში, რომელიც მოყვანილია აღნიშნულ წიგნში, არ არის დასახელებული ევროპელის სახელი, რომელიც მამა ამბროზიო დუშ ანჟუმი უნდა იყოს, მისი ნამდვლი გვარია ჟუაუ პინტო. იგი 1618 წელს გაგზავნეს სპარსეთის მისიონში.

ამბროზიო დუმ ანჟუში აღნიშნავდა რომ: „ღმერთმა ინება, ჩვენ იქ ორი მონასტერი დაგვეარსებინა. ერთი ქალაქ შირაზში, სადაც ეს უწმინდესი დედოფალი იმყოფებოდა და ჩვენც შეგვეტანა წვლილი მის მიერ ჩვენი უფალი ქრისტეს რწმენაში, მის სიმტკიცესა და სახელოვანი მოწამეობრივი სიკვდილის დიდებაში. მეორე მონასტერი კუნძულ ბასრაზე ავაგეთ.“ (გულბენკიანი 1987: 31).

აღსანიშნავია, რომ ირანში არ არსებობდა არცერთი ქართული ეკლესია, თუმცა, მრავლად იყო სომხური და კათოლიკური ეკლესიები. ამის გამო, ეკლესიაში ლოცვას მონატრებული ქეთევანი, მართალია მონიფიზიტურ-სომხურ ეკლესიაში არ შედიოდა, მაგრამ „განუწყვეტლივ ლოცულობდა, აყენებდა რა ამით ტანჯვას თავის ნაზ სხეულს. განსაკუთრებით მოწიწებით ის ლოცულობდა ღვთისმშობელზე, რამდენიმე დღის შემდეგ, როცა ქეთევან დედოფალი შირაზში ჩაიყვანეს, მასთან მივიდა თვით იმამ ყული ხანი, ჯერ ესაუბრა მას, ხოლო შემდეგ გადასცა შაჰ აბასის სურვილი, რაც მდგომარეობდა შემდეგში: „ქეთევან დედოფალს ქრისტიანული სარწმუნოება უნდა უარეყო და მაჰმადიანობა მიეღო“. ვერაგი შაჰ-აბასის სურვილი ცხადი იყო: კახეთის სამეფოს კანონიერ დედოფალს მაჰმადიანობა უნდა მიეღო და შაჰის ერთ-ერთი ცოლი უნდა გამხდარიყო. ამის შემდეგ შაჰ-აბასის ამ მოულოდნელი წინადადებით-წერს ამბროზიო დუმ ანჟუში ქეთევან დედოფალი ერთ ხანს გაოგნებული დარჩა. თითქოს ღვთის ღირსებას შეეხენო, რომელსაც იგი გულში ატარებდა. მაგრამ მან გონება მოიკრიბა და იმამ ყული ხანს მოკლედ და გაბედულად უპასუხა: „რადგან დაბადებული ვარ ქრისტიან-დედ-მამისაგან და ქრისტეს სარწმუნოებაში ვარ აღზრდილი, ამიტომ მზად ვარ მოვკვდე ამ რწმენით“. (ტაბაღლა 1986:119).

ცნობილია, რომ იმამ-ყული ხანმა, როგორც კი მიიღო შაჰის ბრძანება ქეთევან დედოფლის წამებით მოკვლის შესახებ, მოციქულის პირით შეუთვალა შაჰს: წლოვანი დედაკაცი არის და ახლა ეს აღარ გათათრდება, რად გჭირდება ამის გათათრება, თავი დაანებე, შენთვის სირცხვილიც არის ამისი სიკვდილი. იგი თავის საპატიო სტუმარს სამი თვე არ უმხელდა შაჰის ვერაგულ ჩანაფიქრს.

ვფიქრობ, ასევე მნიშვნელოვანია იმ მიზეზების, ცოდნა თუ რის გამო ჰქონდა შაჰს ქეთევან დედოფლის მიმართ ამგვარი შურისძიების გრძნობა: 1) ქეთევანის როლი კახეთში პროირანულად განწყობილი უზურპატორი კონსტანტინე მეფის დამარცხებაში. 2) 1615 წლის კახეთის ჯანყება. 3) 1618 წლის მეფე თეიმურაზის და ქართველთა ჯარის მონაწილეობა ოსმალებთან ერთად ანტიირანულ სამხედრო კოალიციაში. 4) 1622 წელს თეიმურაზის ჩასვლა სტამბოლში, სადაც ასევე მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები ანტიირანული კოალიციის შესაქმნელად. 5) შაჰს ასევე აღიზიანებდა თეიმურაზ მეფის კავშირი რუსეთთან. როგორც ცნობილია, თეიმურაზი რუსეთის სამეფო კართან აწარმოებდა მოლაპარაკებებს, რათა აემოქმედებებინათ ყველა დიპლომატიური საშუალება ირანში მძევლად მყოფი თეიმურაზის დედისა და შვილების გასათავისუფლებლად. (მამაცაშვილი 2013: 35-36).

აღნიშნულიდან გამომდინარე ჩემი აზრით, ირანის შაჰის განრისხება, ნამდვილად გამოიწვია იმ ფაქტმა, რომ თეიმურაზ მეფე ოსმალთა ჯარის დახმარებით ცდილობდა მიზნის მიღწევას. მან რუსეთს დახმარებისთვის არაერთხელ მიმართა, თუმცა უშედეგოდ. განრისხებულმა შაჰ-აბასმა კი თეიმურაზის ვაჟები ლევანი და ალექსანდრე, რომელთაც ტყვეობაში ქეთევან დედოფალი ზრდიდა, ისპაანს ჩააყვანინა და დაასაჭურისებინა.

არსებობს კიდევ ერთი ვერსია, თუ რატომ აწამა შაჰმა ქეთევან დედოფალი. აღნიშნული ვერსია XVII საუკუნის ცნობილ ფრანგ მოგზაურს, ჟან შარდენსა და ამავე საუკუნეში საქართველოში მოღვაწე იტალიელ კათოლიკე მისიონერს, დონ კრისტოფერო დე კასტელს ეკუთვნით. მათი თქმით, შაჰ-აბას პირველს შეუყვარდა ქართველი დედოფალი და როდესაც მის ცოლობაზე უარი მიიღო, მის მიმართ შურისძიების გრძნობამ შეიპყრო.

რაც შეეხება კასტელს, მისი გადმოცემით, როდესაც შაჰ-აბასს პირისპირ უნახავს დედოფალი ძლიერ, ცეცხლოვან სურვილს შეუპყრია, ხოლო როდესაც დედოფალს გააგებინეს, რომ თუ იგი უარყოფდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას, სპარსეთის სამეფო

გვირგვინს მიიღებდა, უთქვამს: „ვისურვებდი ათასჯერ სიკვდილს, ვიდრე უარყო ქრისტიანული სარწმუნოება და დავთმო სათნოებაო“. (მამაცაშვილი 2013: 50-51).

ჩვენი აზრით, შაჰ-აბასისათვის ქეთევან დედოფალი საფრთხეს წარმოადგენდა, საშიში იყო, როგორც უაღრესად გავლენიანი სახელმწიფო ფიგურა საქართველოში, რომლის ყიზილბაშურ სახანოდ გადაქცევა მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი. მისი ვარაუდით, დედოფლის გამაჰმადიანება ქართველების სულიერ მდგომარეობაზე ძალიან იმოქმედებდა და ისინი მორალურად დაეცემოდნენ.

ამ მოწამეობრივი სიკვდილის გამომწვევ მრავალ მიზეზს ასახელებენ. სხვადასხვა მიზეზთა შორის, რომლებსაც უნდა განეპირობებინა შაჰ აბასის გადაწყვეტილება-ეწამებინა უდანაშაულო დედოფალი, ორ ძირითად მიზეზს მიუთითებენ. პირველი ისაა, რომ, თუ რომელიმე ქრისტიანი ტყვე ქრისტეს სჯულს მიატოვებს და მაჰმადიანთა კანონს მიიღებს, მაჰმადიანები (სპარსელები იქნებიან თუ თურქები) სამშობლოში დაბრუნების ნებას აღარ აძლევენ. აღარ აძლევენ უფლებას დაუბრუნდნენ მშობლებსა და ახლობლებს. ასეთი ნებართვის მიცემა დიდი ცოდვაა და მათი კანონით აკრძალულია. მეორე მიზეზი ის გახლავთ, რომ ამ დედოფლის ვაჟი, თეიმურაზ მეფე, მას შემდეგ რაც სამეფო წაართვეს და იქიდან განდევნეს, თურქებთან წავიდა, რამდენიმე წელი მათთან დაყო. შემდეგ თურქეთიდან მოსკოვის მთავარ დიმიტრის მიაშურა; შესაძლოა, იმიტომ, რომ იგი მისი ძველი მეგობარი იყო და პატივს სცედა მას, ანდა ერჩია თუნდაც სქიზმატიკოსი, მაგრამ ქრისტიანი მეფის ჩრდილქვეშ ეცხოვრა, ვიდრე ქრისტიანთა საერთო მტრის, თურქების მიწაზე დარჩენილიყო. თურქებმა თეიმურაზს დიდი პატივი მიაგეს და საცხოვრებლად არზრუმის მახლობლად გამოუყვეს ადგილი. ამ ორი ვითარების შესაბამისად, სპარსელები დედოფლის წამებისა და სიკვდილის ორ მიზეზს მიუთითებენ: პირველი ის, რომ ხელმწიფე შაჰ აბასს ეჭვი ეპარებოდა, დედოფალი თავის ძეს, თეიმურაზს წერილობით ამცნობს ყოველივეს, რაც სპარსეთში ხდებოდა. მეორეც ის, რომ მოსკოვის დიდმა მთავარმა ელჩი გაუგზავნა შაჰს თხოვნით, გაეთავისუფლებინა დედოფალი და ელჩთან ერთად გამოეგზავნა. შაჰმა მოსკოვის ელჩობა თეიმურაზის ეშმაკობად ჩათვალა და არა დიდი

მთავრის პირად მოქმედებად. ამიტომაც მან ელჩს ზოგადი, სასიამოვნო ფრაზებით მიმართა, დედოფლის გათავისუფლებაზე არც უარი უთქვამს და არც დათანხმებულა. ელჩი ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდო, რომ შიშიც ეგრძნო და არც იმედი დაეკარგა. (გულბენკიანი 1987: 36).

ვფიქრობთ, სავარაუდოდ, თეიმურაზ მეფის ოსმალეთში წასვლა იყო ერთ-ერთი მიზეზი შაჰ აბასის განრისხების და მეფე თეიმურაზის შვილების დასაჭურისების. თეიმურაზის ორივე ვაჟი შაჰმა დაასაჭურისა, დასაჭურისების მიზეზი აგრეთვე იყო ისიც, რომ მათგან აღარ დაბადებულიყვნენ ძენი და მათი სამეფოს მემკვიდრენი არ გამხდარიყვნენ. (დავრიყევი 1974: 41).

შაჰმა სამი მეომარი საიდუმლოდ აფრინა შირაზში, უბრძანა ჩასვლისთანავე ენახათ ქეთევან დედოფალი და გამაჰმადიანება შეეთავაზებინათ. უარის შემთხვევაში გახურებული მარწუხებით მოეკლათ. ირანელები წავიდნენ. ჩქარობდნენ შაჰის დავალების შესრულებას (ისინი უსიტყვოდ ემორჩილებოდნენ შაჰს, ვინაიდან მისი ბრძანებიდან ოდნავი გადახვევაც ძვირად, შესაძლოა სიცოხლის ფასადაც კი დაჯდომოდათ). გზად ცხენებს იცვლიდნენ. შირაზში ექვს დღეში ჩავიდნენ, მაშინ, როდესაც ამ გზის გავლას რვა დღე მაინც უნდოდა. ან დედოფალი გამაჰმადიანდებოდა და შაჰი მას სამშობლოში ვეღარ გაგზავნიდა (ეს კანონით აკრძალული იყო), ანდა უპასუხებდა, რომ დედოფალი გარდაიცვალა. (გულბენკიანი 1987: 36).

როგორც ვხედავთ, ელჩობა და თეიმურაზ მეფის განზრახვა ჩაიშლებოდა, რადგანჯერ კიდევ 1618 წელს თეიმურაზ პირველმა რუსეთში, მეფე მიხეილ თევდორეს ძესთან გაგზავნა ელჩი ხარიტონი, წერილი შემდეგი შინაარსის იყო: „უბრძანე, შაჰს მისწერონ, რომ დედაჩემი და შვილები დამიბრუნოს, თუ არადა, შენთან, რუსეთში გამოგზავნოს“. თუმცა ამ თხოვნას შედეგი არ მოჰყოლია. 1623 წელს თეიმურაზმა რუსეთის მეფისაგან კვლავ ითხოვა დედის გამოხსნაში დახმარება, მაგრამ უშედეგოდ, რადგან გამაჰმადიანებულ ქრისტიანს სამშობლოში დაბრუნების ნება არ ჰქონდა.

აღსანიშნავია, აგრეთვე ის, რომ დედოფლის წამებაში დიდი როლი შეასრულა შაჰის ძველმა სიძულვილმა თეიმურაზის მიმართ. ეს სიძულვილი კიდევ უფრო გაღვივდა და ყოველგვარ წარმოდგენას გადააჭარბა იმ ამბების გამო, რაც დედოფლის წამებამდე წლინახევრით ადრე მოხდა. როგორც აღვნიშნე, თეიმურაზ მეფე არზრუმის მახლობლად ცხოვრობდა. ეს ადგილი მას ოსმალეთის სულთანმა გამოუყო საცხოვრებლად. ერთხელ თეიმურაზი სავაჭრო საქმეების მოსაგვარებლად უნდა წასულიყო; ამ საქმეს ერთი ან ორი დღით გამგზავრება სჭირდებოდა. იგი წავიდა და ცოლი ციხესიმაგრეში (ოლთისის ციხესიმაგრე) ჩაკეტილი დატოვა. როგორც კი შაჰმა თეიმურაზის გამგზავრება გაიგო, სასწრაფოდ უბრძანა ერევნის მმართველს-ამირგუნე-ხანს მაშველი ჯარების კაპიტანს, თორმეტი ათასიანი ცხენოსანი ლაშქრით გარს შემორტყმოდა ციხე-კოშკს და თუ თეიმურაზის მეუღლე ნებით არ დაემორჩილებოდა, ძალით შეეპყროთ და მასთან ცოცხლად ჩამოეყვანათ. შაჰის ნაცვალი, ერევნის მმართველი, მაშინვე გზას გაუდგა და ოთხ დღეში მიაღწა ციხესიმაგრეს, სადაც თეიმურაზის მეუღლე იმყოფებოდა. ერევნის მმართველმა წყნარად და თავაზიანად აცნობა მისვლის მიზეზი. არც ის დიდება და პატივი დავიწყებია, რომელშიც ქალი აღმოჩნდებოდა, სპარსეთის დიდი ხელმწიფის ცოლი რომ გახდებოდა, შაჰის წყალობა და სიყვარული არ მოაკლდებოდა. ამაზე მეტად პატიოსანმა და ფრთხილმა ქალბატონმა მიუგო, რომ ამ ქვეყნად ასეთი დიდი ხელმწიფის მოწყალებასა და სიყვარულზე უფრო სასიამოვნო რა უნდა იყოსო. უთხრა, რომ ასეთი წყალობის ღირსი არ იყო და ნებით წაყვებოდა შაჰთან. რომ დიდიად მადლობელი იყო იმ პატივისათვის, რომელიც ესოდენ კეთილშობილმა პიროვნებამ, რომელსაც ამხელა ჯარი ახლავს, მისდამი გამოიჩინა. თან დასძინა, თავს შეუძლოდ ვგრძნობო და სთხოვა ორი-სამი დღე დაეცადა. ვიმედოვნებ, რომ მგზავრობისავის საჭირო ჯანმრთელობას დავიბრუნებ და სამი დღის შემდეგ სიამოვნებით გავაკეთებ ყოველივეს, რასაც მისი უდიდებულესობა ჩემგან მოითხოვსო. გენერალი დათანხმდა. დედოფალმა მას გამაგრებული სასმელები, ხოლო ჯარისთვის დიდძალი სანოვაგე უძღვნა. ამასობაში, კეთილგონიერმა ქალბატონმა სასწრაფოდ და საიდუმლოდ აცნობა თავის მეუღლეს რაც მოხდა და სთხოვა დაუყონებლივ მოსულიყო მის დასაცავად. წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი სიცოცხლე, ღირსება და

საცხოვრებელი საფრთხეში აღმოჩნდებოდა. თეიმურაზმა ეს რომ შეიტყო, თავი მოუყარა სამ ათას ცხენოსანს და მეუღლის დასახმარებლად გასწია. ორი დღის შემდეგ იგი მეხივით მოულოდნელად დაეცა სპარსი კაპიტნის ბანაკს, მისი დიდი ნაწილი უკუაგდო, დანარჩენი კი თვითონ გაიქცა. ასე ჩაიშალა შაჰის უსინდისო განზრახვა, რომლის განხორციელებაში მას ეჭვიც კი არ ეპარებოდა. ამ ფაქტმა კიდევ უფრო გააძლიერა შაჰის სიძულვილი თეიმურაზისადმი და მშვენიერი ქეთევან დედოფლის უსამართლო წამება განაპირობა. (გულბენკიანი 1987:38).

ჩვენი აზრით, შაჰ აბასისათვის აღნიშნული მდგომარეობა სავსებით საკმარისი იყო, რომ შური ეძია ქეთევან დედოფალზე .

ქეთევან დედოფალი მძევალი არ ყოფილა, იგი ელჩად ეახლა ირანის მბრძანებელს (ევროპელ მისიონერთა ამ სანდო ცნობის აღნიშვნა არასოდეს არ უნდა გამოგვრჩეს, რადგან ისტორიული საბუთიც გაბუნდოვნდება და ვედარც წამებული დედოფლის ეროვნულ ღვაწლს გავიაზრებთ სრულყოფილად).

შირაზის ტყვეობიდანაც კვლავ განმანთავისუფლებელ ბრძოლებს შთააგონებდა ქართველ ხალხს. იგი მხოლოდ სიმტკიცის განსახიერებად არ ეგულებოდა მეფესა და ქართველობას: უშუალოდ იყო ჩართული კახეთის მართვა-გამგებლობაში საიდუმლო ბარათთა და ერთგულ მსტოვართა მეოხებით.

საამისო დოკუმენტური ცნობა შემოგვინახა ქეთევანთან დაახლოებული პორტუგალიელი მისიონერის ამბროზიო დუშ ანჟუმის ქრონიკამ: შაჰ-აბასს ეჭვი ეპარებოდა, დედოფალი თავის ძეს თეიმურაზს, წერილობით ამცნობს ყოველივეს, რაც ირანში ხდება; და ქეთევანის სიკვდილით დასჯის ერთი მოტივი ესეც ყოფილა. თეიმურაზი თავგანწირული იბრძოდა ყიზილბაშთა გასადევნად და დედასთან საიდუმლო მიმოწერა სულიერადაც ამხნევებდა და ბრძოლების წარმართვასა და დიპლომატიურ ხლართებში გარკვევას უადვილებდა. (ჩხეიძე 1993; №40).

ცნობილია აგრეთვე, რომ როდესაც ირანის შაჰის მსაჯულები შირაზში ჩავიდნენ, ისინი მაშინვე დედოფლისაკენ გაემართნენ, აცნობეს ხელმწიფის დანაბარები: დედოფალს ან სარწმუნოება უნდა დაეთმო, ან სიცოცხლე; ან უნდა გამაჰმადიანებულიყო, ან მომზადებულიყო საშინელი სიკვდილისათვის, რომლის შესახებაც, დედოფლის უარის შემთხვევაში, ხელმწიფემ უკვე გასცა ბრძანება. დედოფალი ჯერ გაოცა და აღელდა, შემდეგ სთხოვა მათ მიეცათ დრო თავის სამლოცველოში შესულიყო და აზრი მოეკრიბა. ისინიც დათანხმდნენ. სამლოცველოში დედოფალი მუხლებზე დაეცა, დიდი გულმოდგინებით რომ ელოცა. ღვთისმოსაობით აღვსილი, თვალცრემლიანი შეევედრა ჩვენს უფალს, იესო ქრისტეს, მიეცა მისთვის ძალა და მხნეობა, რათა განეგრძო, გაეხორციელებინა და სრულეყო ის საქმე, რომლის გაკეთებაც მას სურდა. ლოცვა რომ დაამთავრა, ადგა, სამლოცველოს კედლებზე განლაგებულ წმინდანთა გამოსახულებებს შეხედა, სიყარულით შესთხოვა ჩვენი უფლის წინაშე ეშუამდგომლათ მისთვის ამ განსაცდელში, მიეცათ ძალა და გონება დიდი და მნიშვნელოვანი განსაცდელი დაესრულებინა. პირში ნაკურთხი პურის ნატეხი ჩაიდო, სწრაფად გამოვიდა სამლოცველოდან, შაჰის მსაჯულებთან მივიდა და უთხრა, რომ შეემდოთ შედგომოდნენ მათი ხელმწიფის ბრძანების შესრულებას. (გულბენკიანი 1987:38).

იმ ავტორთა შორის, რომელთაც დედოფლის ღვაწლი აგვიღწერეს არის მღვდელმონაზონი გიორგი. ანტონ პირველის ცნობაში, ნათქვამია: ქეთევანის წამება აღწერა „გიორგი ხუცეს მონაზონმან, გარეჰსჯას ღირსისა დოდოს მონასტრისა მან“. (საბინინი 2010 : 552).

ჩვენი აზრით, სანდო ისტორიულ წყაროდ შეიძლება მივიჩნიოთ გრიგოლ დოდორქელის (ვახვახიშვილი) მიერ დაწერილი ჰაგიოგრაფიული თხზულება „თთუესა სეკდემბერსა იგი წამებაჲ ყოვლად დიდებულისა მოწამისა დედოფლისა ქეთევანისაჲ, რომელი იწამა სპარსთა მეფისა შაჰაბაზ უსჯულომსა მიერ ქალაქსა შირაზისასაჲ“. იგი ქართველი საეკლესიო მოღვაწე იყო, რომელიც XVII საუკუნეში მოღვაწეობდა.(ქანთარია 1977: 143).

ავტორი საკმაოდ ოსტატურად, დახვეწილი მხატვრული ენით გადმოგვცემს ქეთევან დედოფლის თავგადასავალს, ამასთანავე, ქეთევანის ღვაწლის იდეურ ნიშვნელობაზეც საუბრობს. მას შემდეგნაირად აქვს გადმოცეული ქეთევან დედოფლის წამება: ხოლო მათ მიუშუეს და შევიდა წმიდა იგი სახლსა მას სალოცველსა, მოიყარნა მუკლნი და აღიპყრნა კელნი და იტყოდა ცრემლითა. ამოიღო ხატი წმიდისა ღმრთისმშობელისა, დაალტო იგი ცრემლითა და ესრეთ იტყოდა „უფალო იესუ ქრისტე, მოიხილე მკევალსა ამას შენსა ზედა დღეს, რომელსა ნებავს სიკუდილი სახელისათვს შენისა. დაასულნა რაჲ ყოველნი ესე სიტყუანი, მაშინ გამოლო წმიდა იგი საიდუმლოდ შენახული მის მიერ ჭურჭელსა რადსამე წმიდასა, და აღიღო კელითა თვსითა და თქუა: „ უფალო იესუ ქრისტე, რომელმან მოგვყიდენ პატიოსნითა სისხლითა შენითა, აწცა მიითუალე სისხლი ცოდვილისა მკევალისა შენისა და შეივედრე სული ჩემი“. (რუხაძე 1989:V, 28).

ვფიქრობ, დედოფლის პასუხში კარგად ჩანს მისი უძლეველი სული და მტკიცე ნებისყოფა, რასაც უფრო დამაჯერებელს ხდის „ნამდვილი ცნობები“, რომელიც აღწერა წმინდა ავგუსტინეს ორდენის მონასტრის ბერმა, მამა, მორჩილმა ძმა ამბროზიო დუმ ანჟუმმა.

„ნამდვილ ცნობებში“ გადმოცემულია, რომ უაღრესად მორწმუნე ქრისტიანმა დედოფალმა კარგად იცოდა, რომ ბედი ზეცის განგება იყო. ლოცვა რომ დაამთავრა, ადგა, სამლოცველოს კედლებზე განლაგებულ წმინდანთა გამოსახულებებს შეხედა, სიყვარულით შესთხოვა ჩვენი უფლს წინაშე ეშუამდგომლათ მისთვის ამ განსაცდელში, მეცათ ძალა და გონება დიდი და მნიშვნელოვანი განსაცდელი დაესრულებნა. პირში ნაკურთხი პურის ნატეხი ჩაიდო, სწრაფად გამოვიდა სამლოცველოდან, შაჰის მსაჯულებთან მივიდა და უთხრა, რომ შეეძლოთ შედგომოდნენ მათი ხელმწფის ბრძანების შესრულებას. (გულბენკიანი 1987: 37).

აღსანიშნავია, რომ დედოფლის დასჯას მუსლიმური კანონის მიხედვით აპირებდნენ, დედოფალს ამ უმძიმესი განსაცდელის დროსაც კი შეეძლო წინააღმდეგობა გაეწია და, როდესაც ჯალათები ხელებს მუსლიმანური წესის მიხედვით უკან უკრავდნენ მოითხოვა

ხელები ქრისტიანული კანონის თანახმად წინ შეეკრათ. ქეთევან დედოფალი ამ ვითარებაშიც კი ცდილობდა ქრისტიანული წესები დაეცვა და საჭიროების შემთხვევაში ხელები ზეცისკენ, უფლისკენ აღემართა და ელოცა.

წყაროებიდან ირკვევა, რომ დიდმოწამე ქეთევან დედოფალი, წამების წინ-თავისი ხელით ეზიარება, რასაც დავით გარეჯის მონასტრის მოწესე, გრიგოლ დოდორქელი გადმოგვცემს თავის თხზულებაში. შემდეგ ის წავიდა ხალხით გაჭედილ მოედანზე შაჰის ემისრეებისაკენ, რომლებიც მას უკვე ელოდებოდნენ. გრიგოლ დოდორქელი გადმოგვცემს, რომ წმების დროს იგი იტყოდა: „უფალო იესო ქრისტე, მსწრაფლ განიყვანე სული ჩემი“! (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები 1989: V; 28).

ვფიქრობთ, კვლევის შედეგად, ყველაზე სრული და სანდო წყარო ქეთევან დედოფლის მოწამეობრივი აღსასრულის შესახებ ლისაბონის ტორო და ტობოს ბიბლიოთეკაშია დაცული. ხელნაწერი თანამედროვე პორტუგალიელი ბერის ამბროზიო დუშ ანჟუმის მიერაა შექმნილი და მას შემოკლებით „ნამდვილ ცნობებს“ უწოდებენ. წყაროში სრულადაა აღწერილი დედოფლის როგორც სპარსეთში ცხოვრების პერიოდი, ისე მისი წამება.

აღსანიშნავია რომის კათოლიკეთა მხრიდან ქეთევან დედოფლისადმი თანადგომა, იმავდროს მისი გადაბირების ფუჭი მცდელობა და იმედგაცრუება იყო. პორტუგალიელი კათოლიკე ბერი, ამბროზიო დუშ ანჟუმი, წმიდა დედოფლის წამების თვითმხილველი, თავის რელაციაში, „ნამდვილი ცნობები ქეთევან დედოფლის სახელოვანი სიკვდილის შესახებ“ აღნიშნავს, რომ ქეთევან დედოფალი აღასრულებდა ღვთისმსახურების „ბერძნულ წესს“ (ცინცაბაძე 2010: ჟურნალი მაცვლოვანი, №2;22).

ბერი ამბროზიო გადმოგვცემს, რომ: როგორც კი დედოფალს სული ამოხდა, მისი ნეშტი ტომარაში ჩააგდეს და ორ კაცს დაავალეს მისი დაფლვა მინდორში სადაც უკვე ამოეთხარათ ღრმა ორმო. ცხედარი ორმოში ჩააგდეს და ისე დააყარეს მიწა, რომ ქრისტიანებს ვერც კვალი შეემჩნიათ და არც რაიმე მოსაგონარი დარჩენოდათ. დედოფლის ნეშტი დამარხული ყოფილა სამი თვისა და ცამეტი დღის განმავლობაში.

გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ბერ ამბროზიოს დაწვრილებით აქვს გადმოცემული ქეთევან დედოფლის გადმოსვენება წმ. მამის ავგუსტინეს მონასტერში და ცხადია ექვს ვერ შევიტანთ მის მონათხრობში. ამ ცნობას კიდევ უფრო ამყარებს გრიგოლ ვახვახიშვილი (დოდორქელის) თხზულება. ავტორი თავის თხზულებაში გადმოგვცემს: „მაშინ ქალაქსა მას შინა იყვნეს მწვალებელთაგანნი ვინმე, რომელ არიან ფრანგნი, კაცნი მღდელნი, და მოიპარეს გუამი წმიდისა მის და წარიღეს ფრიადითა კრძალულებითა. და ლუსკუმად შეუმზადეს მას ფრიად კეთილი სურნელთა თანა მრავალთა და დახსნეს საკურთხეველსა ზედა. იქმნა სასწაული სხუად, რამეთუ მიიღეს წმიდა იგი მოწამე საფლავად, ვინაცა წარიღის მიწა იგი საფლავისა და ვინაცა ვინ იყვის სნეული, განიკურნის“. (ვახვახიშვილი (დოდორქელი) 1989:V, 30).

რაც შეეხება სახელოვანი დედოფლის ნეშტს, გრიგოლ ხუცესმონაზონისა და მამა ამბროზიოს „ცნობაში“ გადმოცემული ფაქტები ემთხვევა ერთმანეთს. არ არსებობს არავითარი საფუძველი, რომ ჩვენ ექვი შევიტანოთ მათ მონათხრობში, ორივე თხზულებაში აღწერილია, თუ როგორ მოიპარეს დედოფლის ცხედარი მალულად, რათა საიდუმლოდ ყოფილიყო დაცული. ცხედარი ისპაჰანში მიმავალი ორი ბერის ხელით გაუგზავნიათ წმ. ავგუსტინეს მონასტერში, სადაც ნაკლები საშიშროება ელოდა და კეთილშესაფერისადაც შეინახავდნენ.

შემდეგ, მამა მორჩილი ძმა სებასტიანო დე იეზუსი წამოსულა საქართველოში, იგი გადმოგვცემს: „ჩვენ საქართველოსკენ გავემგზავრეთ და თან წავიღეთ წმინდანის თავი, რათა მისი საშუალებით დაგვეყოლიებინა დედოფლის ძე, თეიმურაზი ნება დაერთო მისიონი დაგვეარსებინა მის ქვეყანაში“. (გულბენკიანი 1987 : 44).

აღნიშნული ფაქტის შესახებ, მსგავსი ცნობები მოგვეპოვება წიგნში: „წმიდა დიდი მოწამე, კახეთის დედოფალი ქეთევანი“, სადაც ვკითხულობთ, რომ „ფრანგის ბერებმა ოპოვნეს წმ. ქეთევანის გვამი და დიდხანს ინახავდნენ მის სხეულს. ბოლოს გვამს მოაშორეს თავი და მარჯვენა ხელი და საჩუქრად გაუგზავნეს დედოფლის შვილს თეიმურაზ პირველს,

რომელმაც ეს წმინდა ნაწილნი დაასაფლავა წმ. გიორგი ალავერდის საკრებულო ტაძრის ტრაპეზის ქვეშ“. (Гамбашидзе 1894: 8) .

ვფიქრობთ, საინტერესოა ის ჩამოთვლილი სასწაულები, რომლებიც ქეთევან დედოფალის სახელს უკავშირდება და რომელსაც მანოელ და მადრეა დე დეუსი გვაწვდის. მსგავს ცნობებს ვხვდებით აგრეთვე გრიგოლ დოდორქელთან და ანტონ პირველთან.

ამავე პერიოდში მორჩილი ძმა მანოელ და მადრეა დე დეუსი გოაში გამგზავრებულა, მას თან წაუღია დედოფლის მარჯვენა ხელი და მკლავის ძვალი, ამ წმინდა ნაწილების მეშვეობით მასაც მოევლენა წყალობა და განკურნებულა. (კენჭით გამოწვეული ქრონიკული სენი ჭირდა). მსგავსი ცნობები მოგვეპოვება, როგორც ავღნიშნე გრიგოლ დოდორქელთან იგი აღნიშნავს, რომ „ვინაცა წარიღის მიწა იგი საფლავისა და ვინაცა ვინ იყვის სნეული, განიკურნის. ცხროიანი გინა წყლით-მანკიერნი, სხვთა სენითა რადთმე შეპყრობილნი სვის გინა დაიცხის მყის განიკურნის ბრძანებითა ღმრთისათა და მეოხებითა მოწამისათა“. (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები; წიგნი V; 30,1898).

ასევე მნიშვნელოვანია ანტონ პირველის თხზულება „შესხმა და მოთხრობა ღუაწლთა და ვნებათა წმიდისა დიდისა მოწამისა დედოფლისა ქეთევანისთა“, სადაც აღნიშნულია, რომ „ჰსძებნეს იდუმალ და ჰპოვნეს დაფარულნი და წარიხუნეს და უქმნეს ლუსკუმაჲ და მრავალთა სულნელთა უკმევდიან და იგინი ჰკურნებდეს მრავალთა სნეულთა“. (გაბიძაშვილი 1980: VI, 34).

დასკვნის სახით და წყაროთა მიმოხილვის შედეგად, ვფიქრობ, სამართლიანი იქნება თუ ვიტყვი, რომ ქეთევან დედოფალმა, საქართველოსთვის ამ უაღრესად რთულ პერიოდში, ფიზიკური არსებობის ზღვრამდე მისულ ქვეყანაში, თავისი სარწმუნოებრივი სიმტკიცით ჭეშმარიტების გზა გაუკვალა ქართველ ერს, თავისი სიცოხლის გაღების ფასად. მიუხედავად იმისა, რომ ჩემი ინტერესების და კვლევის სფეროში შედიოდა ის ფაქტი, თუ რატომ მოიხსენიებდნენ უცხოური წყაროები ქეთევან დედოფალს მარიამის სახელით,

კერძოდ, ჟან შარდენი და არაქელ დავრიჟეცი, ეს საკითხი და სახელის ონომასტიკა გამოუკვლეველი რჩება. აღნიშნული ავტორები არ აზუსტებენ თუ რატომ მოიხსენიებდნენ წმიდა დიდმოწამე ქეთევან დედოფლს მარიამის სახელით. ჩემი ვარაუდის თანახმად, მარიამში იგულისხმება საქართველოს მფარველი დედა ღვთისმშობელი, რადგან როგორც ღვთისმშობელი იფარავდა თავის წილხვედრ ქვეყანას უმძიმეს პერიოდში, სწორედ ასეთ მფარველად და მხსნელად მოეწოდებოდა წმიდა დიდმოწამე ქეთევანი საქართველოს, რომლის სახელი, სამარადისოდ დარჩება საქართველოში, როგორც ერის სულიერი სიმტკიცის და ძლიერების სიმბოლო.

თავი IV

კომპრომისი ირანისა და ქართლის ურთიერთობაში

როსტომ-ხანი და თეიმურაზ მეფე

XVII საუკუნის ირან-საქართველოს ურთიერთობის შესწავლისათვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი წყაროა XVII საუკუნის სპარსელი ისტორიკოსის ისქანდერ მუნშის საისტორიო თხზულება „ზეილ-ე თარიხ-ე ალამარაი-ე აბასის“ (აბასის ქვეყნის დამამშვენებელი ისტორიის გაგრძელება. თხზულების სპარსულ ტექსტს გამოკვლევა, ქართული თარგმანი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ნანა გელაშვილმა). აღნიშნულ თხზულებაში დაცული ცნობებით და მათი სხვა წყაროებთან შედარებით გაკეთებული ანალიზის საფუძველზე, ვფიქრობთ, შემდეგისდაგვარად შეგვექმნება წარმოდგენა XVII საუკუნის დასაწყისში ირან-საქართველოს შორის არსებული პოლიტიკური ურთიერთობის შესახებ.

XVII საუკუნის სპარსულ ისტორიოგრაფიაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია ისქანდერ-ბეგ თორქემანს, რომელიც მუნშის სახელითაა ცნობილი. მას, როგორც შაჰის კარზე დაახლოებულ პირს, ხელი მიუწვდებოდა მნიშვნელოვან ოფიციალურ საბუთებზე, დოკუმენტებზე და სახელმწიფო არქივზე, რადგანაც იგი უშუალო მონაწილე, და თვითმხილველი ყოფილა მრავალი ღირსშესანიშნავი მოვლენის, ვფიქრობ მეტად სარწმუნოა მისი ცნობები აღნიშნულ პერიოდთან დაკავშირებით.

თავის თხზულებაში მან ფართოდ გამოიყენა საარქივო მასალა, სწორედ ამიტომ ისქანდერ მუნშის ნაწარმოები მნიშვნელოვანი პირველწყაროა XVI საუკუნის II ნახევრისა და XVII საუკუნის I მეოთხედის საქართველოს ისტორიისათვის.

შეგროვილი მასალებისა და დოკუმენტების საფუძველზე, ისქანდერ მუნშს დაუწყო თავისი ცნობილი ნაშრომის „აბასის ქვეყნის დამამშვენებელი ისტორია“ შედგენა, რომელიც დაუსრულებია შაჰ აბასის სიკვდილის წელს (1629). „თარიხ-ე ალამარაი-ე აბასი“ უძვირფასესი პირველწყაროა არა მარტო საკუთრივ ირანის ისტორიისათვის, არამედ ირანთან პოლიტიკური ურთიერთობით დაკავშირებული სხვა ქვეყნების, განსაკუთრებით საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ისტორიისთვისაც.

შეიძლება ითქვას, რომ XVII საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის ცნობების სიუხვითა და სიზუსტით ისქანდერ მუნშის ნაშრომს ვერც ერთი სხვა სპარსული წყარო ვერ შეედრება.**(ფუთურიძე 1969:9).**

რასაკვირველია, ეს აიხსნება იმ განსაკუთრებული მნიშვნელობითაც, რაც საქართველოს XVI-XVII საუკუნეების ირანის ისტორიაში ენიჭებოდა.

ისქანდერ მუნშის თხზულებას, როგორც პირველწყაროს, საკუთრივ ირანის, აგრეთვე ამიერკავკასიის ქვეყნების ისტორიისათვის მეტად მაღალ შეფასებას აძლევენ ცნობილი ისტორიკოსები. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: „ისქანდერ მუნშის ისტორია შესანიშნავი და საუცხოო თხზულებაა. ისქანდერ მუნშისთანა ისტორიკოსი იშვიათია და მის თხზულებასაც დიდი ღირსება და მნიშვნელობა აქვს“. **(ჯავახიშვილი 1945:297).**

ი. პეტრუშევსკი აღნიშნავდა, რომ ისქანდერ მუნში სეფიანთა ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი საუკეთესო წარმომადგენელია.

ვ. გაბაშვილის შეფასებით: XVI საუკუნის დამლევისა და XVII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიოგრაფიისათვის, ცნობების სიუხვის მხრივ ისქანდერ მუნშის თხზულება განუმეორებელი წყაროა.**(გაბაშვილი 1958:32).**

შეუძლებელია აღნიშნულ შეფასებებს არ დავეთანხმოთ და აქედან გამომდინარე აშკარაა, რომ ისქანდერ მუნშის „ზეილ-ე“ შეიცავს მრავალ საინტერესო ცნობას საქართველოსა და ირანში მოღვაწე ქართველების შესახებ. თხზულების დაწერა მას 1629 წელს დაუწყო სეფი I -ის დავალებით და იგი 1634 წლის ამბების თხრობით წყდება.

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ „ზეილ-ე“-ში მოთხრობილი ამბები დასტურდება სხვადასხვა წყაროთა ცნობებით. ქართულ საისტორიო თხზულებებსა და პოემებში (ფარსადან გორგიჯანიძის „ისტორია“, „სწავლულ კაცთა“ თხზულება, ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომი, ე.წ. „პარიზის ქრონიკა“, მეფე არჩილის პოემა „გაბასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა“ და სხვ.) მოიპოვება მასალა, რომელიც ადასტურებს, ზოგ შემთხვევაში ავსებს სპარსული წყაროს ცნობებს.

რაც შეეხება სპარსული წყაროების გამოყენებას ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებაში, ამის თაობაზე სამეცნიერო ლიტერატურაში ძირითადად აზრთა ერთიანობა არსებობს. მაგალითად, ივ. ჯავახიშვილი გამოთქვამდა მოსაზრებას, რომ „ირანის ხელმწიფეების ამბავში“ ფარსადანი ნამდვილად ისქანდერ მუნშის თხზულებით სარგებლობდა. ასეთივე აზრს იზიარებდა ვლ. ფუთურიძე. მისი გამოკვლევიდან ჩანს, რომ ფარსადან გორგიჯანიძეს ისქანდერ მუნშის გარდა, მოჰამედ თაჰერის ცნობებითაც უსარგებლია. (ფუთურიძე 1954:378).

ვ. გაბაშვილის აზრითაც, ფარსადანი სარგებლობდა ისქანდერ მუნშისა და მოჰამედ თაჰერის თხზულებებით. (გაბაშვილი 1958:27).

ნამდვილად სწორადა შეფასებული როსტომ მეფის ეპოქა, როდესაც ამბობენ, რომ: როსტომ მეფის ზეობის ხანა ამომწურავ მასალას იძლევა მეცნიერული კვლევისა და განსჯისათვის. მითუმეტეს, რომ მის შესახებ უხვი ცნობები მოიპოვება როგორც უკვე ცნობილ, ასევე ახლად გამოვლენილ წერილობით წყაროებში, რომელთა ურთიერთშეჯერება და კრიტიკული ანალიზი საშუალებას იძლევა ცალკეული საკითხების სიღრმისეულად გასააზრებლად და ობიექტურად წარმოსაჩენად. (გელაშვილი 2008:119).

ამრიგად, ქართველ ისტორიკოსთა შეხედულებით, XVI საუკუნის მოვლენათა აღწერისას ფარსადან გორგიჯანიძის ძირითადი წყარო ისქანდერ მუნშის ნაშრომი იყო. იგივე შეიძლება ითქვას XVII საუკუნის 30-იან წლებზეც. დ. კაციტაძის აზრით სავარაუდოა, რომ ფარსადან გორგიჯანიძე იყენებდა ისქანდერ მუნშის თხზულების „გაგრძელებას“, რომელშიც შესანიშნავადაა აღწერილი XVII საუკუნის 30-იანი წლები. (კაციტაძე 1960:129).

ხსენებული პერიოდის ირან-საქართველოს ურთიერთობასთან დაკავშირებითა და ირანში მოღვაწე ქართველების შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული XVII საუკუნის იტალიელი მისიონერებისა და სხვა ევროპელ ისტორიკოსთა (პიეტრო დელა ვალეს, არქანჯელო ლამბერტის) თხზულებებში.

ქართული საისტორიო თხზულებებიდან მნიშვნელოვანია ფარსადან გორგიჯანიძის ნაშრომი. მისი თხზულების გარკვეული ნაწილი ავტორის სიცოცხლეში მომხდარი მოვლენების აღწერას წარმოადგენს. ფარსადან გორგიჯანიძე 1656 წლიდან მოყოლებული, როდესაც როსტომ მეფემ იგი ტარულად გაგზავნა ისფაჰანში, 1696 წლამდე ირანში ცხოვრობდა. (ჯავახიშვილი 1945:284).

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ფარსადანს საკმაოდ მაღალი თანამდებობა ეკავა ირანში, ცხადია მას ხელი მიუწვდებოდა ოფიციალურ დოკუმენტებზე, სხვადასხვა ისტორიულ საბუთსა თუ სიგელზე. აქედან გამომდინარე, მას ზედმიწევნით უნდა სცოდნოდა ირან-საქართველოს ურთიერთობის ამბები. ამიტომ ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, ერთი მხრივ, საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის, ხოლო მეორე მხრივ, ირან-საქართველოს ურთიერთობის ცალკეული საკითხების გამუქებისათვის.

ქართული წყაროებიდან აღსანიშნავია აგრეთვე „სწავლულ კაცთა კომისიის“ ნაშრომი, რომელიც მოიცავს XIV- XVII საუკუნეთა საქართველოს ისტორიას. „სწავლულ კაცთა ნაშრომს მეტად სერიოზულად მიუდგა ვახუშტი ბატონიშვილი, თავისი თხზულების შედგენისას, იგი ძირითადად „სწავლულ კაცთა“ ნაშრომს ეყრდნობოდა. ამიტომ, ამ მხრივ ჩვენთვის ძალზედ მნიშვნელოვანია ქართული წყაროების ცნობები.

საყურადღებოა აგრეთვე XVII საუკუნის ოსმალთა ისტორიკოსები: იბრაჰიმ ფეჩევი, ქათიბ ჩელები, მუსტაფა ნაიმა, რომლებიც საინტერესო ცნობებს გვაწვდიან ირან-საქართველოს ურთიერთობათა შესახებ.

XVII საუკუნის პირველ მესამედში ირანის მხრიდან კომპრომისი გამოიხატა იმაში, რომ ირანი უცვლელად ტოვებდა ქართულ სოციალ-ეკონომიურ წყობას, ტახტი ბაგრატიონთა დინასტიის ხელში რჩებოდა მაჰმადიანობის პირობით და „ვალის“ ტიტულით. „გურჯისტანის ვალს“ ხარკი და საჩუქრები უნდა ეძლია ირანისათვის. საინტერესოა, რომ თურქი ისტორიკოსი ევლია ჩელები თავის „მოგზაურობის წიგნში“ ტერმინ „გურჯისტანს“ სხვადასხვა ადგილას განსხვავებული მნიშვნელობით ხმარობს. ზოგ შემთხვევაში „გურჯისტანს“ ევლია ჩელები აღმოსავლეთ საქართველოს უწოდებს, ზოგჯერ კი „გურჯისტანის ვილაიეთს“-დასავლეთ საქართველოს. ამას გარდა, როგორც ცნობილია, „გურჯისტანის ვილაიეთად“ ოსმალთა მიერ დაპყრობილი სამცხე-საათაბაგოც იწოდებოდა.

ზემოხსენებული ამბების შესახებ ცნობები მოიპოვება ქართულ, სომხურ, რუსულ, იტალიურ, თურქულ და სპარსულ წყაროებში, რომელთა ურთიერთშედარება და კრიტიკული განხილვა საშუალებას მოგვცემს უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ იმდროინდელი ირან-საქართველოს ურთიერთობის ცალკეული მომენტი. როგორც აღვნიშნე, საქართველოსა და ირანის ურთიერთობა XVII საუკუნის 30-იან წლებში მრავლამხრივ საინტერესო და საყურადღებო პერიოდს წარმოადგენს. უპირველესყოვლისა იმ თვალსაზრისით, რომ დაიწყო ახალი ეტაპი ორი მეზობელი ქვეყნის მრავალსაუკუნოვან, წინააღმდეგობებით აღსავსე ურთიერთობათა ისტორიაში და მან განსაკუთრებულად ინტენსიური სახე მიიღო პოლიტიკურ, ეკონომიკურ თუ კულტურულ სფეროში. ირანის სამეფო ტახტზე იმ დროისათვის შაჰ სეფი I (1629-1642), იმყოფებოდა, რომელიც საქართველოსთან დამოკიდებულებაში თავისი პაპის, შაჰ აბას I-ის (1587-1629) მიერ დაწყებული ე.წ. კომპრომისის პოლიტიკისპოლიტიკის გამგრძელებელი იყო. (გელაშვილი 1996:187).

ირანის დამოკიდებულება, საქართველოსთან აღნიშნულ პერიოდში იმაში გამოიხატებოდა, რომ ირანის შაჰმა მეფე თეიმურაზთან მოლაპარაკება გამართა და ფაქტობრივად იგი ქართლ-კახეთის მეფედ სცნო, თუმცა არაოფიციალურად, რადგან სიმონ-ხანი არ გადაუყენებია. (გაბაშვილი 1958:361-362). ირანი უცვლელად ტოვებდა

ქართულ სოციალიურ-ეკონომიკურ წყობას, ტახტი ქართველ ბაგრატიონთა ხელში რჩებოდა მხოლოდ მაჰმადიანობისა და ვალის ტიტულის მიღების პირობით (ჯამბურია 1973 :312).

მართალია, ქართლ-კახეთი კვლავ ირანელთა ხელში რჩებოდა, მაგრამ მტერმა თავის ძირითადი მიზნის ქართველთა გაჟლეტისა და აყრა-გადასახლების განხორციელება მაინც ვერ შეძლო.

შაჰ აბასის ამ განზრახვის ჩაშლაში უდიდესი როლი შეასრულა გიორგი სააკაძის მიერ ორგანიზებულმა მარტყოფის აჯანყებამ 1625 წელს, აგრეთვე იმ დიდმა ზარალმა, რომელიც ყიზილბაშებებს მარაბდისა და ქსნის ბრძოლების შედეგად მოუვიდათ. ქართველმა ხალხმა სამარადისოდ დაამტკიცა, რომ მას არ ეწერა მოსპობა-გადაშენება. ყოველივე ამის შედეგად, შაჰ აბასი იძულებული გახდა ხელი აეღო საზარელი გეგმის განხორციელებაზე.

შაჰ-აბასს, ესმოდა, რომ კომპრომისული პოლიტიკა მას შესაძლებლობას მისცემდა გადაეყვანა ქართველი თავადები ირანის მხარეზე. ამას ქართველი თავადები აკეთებდნენ კიდევ, როდესაც სავსებით იყო უზრუნველყოფილი მათი კლასობრივი ინტერესები. მეხარკეობა ან მემღვწეობა, როგორც ვასალური დამოკიდებულების გარკვეული ფორმა, უშუალოდ არ ეხებოდა ყმა-მამულის მფლობელობას. დამოკიდებულების ეს ფორმა არ გამორიცხავდა „ქართველობას“. ამიტომ, შაჰის ვარაუდით კომპრომისულ პოლიტიკას უნდა გაემრავლებინა ფეოდალური დაჯგუფებანი და გაემდიერებინა წინააღმდეგობანი ამ ფეოდალურ დაჯგუფებებს შორის. საყურადღებოა, რომ სწორედ ამ მიზნით იგი თბილისში ტოვებდა მაჰმადიან სიმონ-ხანს (1619-1630). მანვე ხელახლად აღადგინა ორენოვანი საბუთი. ქართლში თავისებური „ორიანობა“ შექმნა. თბილისში მაჰმადიანი ხანი იჯდა, ხოლო ამავე დროს შაჰი თეიმურაზ I-ს ქართლ-კახეთის ქრისტიან მეფედ სცნობდა. აღსანიშნავია, რომ თეიმურაზ მეფის სახელთან დაკავშირებული არაა არცერთი ორენოვანი საბუთი. როგორც ჩანს, ორენოვანი საბუთი მხოლოდ მაჰმადიანი ქართველი მეფეების დროს არსებობდა. (გაბაშვილი 1957:397).

სამაგიეროდ, თეიმურაზმა თავი ირანის ვასალად აღიარა. მაგრამ მისმა მორჩილებამ დიდხანს არ გასტანა; ნაცვლად იმისა, რომ თავი ირანის ერთგულად მოეჩვენებინა და ქვეყნის საშინაო მდგომარეობაზე ეზრუნა, იგი შაჰის წინააღმდეგ შეტევაზე გადავიდა, დაუკავშირდა განჯა-ყარაბაღის ბეგლარბეგს-დაუდ-ხან უნდილადეს და მათ ჯანყება მოაწყვეს ირანის შაჰის წინააღმდეგ. ირანის ტახტზე ამ დროს უკვე შაჰ სეფი იყო, (1629-1642) რომელიც შაჰ აბასის „კომპრომისულ“ პოლიტიკას აგრძელებდა საქართველოს მიმართ. ეს კომპრომისი იმაში გამოიხატებოდა, რომ ირანი უცვლელად ტოვებდა ქართულ სოციალურ-ეკონომიურ წყობას, ტახტი ქართველ მეფეთა ხელში რჩებოდა, მხოლოდ მაჰმადიანობისა და „ვალის“ ტიტულის მიღების პირობით. (ჯამბურია 1973:312).

ნ. ნაკაშიძის აზრით, ირანსა და ქართლს შორის დამკვიდრებული ურთიერთობის ეს ფორმა „კომპრომისი“ მისი არსებობის პირველ ეტაპზე არ გულისხმობდა ბაგრატიონთა აუცილებელ მაჰმადიანობას. მისი აზრით, „ეს მართლაც ასე იყო, ოღონდ იმ კორექტივით, რომ: 1.ურთიერთობის ეს ფორმა დამკვიდრდა ირანსა და ქართლს შორის; 2.ირან-საქართველოს ურთიერთობაში კომპრომისის ხანა არ გულისხმობდა ბაგრატიონთა აუცილებელ მაჰმადიანობას, რაც დადასტურდა 1626 წელს შაჰ აბასის, ხოლო 1629 და 1631 წლებში შაჰ სეფის მიერ თეიმურაზის ქართლ-კახეთის მეფედ ქრისტიანობით ცნობით. 3.კომპრომისული ურთიერთობის ძირითადი შინაარსი (მათ შორის ბაგრატიონთა გამაჰმადიანება განსაზღვრა და დააკანონა როსტომმა საკუთარი ინიციატივით. (ნაკაშიძე1977:120).

ვფიქრობ, ქართლისადმი ირანის კომპრომისული პოლიტიკის ზემოთაღნიშნული ფორმა არც როსტომის „საკუთარ ინიციატივას“ წარმოადგენდა და არც მის მიერ იყო „დაკანონებული“. აქვე გვინდა მოვიყვანოთ ჟ. შარდენის მეტად საინტერესო ცნობა, სადაც იგი აღნიშნავს: „აბასი საქართველოში დაბრუნდა და სახე უცვალა მას; ააშენა ციხე-სიმაგრეები და შიგ წმინდა სპარსელები ჩააყენა“. (შარდენი1975:311).

ყველაფრის გათვალისწინებით, ერთი რამ ნამდვილად აშკარაა, რომ ჟან შარდენის მიერ მოწოდებული ცნობა შაჰ აბასის გარდაცვალებამდეა დაწერილი, იგი იქვე მიუთითებს, რომ

1628 წელს აბასი გარდაიცვალა; ანუ როსტომ მეფის გამეფებამდე. ამგვარად, ცხადია კომპრომისული პოლიტიკის გატარება შაჰ აბასს ქართლში როსტომ მეფის გამეფებამდე დაუწყია.

გასათვალისწინებელია შემდეგიც: ქართლის მიმართ ირანის კომპრომისულ პოლიტიკას არც ქართლ-კახეთში თეიმურაზ მეფის მეფობის დროს შეუწყვეტია თავისი ფუნქციონირება.

ირან-საქართველოს ურთიერთობის ამ ახალმა ფორმამ ყველაზე მკაფიო გამოხატულება ჰპოვა ქართლის ვალის როსტომ-ხანის (1632-1658) მოღვაწეობასა და პოლიტიკაში. რაც შეეხება როსტომ მეფის გამეფების თარიღს აღსანიშნავია, რომ საისტორიო თხზულებებში და ქრონიკებში არსებული მასალის ურთიერთშეჯერების და კრიტიკული ანალიზის, აგრეთვე სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებების გათვალისწინებით მიჩნეულია, რომ თეიმურაზ I-ის და დაუდ-ხან უნდილადის აჯანყება 1632 წლის შემოდგომაზე მიმდინარეობდა, ხოლო როსტომის ქართლში გამეფება მოხდა იმავე წლის მიწურულს ან ახალი 1633 წლის დამდეგს. (ნ გელაშვილი: 1993:96).

აღნიშნულ ფაქტს ამყარებს ისქანდერ მუნშის მონაცემები, მისი „ზეილ-ე თარიხ-ე ალამარაი-ე აბასი“ გვაწვდის ცნობას, რომ „სპასალარი ძლევამოსილი მეომრებით, როსტომ-ხან ყულარაღასისა და მოჰამედ ყული-ხან ზიად ოღლიზე წინ გაიგზავნა. ძლევამოსილი ჯარი ჯომადი ულ-ავვალის თვის თვრამეტში დედაქალაქ ისფაჰანიდან გამოვიდა.“ (გელაშვილი 1981:58).

რადგან, ჯომადი ულ-ავვალის თვის თვრამეტი-მუსლიმანური მთვარის წლის მეხუთე თვის თვრამეტი რიცხვი, რომელიც შეესაბამება ქრისტიანული წელთაღრიცხვის 1632 წლის 1 დეკემბერია, ამავდროულად სიცივის გამო ჯარს შეჩერებამ მოუწია, შეგვიძლია დავეთანხმოთ ქალბატონ ნანა გელაშვილს, რომელიც როსტომ მეფის გამეფების თარიღად ასახელებს იმავე წლის მიწურულს ან ახალი 1633 წლის დამდეგს.

როსტომი გამაჰმადიანებული ქართველი იყო ირანის შაჰის კარზე აღზრდული შაჰ სეფის მიერ. ქართლში წარგზავნილს, მრავალი ბრძოლის გადატანა მოუხდა, ვიდრე ქართული ფეოდალური საზოგადოების უმეტეს ნაწილს გადაიბირებდა, მაგრამ ქართველ დიდებულთა მეორე ნაწილი, რომელსაც მეფე თეიმურაზი ედგა სათავეში, არ სცნობდა როსტომის მეფობას და ბრძოლას განაგრძობდა სრული დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად. მიუხედავად ამისა, როსტომმა, რომელიც დიდი ნიჭით, ენერგიულობითა და გამჭრიახობით გამოირჩეოდა მალე ყველა წინააღმდეგობა გადალახა და ქართლის სრულუფლებიანი მეფე გახდა, მაგრამ ფეხის უფრო მტკიცედ მოსაკიდებლად მას მემკვიდრე სჭირდებოდა. ამ მიზნით როსტომმა გადაწყვიტა ოდიშის მთავართან ლევან დადიანთან დამოყვრება და მისი და ცოლად შეირთო. ამ არჩევანს პოლიტიკური მოსაზრება ედო საფუძვლად; დადიანისა და როსტომის დამოყვრება მეტად ხელსაყრელი იყო აგრეთვე ირანის პოლიტიკური მიზნებისათვის, რადგან ირანს ამ შემთხვევაში გზა გაეხსნებოდა დასავლეთ საქართველოსაკენაც. ამიტომ ირანის შაჰი სიხარულით შეხვდა როსტომის გადაწყვეტილებას. (გელაშვილი 1981:10) .

ირან-საქართველოს ურთიერთობის საკითხი XVII საუკუნის 30-იან წლებში განხილული აქვს ქალბატონ ნანა გელაშვილს სადისარტაციო ნაშრომის მესამე თავში „Ирано-грузинские политические взаимоотношения в 30-ых годах XVII века“, სადაც აღნიშნავს: „Для укрепления своей власти в Грузии, Ростом решил породниться могучим правителем Мингрелии Леваном Дадияни. Поэтому Ростом взял в жены его сестру-Мариам.(გელაშვილი 1978:14).

მიუხედავად იმისა, რომ როსტომი ისპაანში დაიბადა (დაახლოებით 1565 წელს) და ირანშივე აღიზარდა, თავიდანვე მუსლიმი იყო და შეიძლება ითქვას, გასპარსელებულიც. მან კარგად იცოდა ქართული ენა და საქართველოს საქმეებსაც კარგადიცნობდა. როსტომი ერთხანს სიღარიბეში ცხოვრობდა. იგი წამოუწევია გიორგი სააკაძეს ირანში ყოფნის დროს. როსტომს ეს გარემოება ერთ თავის სიგელში საგანგებოდ აქვს აღნიშნული: „გიორგი

მოურავი ჩვენზე და საქართველოზედაც დიდათ ნამსახური იყო“.(**კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ფონდი Hd, საბ.№13. 956ა**).

საინტერესო ცნობას გვაწვდის დონჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი აღნიშნული პერიოდის შესახებ თავის რელაციებში. მისი რელაციები მნიშვნელოვნად უნდა მივიჩნიოთ, რადგანაც იგი აღნიშნავდა, რომ მას მიზანშეწონილად მიუჩნევია ჩვენთვის სრული ცნობების მოწოდება. „თეიმურაზის სამეფო ექვემდებარებოდა სპარსეთის ხელმწიფეს, რომელმაც სპარსეთის ჩვეულებისამებრ აქ დასვა მმართველად ერთი ხანი. იგი ამავე დროს სპარსეთის შაჰის მოადგილედ ითვლება. (იგულისხმება როსტომ მეფე) ეს ხანი სპარსეთშია დაბადებული. როსტომისაგან სპარსეთის ხელმწიფე დიდად დავალებული იყო, რადგან მისი მეშვეობით სპარსეთის ტახტზე ავიდა.“(**ჯუდიჩე მილანელი 1964;34**).

როსტომ მეფეს, XVII საუკუნის თურქი ისტორიკოსი ქათიბ ჩელები ზეგამის გამგებელს უწოდებს და აღნიშნავს: „დადიანმა ქალიშვილი შაჰის მიერ დანიშნულ ზეგამის გამგებელ ხოსრო-მირზას მიათხოვა“. (**ქათიბ ჩელები 2013:222**).

დადიანთან დამოყვრებით როსტომ მეფემ კიდევ უფრო განიმტკიცა თავისი მდგომარეობა საქართველოში. შექმნილ ვითარებაში თეიმურაზმა მასთან შერიგება არჩია. ქართლის ვალიმ თეიმურაზთან შერიგების ამბავი მაშინვე შაჰ სეფის შეატყობინა. ამ ამბავთან დაკავშირებით მოჰამედ იუსუფი მოგვითხრობს, რომ თეიმურაზმა „ამბოხებისა და შფოთის ძილიდან გამოიღვიძა“ და დანაშაულს გამოსასყიდლად შაჰის კარზე თავისი ქალიშვილი გააგზავნა. (თინათინი 1634 წელს გაუგზავნიათ) სამაგიეროდ კი დიდი წყალობა მიიღო: ირანის მბრძანებელმა მას კვლავ დაუბრუნა კახეთი. სწორედ ამ დროს, დასძენს სპარსელი ისტორიკოსი , შაჰს ამბავი მოსვლია იმერეთის მეფის, გიორგის გარდაცვალების შესახებ. (**მუნში 1981;230**).

მოჰამედ იუსუფი ურევს მოვლენათა თანადროულობას, როგორც ცნობილია, შაჰ სეფიმ თეიმურაზს კახეთი დაუბრუნა 1634 წელს, მისი ქალიშვილის ცოლად შერთვის შემდეგ. იმერეთის მეფე გიორგი კი გარდაიცვალა გაცილებით გვიან-1639 წელს. (**გელაშვილი 1981:47**).

მინდა აღვნიშნო, რომ მოჰამედ იუსუფის (XVIII) ნაშრომი „ხულდ-ე ბარინ“ („სამოთხე“) წარმოადგენს მსოფლიო ისტორიის ტიპის რვა ტომიან თხზულებას. ამ თხზულების მერვე ტომის მეექვსე ნაწილი დართული აქვს ისქანდერ მუნშის „ზეილ-ე თარიხე ალამარაი-ე აბასს“. თხრობა გრძელდება 1634 წლიდან 1642 წლამდე.

ქართული წყაროებიდან ფარსადან გორგიჯანიძეს აქვს ცნობები თეიმურაზის ქალიშვილის ირანის შაჰის კარზე გაგზავნის შესახებ. მისი გადმოცემით, თეიმურაზმა, რომელმაც როსტომთან შერიგება გადაწყვიტა მოციქულები გაუგზავნა მას და თან შეუთვალა „ჩემს თინათინს თქვენის ბრძანებით, შაჰ სეფი ყაენს ვაახლებო“. ხოსრო-მირზა, კი აღნიშნულ პერიოდში, როგორც ირანის ყულარ-აღასი და ისპაანის მოურავი (ისპაანის მოურავობა მან მარაბდის ომში მონაწილეობის შემდეგ მიიღო) დიდი გავლენით სარგებლობდა მთელ ირანში. ფარსადან გორგიჯანიძის გადმოცემით, როდესაც შაჰ აბასი გარდაიცვალა: „ერანის საქმე როსტომ მეფეს ეკითხებოდა“. (გორგიჯანიძე 1926;244;238).

ირანის შაჰი იმდენად კმაყოფილი დარჩა თეიმურაზ მეფის საქციელით, რომ თინათინის ცოლად შერთვის შემდეგ, შაჰ სეფიმ თეიმურაზს დიდძალი საჩუქრები და „საიმედო რაყამი“ გამოუგზავნა, რომლითაც ყველა ცოდვა შეუწდო. ამრიგად, ირანის მბრძანებელმა კვლავ ოფიციალურად სცნო თეიმურაზი კახეთის მეფედ. (გელაშვილი 1981:47).

შაჰი როსტომ მეფის გავლენის ქვეშ მოექცა და როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი გადმოგვცემს, „ნიჭვიდა ყაენი ურიცხვსა და უხმოზდა მამად“ ასეთ ვითარებაში, რა თქმა უნდა, ხოსრო-მირზასთვის ძნელი არ იყო ქართლის ტახტის დაკავება, რაზედაც იგი დიდიხანია ოცნებობდა.

როსტომი ქართლში გამეფებისას 67 წლისა ყოფილა. მისი საქმიანობა გამოირჩეოდა დიდი ენერგიულობით, გონიერებითა და ტაქტით. საერთოდ, როსტომი ჭკვიანი, ნიჭიერი და მამაცი კაცი ყოფილა. ამასთანავე საკმაოდ ეშმაკი და ცბიერიც. ვახუშტის დახასიათებით, როსტომი „საქმით ხუანჯიანი, სოფლის ფრიად ჭკუიანი“ იყო. (ვახუშტი ბატონიშვილი 1913:70-71).

ქართულ საბუთებში როსტომი თავისთავს „მეფეთ-მეფესა და პატრონს“ უწოდებს ისე როგორც ჩვეულებრივ უწოდებენ თავისთავს ქრისტიანი მეფეები. ირანის შაჰის, შაჰ-სეფი I-ის ოფიციალურ საბუთებში კი როსტომი ასეა მოხსენიებული: „ხელმწიფობისა და მმართველობის საფარველმა, დიდებისა და ძლევამოსილების ძალამ, მაღალადგილოვანმა, კეთილშობილი, დიდებული ხელმწიფეების შთამომავალმა, დიდებულმა, ხელმწიფობით, მმართველობით, ძლევამოსილებით და ბედნიერებით აღჭურვილმა ჩემმა ძმამ, ქართლის ვალიმ როსტომ-ხანმა მოგვახსენა“. ასევე არის მოხსენიებული სხვა ოფიციალურ საბუთში რომელიც 1642-1643 წლით თარიღდება: „ჩემი ძმა ქართლის ვალი როსტომ-ხანი“. (ფუთურიძე 1961:47-48).

როსტომ მეფის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის სეფიანთა პერიოდის ირანელი ისტორიკოსი მოჰამედ თაჰერე ვაჰიდი, რომელიც შაჰის კარზე მაღალ თანამდებობაზე მსახურობდა, შესაბამისად კარგად იცნობდა იმ პერიოდის პოლიტიკურ ამბებს. იგი საქართველოს ამბების აღწერას საკმაოდ დიდ ადგილს უთმობს და როსტომ მეფის შესახებ მოგვითხრობს: „ქართლის ქვეყნის მმართველობა მაღალ სასახლეს (შაჰს) ხსენებული [როსტომი]სათვის ჰქონდა ბოძებული“. იგი როსტომ მეფეს „მეფობის საფარველს“ უწოდებს. (ფუთურიძე 1954: 381).

ქართულ წყაროებში დაცული ინფორმაცია ძირითადად ემთხვევა სპარსულ წყაროთა მონაცემებს. ქართველების თვალსაზრისით როსტომი მეფეა და იგი თავის თავს ირანის ვასალად აღიარებს. შაჰის თვალსაზრისით კი ქართლი ირანის ქვეშევრდომ ტერიტორიად ითვლება და როსტომი როგორც ვალი, ირანის შაჰის მოხელეა.

მინდა აღვნიშნო, რომ სპარსულ ფირმანებში შაჰის ძმად იწოდება როსტომ ქართლის ვალი. შაჰის მიერ როსტომის ძმობით წოდება და ისე გამოგზავნა საქართველოში საქართველოს მიმართ შაჰის კომპრომისული პოლიტიკის ნათელი გამოხატულებაა. ამ პოლიტიკას ხსნის ის გარემოება, რომ ორენოვანი (ქართულ-სპარსული) საბუთები, რომლებიც შაჰს შეუცვლია ერთენოვანი (სპარსული) საბუთით ბაგრატ-სიმონის ბატონობის დროს ხელახლა ჩნდება 1626 წლიდან. ესე იგი იმ დროიდან, „როდესაც შაჰ-

აბასის პოლიტიკამ საქართველოს მიმართ მარცხი განიცადა და შემუშავდა საქართველოსთან ურთიერთობის კომპრომისული ფორმა“. (აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის გმირულმა ბრძოლამ XVII საუკუნის პირველ მესამედში აიძულა ირანის მმართველები, რომ კომპრომისის გზას დადგომოდნენ).

შაჰ-აბასს ესმოდა, რომ კომპრომისული პოლიტიკა მას შესაძლებლობას მისცემდა გადაეყვანა ქართველი თავადები ირანის მხარეზე. 1632 წლიდან იწყება ქართლისა და ირანის ურთიერთობის ახალი ეტაპი. ამ დროიდან მოყოლებული ქართლ-კახეთს განაგებდნენ მაჰმადიანი მეფეები, რომელთაც შაჰის „მოადგილე“ ეწოდებოდათ. ამ მხრივ როსტომი პირველი მაჰმადიანი მეფე იყო, რომელმაც ხანგრძლივი ბრძოლის შედეგად, მოახერხა ქართლში მტკიცედ ფეხის მოკიდება. მისთვის ყველაზე საშიში მოწინააღმდეგე თეიმურაზ მეფე იყო, რომელსაც იმერეთიდან კავშირი ჰქონდა გაბმული ქართლის ზოგიერთ წარჩინებულთან. თეიმურაზი თავისი ასულის იმერეთის ტახტის მემკვიდრეზე გათხოვებით დაუმოყვრდა იმერთა მეფეს, როსტომმა კი გადაწყვიტა თეიმურაზისა და იმერეთის მეფის კავშირისათვის დაეპირისპირებინა სამეგრელოს მთავართან, ლევან II დადიანთან (1611-1657) მისი დამოყვრება. მან ცოლად შეირთო ლევან II დადიანის და-მარიამი. დადიანი კი იმერეთის მეფის სასტიკი მოწინააღმდეგე და შეურიგებელი მტერი იყო. ამ გარემოებამაც დააჩქარა როსტომის მოწინააღმდეგე ქართლის ფეოდალების გამოსვლა, რადგან მეფის გაძლიერება თანდათან ართულებდა მათ მდგომარეობას. ამასთანავე თეიმურაზის ბრძოლა როსტომ მეფის წინააღმდეგ ქართველი თავადების აზრით იყო ბრძოლა ქართველობისა და თვითმყოფლობისათვის, ამიტომ თეიმურაზის მომხრე თავადების რიცხვი იზრდებოდა. როსტომს მიემხრო დადიანი და გურიელი, რაც ნიშნავდა მათ ყიზილბაშთა მხარეზე გადასვლას. (ნაიმა 1979:70).

აღსანიშნავია, რომ დადიანისათვის ნამდვილად მომგებიანი იქნებოდა ირანის შაჰთან ამგვარი ურთიერთობა, როსტომ მეფე კი მას მიეხმარებოდა იმერეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ირანის მთავრობას კარგად ესმოდა, რომ იმერეთზე ლაშქრობა ძალიან დიდ ტექნიკურ სიძნელეებთან იქნებოდა დაკავშირებული, თანაც დიდ მატერიალურ

რესურსებსაც მოითხოვდა. ამიტომ ის ჯერჯერობით მაინც იმერეთის წინააღმდეგ ამჯობინებდა არაპირდაპირ, ინტრიგებისა და შინაგანი აგენტების გზით, ფარულ ბრძოლას.

სწორედ ამ პერიოდში ირანის ასეთი პოლიტიკა გარკვეულ წარმატებას აღწევს. ირანი ახერხებს დაკავშირებას ოდიშის მთავარ ლევან II დადიანთან, ლევანი თავისი სამთავროს დამოუკიდებლობისა და კეთილდღეობისათვის სრულიად შეგნებულად უწყობდა ხელს ყაენის პოლიტიკის განხორციელებას დას. საქართველოში. (გრიგოლია 1942: 155).

ირანის შაჰისა და ლევან II დადიანის ამგვარი დამოკიდებულების შესახებ ფარსადან გორგიჯანიძე აღნიშნავს, დადიანს „ყაენიც მწყალობელი და ლაშქრითა და სალაროთ მომხმარებელი“ გახდომია. (გორგიჯანიძე 1926: 51).

ქართლში შემოსვლის შემდეგ როსტომმა, თავისი ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით, ქართლის ციხეები გაამაგრა, თბილისში ამ პერიოდში ყიზილბაშური გარნიზონები იდგა. ბერი ეგნატაშვილის გადმოცემით ყიზილბაშთა გარნიზონი იდგა სურამის ციხეშიც.

ამ ფაქტის შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის დონ-პიეტრო ავიტაბილე, „ცნობები საქართველოს შესახებ“. იგი გადმოგვცემს: აქ იდგა სპარსელთა ჯარი, ამ ხნის განმავლობაში გამოქცეული ჯარისკაცების ერთი ჯგუფი ხან ერთ სოფელს აწიოკებდა და ხან მეორეს ტყვეების შესაძენად და, ვისაც ხელში ჩაიგდებდა, ყველას ძარცვავდა. მეფე და გენერალი ხშირად ჩივიან ჯარისკაცების აღვირახსნილობაზე. სპასალარმა როსტომმა, შაჰის ბრძანებით, ორი ციხე დაიკავა კახეთში - ალავერდი და ქართლში-გორის ციხე. (ავიტაბილე 1977: 52-53-56).

როსტომ მეფის ქართლში შემოსვლის ამბავს ისქანდერ მუნშისა და ფარსადან გორგიჯანიძის მსგავსად მოგვითხრობენ „სწავლულნი კაცნი“. ქართლში მომავალი როსტომ სააკაძე და როსტომ-ხანი ხუნანს დაბანაკებულან „რომელ არს გატეხლი ხიდი“. მათ თან ახლდათ-სელიმ ხანიც, რომელსაც ყაენმა კახეთი უბოძა. ამის გამგონე

თეიმურაზმა იმერეთს მიაშურა. როგორც ვიცით როსტომმა მას მღევარი დაადევნა, მაგრამ თეიმურაზი იმ დროს უკვე შორს იყო. ამის შემდეგ როსტომი ქართლის შემომტკიცებას შეუდგა და ამ მიზნით ბერი ეგნატაშვილი გადმოგვცემს, რომ „აღაშენეს ციხე გორისა და შეაყენეს მცველნი, და კუალად შეაყენეს მცველნი სურამის ციხეშიაცა“. თავად როსტომი კი მტკვრის პირას დასახლებულა „ანჩის საყდარსა და სიონს შუა“ (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 417).

მინდა აღვნიშნო, რომ „სწავლულ კაცთა“ მონათხრობს ზუსტად ემთხვევა ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა. მისი სიტყვით, ქართლში მომავალი როსტომის ლაშქარი ხუნანს დაბანაკებულა. ამის გამგონე თეიმურაზი, რომელსაც ყველა განუდგა იძულებული გახდა იმერეთში გაქცეულიყო. ამის შემდეგ ვახუშტი აღნიშნავს, რომ როსტომმა ააშენა გორის ციხე, რომელშიც „შეაყენეს მცველნი ყიზილბაშნი, აგრეთვე სურამის ციხესა შინა“. (ვახუშტი ბატონიშვილი 1913: 438).

როგორც ვნახეთ, როსტომის ქართლში გამეფებისა და თეიმურაზის გაქცევის ამბავს, ყველა ქართული წყარო ძირითადად ერთნაირად მოგვითხრობს. ხსენებულ ამბავთან დაკავშირებით აღსანიშნავია XVII საუკუნის იტალიელი მისიონერის დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელის ცნობა, რომელიც იმ პერიოდში ლევან II დადიანთან იმყოფებოდა სამეგრელოში. იგი მოგვითხრობს, რომ „მეფე თეიმურაზი დაუდ-ხან განჯელთან ერთად კვლავ აუჯანყდა შაჰს. ამიტომ შაჰმა მათ დასასჯელად დიდი ლაშქარი გამოგზავნა, რომელმაც საშინლად ააოხრა კახეთი, ქართლს კი დიდი ზიანი არ მოსვლია, რადგან როსტომ-ხანი, რომელიც შაჰმა ამ მხარეში გასამეფებლად გამოგზავნა, იცავდა მას“. ჯუდიჩე მილანელი განაგრძობს, რომ შაჰ სეფი როსტომისაგან დიდად დავალებული ყოფილა, რადგან მისი წყალობით ავიდა ტახტზე. ჯუდიჩე მილანელის ცნობით სპარსელებს არ სურდათ შაჰ სეფის გამეფება, ვინაიდან, მას დედა ქართველი ჰყავდადა მხოლოდ ქართველთა რაზმის დახმარებით დაეპატრონა იგი სამეფო ტახტს. (მილანელი 1964:32).

თეიმურაზ-დაუდ-ხანის აჯანყების და როსტომის გამეფების შესახებ მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის დონ პიეტრო ავიტაბილე. მის თხრობაში ყურადღებას იქცევს ავტორის დიდი სიმპათიები დაუდ-ხანისა და თეიმურაზის მიმართ, რომელთაც იგი ახლოს იცნობდა. როსტომთან დაკავშირებით კი, ისევე, როგორც ჩვენ მიერ განხილული სხვა წყაროები, ავიტაბილე აღნიშნავს იმ მაღალი მდგომარეობის შესახებ, რომელიც როსტომს ირანის შაჰის კარზე ეკავა, განსაკუთრებით კი შაჰ სეფის გამეფების შემდეგ.

შაჰმა იმდენად ძლიერი ჯარი შეჰყარა, რომ სპარსეთს არასდროს ამდენი არ გამოუყვანია. მართალს ამბობენ, რომ 120 000 მეომარი იყო, თითქმის ყველა ცხენოსანი, და ეს იმისათვის, რომ თეიმურაზისათვის საქართველო ჩამოერთმია და მის მაგიერ დაენიშნათავისი მაჰმადიანი უერთგულესი ქართველი მეგობარი, ან კიდევ, როგორც სხვები ამბობენ, მაჰმადიანის შვილი, რომლის სახელია როსტომ-ხან, მეორე სახელით ხოსრო-მირზა, რომლისაგანაც სპარსეთის ხელმწიფე ძალიან დავალებული იყო. იგი მოხუცი შაჰ-აბასის გარდაცვალების შემდეგ ქართული გვარდიის მეთაური გახდა დამთელ სპარსეთში უძლიერესი შეიქმნა. ეს შაჰი მან დასვა სპარსეთის სამეფო ტახტზე, თუმცა ზოგიერთი წინააღმდეგობა შეხვდა სპარსელებისაგან, რომელთაც სხვა შაჰის დასმა უნდოდათ. (ავიტაბილე1977:46).

მართლაც, შაჰ აბასის გარდაცვალებისთანავე მთელი ირანის სახელმწიფოებრივი საქმიანობა როსტომის განკარგულებაში გადავიდა. მან თავისი ძალაუფლება გამოიყენა იმისათვის, რომ ირანის ტახტზე აეყვანა შაჰ აბასის შვილიშვილი სეფი მირზა. მიუხედავად იმისა, რომ შაჰ სეფი ქართველად იყო ცნობილი (რადგან დედა ქართველი ჰყავდა) და სახელმწიფო დიდებულთა უმეტესობას არ სურდა მისი გამეფება, როსტომმა მაინც მიაღწია საწადელს. ამიერიდან როსტომი უფრო სახელოვანი და გავლენიანი პიროვნება გახდა ირანში.

ქვეყნის მართვა-გამგებლობაში დიდ როლს ასრულებდა როსტომის ქრისტიანი მეუღლე მარიამი. იგი ქრისტიანობის თანმიმდევრულად დამცველი პიროვნება იყო და როსტომ მეფესთან ერთად და მისგან დამოუკიდებლადაც აქტიურად მონაწილეობდა

ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ცნობილია მარიამის შემდეგი სიტყვები: „როსტომის დროსაც ყაენის საქმესა და ერთგულებას მე მკითხავდა და ახლაც მოველი, რომე ჩემი უკითხავი არა იქნეს რა“. (ჟღენტი 1985:106).

ბერი ეგნატაშვილი მარიამ დედოფლის მოღვაწეობას შემდეგნაირად აფასებს: „დედოფალმან მარიამ შეამკო ეკლესიანი შესამოსლითა ხატითა, ჯუარითა და წირვის იარაღითა, ნაკერითა მარგალიტითა და თუალითა. და ედვა ამა დედოფალსა პატივი დიდი ყაენისაგან, იყო ყოვლითურთ შემკული კეთილითა, რომლისა მსგავსი თამარ მეფისა შემდგომად არღარვინ...“. (ბერი ეგნატაშვილი 1959:441).

ჩვენს ხელთ არსებული მასალების თანახმად, როსტომის მეფობის დროს საქართველოს სახელმწიფო ენა მშობლიური ქართული იყო. ამასთანავე, სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში ქართულ ენასთან ერთად სპარსულიც ფუნქციონირებდა. სწორედ ამას უნდა მოწმობდეს XVII საუკუნის 30-50 წლების ორენოვანი ქართულ-სპარსული საბუთები და ისტორიული დოკუმენტები. როსტომ მეფე შესანიშნავად იყენებდა ირანელთა განწყობას მათ „კომპრომისულ პოლიტიკას“ აღნიშნულ პერიოდში და მარიამ დედოფლის მხარდამხარ დიდ ზრუნვასა და დახმარებას უწევდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას. ამას ადასტურებს ის წერილობითი წყაროები რომლებიც მეფის თაოსნობით ეკლესია მონასტრების მშენებლობაზე, მოვლა-პატრონობასა და აღდგენაზე მოგვითხრობენ. მაგალითისთვის შეგვიძლია მოვიყვანოთ ქართულ-სპარსული დოკუმენტი, რომელიც 1650 წლით თარიღდება. დოკუმენტიდან ვგებულობთ, რომ როსტომ მეფისა და მარიამ დედოფლის მხარდაჭერით, ელისე თბილელმა სიონის ეკლესიის „გუმბათი და სამკაროები განა[ა]ხლა და გამართა ყოვლისა საეკლესიოს სამკაულითა“. (ფუთურიძე 1955: 214-217. ცსსა, ფონ 1448, საზ 5006.)

მრავალმხრივ საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ მეფე არა მხოლოდ ეკლესია-მონასტრების აშენებასა და აღდგენაზე ზრუნავდა, არამედ დიდ მატერიალურ დახმარებას უწევდა მათ, რაც იმაში გამოიხატებოდა, რომ იგი ეკლესიებს საგადასახადო შეღავათებს ანიჭებდა.

როსტომმა მთელი თავისი ნიჭი და ენერგია იქითკენ მიმართა, რომ მოეშუშებინა დარბეული მიწა-წყლის ჭრილობები. იგი ნელ-ნელა, შეფარვით აკეთებდა ირანის საქმეს, ამავე დროს ბრძოლას არ უცხადებდა ქართულ ფეოდალურ ურთიერთობას. ერთის მხრივ, როსტომი ეწეოდა საადმშენებლო სამუშაოებს, ანახლებდა ეკლესიებს, მეორეს მხრივ კი, მის დროს დამკვიდრდა ყიზილბაშური წეს-ჩვეულებები. მაგრამ მთავარი ის იყო, რომ ქართველი ხალხი თავის მიწაზე რჩებოდა და მას აღარ ემუქრებოდა აყრა-გადასახლება, ხოლო სამეფო ტახტზე იჯდა არა ყიზილბაში ხანი, არამედ-ბაგრატიონთა დინასტიის ჩამომავალი. (გელაშვილი 1981:39).

ქართლის მეფეს საკმაოდ რთულ პირობებში უხდებოდა მოღვაწეობა, მის მიერ მიღებული ყოველი გადაწყვეტილება შაჰის მკაცრი კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა. ამიტომ, მიუხედავად იმისა, რომ ქართლის მეფეს კომპრომისული პოლიტიკის პირობებში უხდებოდა ქვეყნის მართვა-გამგებლობა მას ყოველთვის არ შეეძლო ქრისტიანული რელიგიისადმი თავისი ნამდვილი დამოკიდებულების გამომჟღავნება.

ავიტაბილე როსტომ მეფესთან მიმართებაში აღნიშნავს: „მეფე არასდროს ეკლესიაში არ დადის, არც ერთ მარხვას არ ინახავს და ეს ყოველ დღე გრძელდება. მაჰმადიანებს უცხადებს იგი მაჰმადიანია და თავის ცოლთან კი პირჯვარს იწერს“. (ავიტაბილე 1977.34).

ჩემი აზრით, ავიტაბილეს ცნობებიდან გამომდინარე, მუსლიმური რელიგიისადმი როსტომ მეფის ამგვარი დამოკიდებულება იძულებითი საშუალება იყო, რომელიც პოლიტიკური სიტუაციიდან მომდინარეობდა. ყოველივე ეს კი მაჰმადიანური სამყაროს წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლებისათვის მზადებას ემსახურებოდა. ქართული და უცხოური წყაროების შედარების ანალიზის საფუძველზე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ იმ დროს როდესაც ქართლში უამრავი ეკლესია-მონასტრის აშენებაზე და აღდგენაზე ეკლესიებისათვის და მონასტრებისთვის სოფლებისა და ყმა-მამულების შეწირვაზე უამრავი მასალა და ისტორიული საბუთები მოგვეპოვება, მაჰმადიანური საკულტო ძეგლების, კერძოდ მეჩეთების მშენებლობის შესახებ თითქმის არაფერია ნათქვამი. შეიძლება ითქვას, რომ როსტომ მეფე იმ პოლიტიკის წყალობით რომელსაც

ახორციელებდა ცდილობდა სიმშვიდე და სტაბილურობა შეენარჩუნებინა. რაც შეეხება მეჩეთების მშენებლობას, ბერი ეგნატაშვილი და ვახუშტი ბატონიშვილი როსტომ მეფეს სამი მეჩეთის მშენებლობას მიაწერენ. „გამოვიდა და დასახლდა პირსა მტკურისასა ანჩის საყდარსა და სიონს შუა. მუნ ციხეშიაც აღაშენა მეჩიტი აბანოს პირდაპირ და ჴევს გამოღმა და თჳსსა სასახლეშიაც აღაშენა მეჩიტი, და კუალად აღაშენა ბალი იშიტურტუქს ქუემორე და მუნაცა აღაშენა მეჩიტი“. (ბერი ეგნატაშვილი 1959:418).

ჩემი აზრით, მეჩეთების მშენებლობასთან დაკავშირებით, ნიშანდობლივია ასევე ფრანგი მოგზაურის ცნობა, რომლის თანახმადაც სპარსელები ვერ ბედავდნენ თბილისში მეჩეთების აგებას: „სპარსელები არაფერს იშურებდნენ იმისათვის, რომ აქ მეჩეთი აეშენებინათ, მაგრამ საქმე ბოლომდე ვერასოდეს ვერ მიუყვანიათ. ხალხი მაშინვე აღდგებოდა ხოლმე იარაღით ხელში, ანგრევდა ნაგებობებს და სასტიკად უსწორდებოდა მშენებლებს. ყველა ეკლესიის სამრეკლოს ზემოთ გაკეთებული აქვს ჯვრები და მრავალრიცხოვანი ზარები, რომლებსაც რეკავენ“. (შარდენი 1975:321).

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ რაც შეეხება მუსლიმანური რელიგიისადმი როსტომ მეფის დამოკიდებულებას, შემდეგი შეიძლება ითქვას: თუ თვით როსტომისა და ქართული ფეოდალური საზოგადოების ცალკეული წევრები გამაჰმადიანების ფაქტებს კვლავ როსტომისეული „დიდი პოლიტიკის“ თვალსაზრისით შევხედავთ, თანაც ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის პოლიტიკურ სიტუაციას გავითვალისწინებთ დავინახავთ, რომ მეფისა და ცალკეული ფეოდალების მიერ მაჰმადიანობის მიღება ფორმალური, დროებითი, იძულებითი საშუალება იყო, რომელიც მიზნად ისახავდა ქვეყანაში სამეფო ხელისუფლების განმტკიცებას, ქვეყნის სოციალ-ეკონომიკური განვითარებისათვის აუცილებელი პირობების შექმნას, გაუთავებელი ომებით სისხლგამოცლილი ხალხის დროებით შესვენებას და საბოლოო ჯამში მაჰმადიანური სამყაროს წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლისათვის მზადებას. (ჟორჟოლიანი 1987:59).

ქართველი ხალხი ბრძოლას არ წყვეტდა ირანელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ. ამ ბრძოლის ისტორიის ანარეკლია ასახული ერთ-ერთ სპარსულ საბუთში. ხსენებული

საბუთი გვამცნობს, რომ თეიმურაზ მეფე ქართლში სპარსელთა გაბატონებას არ ურიგდებოდა, ბრძოლას არ წყვეტდა, თუმცა იგი არც თუ ისე დიდ წარმატებას აღწევდა ამ ბრძოლაში. „თეიმურაზი დამარცხებულ იქნა სურამის სანახეში და გაიქცა“ (ფუთურიძე 1961:საბუთი №14;32-33).

მინდა აღვნიშნო, რომ ქართველ ფეოდალთა შორის დასაყრდენის გაჩენისა და მათი მიმხრობის მიზნით, შაჰი უხვი საბოძვრების გაცემას არ ერიდებოდა და მათი ნაწილი მიიმხრო კიდევ. აქვე უნდა აღვნიშნოს ერთი გარემოებაც, 1642 წლით დათარიღებული შაჰ-სეფის ფირმანი მოგვითხრობს სვეტიცხოველისათვის შეწირული ყველა მამულის კათალიკოსისათვის გადაცემის შესახებ. ანალოგიური შინაარსისაა 1642 წ. გამოცემული მეორე ფირმანი. ორივე დოკუმენტი ეხება შაჰის დამოკიდებულებას ქართულ ეკლესიასთან. აღნიშნულ ფირმანებში თეიმურაზი იწოდება, როგორც „ხელმწიფობისა და მმართველობის საფარველი, ზეალმატებისა და ბრწყინვალეების ძალა, უწარჩინებულეს მეფეთა შთამომავალი, სახელმწიფო მმართველობით მოწესრიგებით გაბედნიერებული, კახეთის ვალი თეიმურაზი“ (ფუთურიძე 1961:საბუთი №19,43-44) ან „ხელმწიფობისა და მმართველობის საფარველი, დიდებისა და ძლევამოსილების ძალა, მაღალადგილოვანი, კეთილშობილი ხელმწიფეების ბურჯი, მოწესრიგებით ხელმწიფობის, მმართველობის, დიდების და ბედნიერების მიმმართველი (ფუთურიძე 1961:საბუთი №20,46).

ვფიქრობ, თეიმურაზის, ირანის აგრესიის წინააღმდეგ დაუცხრომელი მეგრძოლის, ყიზილბაშთა დაუძინებელი მტრის ასეთი დიდებით მოხსენიება შაჰის მიერ გამოცემულ ფირმანში, ერთი შეხედვით გაუგებარი შეიძლება დარჩეს. საქმე ისაა, რომ თეიმურაზი I, რომელიც 1634 წელს კახეთის ტახტს დაეუფლა, 14 წლის განმავლობაში დაუცხრომლად ებრძოდა როსტომს და თანაც თვალი რუსეთისაკენ ეჭირა. 1639 წელს მან რუსეთის მეფის ერთგულების ფიცი მიიღო, რაც ირანის პოლიტიკური მიზნებისათვის, პირდაპირ შეიძლება ითქვას, სასიკვდილო განაჩენს უდრიდა. შაჰი ყოველნაირად ცდილობდა თეიმურაზის მოდრეკა-დამორჩილებას. ამ მიზნის მისაღწევად იგი არავითარ საშუალებას არ ერიდებოდა. რუსეთის მოკავშირე თეიმურაზის მომხრეთა დაქსაქსვისა და გადაბირების

მიზნით, შაჰი დათმობაზე მიდიოდა (შაჰის ასეთი სვლის შედეგი იყო როსტომის კომპრომისული პოლიტიკა) . ამავე დროს, როგორც ჩანს, შაჰი თავის მიზნის მისაღწევად არც თეიმურაზის გულის მონადირებას თავილობდა. თუ არა ეს მიზეზი, ჩვენთვის სხვაგვარად გაუგებარი რჩება ირანის დაუძინებელი მტრის ასეთი პატივით მოხსენება შაჰის მიერ მოცემულ ფირმანებში. როგორც აღვნიშნეთ, ხსენებული ფირმანები ცნობებს გვაწვდიან ქართულ ეკლესიასთან ირანის შაჰის ხელისუფლების დამოკიდებულების შესახებ. 1642 წლით დათარიღებული ფირმანი გვამცნობს, რომ როსტომ ქართლის მეფის (ვალის) მოხსენიების თანახმად, მცხეთის კათალიკოსის განკარგულებაში უნდა გადაიცეს მცხეთის ეკლესიისადმი შეწირული მამულები, საქართველოს რომელ მხარეშიც არ უნდა მდებარეობდნენ ისინი. შაჰის ამგვარი წყალობის საფუძველი კათალიკოსის მხრით მორჩილება და ერთგული სამსახურია. მცხეთის ეკლესიისათვის მამულების დაბრუნებას ეხება 1642 წ. გამოცემული შაჰ-სეფი I-ის მეორე ფირმანი. დოკუმენტებში ასახულია ის შემწყნარებლური პოლიტიკა, რომელსაც როსტომი ატარებდა ქართლში ყოველივე ქართულის მიმართ. ამავე დროს, როგორ ჩანს, შაჰი ცდილობს გარკვეულ დრომდე დასაყრდენი გაიჩინოს ქართულ ეკლესიაში. ცნობილია, რომ გამუსლიმანებულმა როსტომმა საქართველოში მოსვლისთანავე კეთილგონიერება გამოიჩინა და ქართველობას შეურიგებელი ბრძოლა არ გამოუცხადა (შესაძლოა იგი შაჰის კარნახითა მოქმედებდა!).

ამავე როსტომმა „სამღვდელონი ეპისკოპოზნი ამითი დაიერთგულნა, რომე ყოველთავე ჯამაგირი განუწესა, თავდაბლად და ტკბილად ექეოდა. ამისთჳს არღა რას ზრუნვიდნენ სამღვდელონი კრებულნი, ხოლო აღაშენა წმინდა კათოლიკე ეკლესია, მცხეთის გუმბათი და სხუანიცა რომელნიმე მოოკრებულნი ეკლესიანი აღაშენნა“**(ქართლის ცხოვრება1959: 425).**

ჩემს მიერ ზემოთ მოტანილი საბუთები ავსებენ ქართული ნარატიული წყაროების ცნობებს. ამ დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ ქართული ეკლესიისადმი როსტომის ლოიალური დამოკიდებულება განპირობებული იყო შაჰის ნება-სურვილით და მისი შემწყნარებლური პოლიტიკით.

აღნიშნული ორენოვანი საბუთების მიხედვით ნათლად ჩანს ირანის შაჰის დამოკიდებულება ქართულ საადგილმამულო ურთიერთობებზე, რაც საქართველოში მყოფ ირანის მოხელეთა კონტროლს და შაჰის ფორმალურ უფლებას გულისხმობდა, მაგრამ მისი საბოლოო დამტკიცების ფაქტობრივ უფლებას ქართლის მეფე ინარჩუნებდა. (გაბაშვილი1958:303).

ირან-საქართველოს შორის დამყარებული კომპრომისული ურთიერთობა გარკვეული თვალსაზრისით ხელს აძლევდა ირანის ხელისუფლებას, ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ კომპრომისულ ურთიერთობას თავისი უარყოფითი მხარეებიც გააჩნდა,რაც ირანზე საქართველოს პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და მორალურ დამოკიდებულებას გულისხმობდა. საქართველოს ვალდებულებას წარმოადგენდა ყოველწლიური ფეშქაშ-მისართმევლისა და ქალ-ვაჟთა განსაზღვრული რაოდენობის გაგზავნა შაჰთან. გარდა ამისა, საქართველოში იმ ხანებში მიმდინარეობდა ყიზილბაშური მომთაბარე ტომების იძულებითი თუ „მშვიდობიანი“ სტიქიური ჩამოსახლება, ყოფაცხოვრებაშიც ფეხს იკიდებდა ყიზილბაშურიწეს-ჩვეულებები. მაგრამ მიუხედავად უარყოფითი მხარეებისა, კომპრომისული ფორმა მაინც მისაღები იყო ქართული ფეოდალური საზოგადოებისათვის, როგორც ადგილობრივი ფეოდალური წყობილებისა და სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნების იძულებითი, მაგრამ არსებულ ვითარებაში ერთადერთი გონივრული საშუალება. (გელაშვილი1995;335-336).

თუ გავითვალისწინებთ ქვეყნის არსებულ მდგომარეობას, მეტად მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ: ქვეყანა გარეშე მტერთაგან მოსვენებული იყო და ამის მთავარი განმსაზღვრელი ფაქტორი, უთუოდ დაბალანსებული და მოქნილი მმართველობა იყო, ასევე მნიშვნელოვანი იყო შაჰ სეფის მხრიდან მის მიმართ არსებული წრფელი პიროვნული დამოკიდებულება, რაც ზურგს უმაგრებდა როსტომს.(გელაშვილი2008:56).

ამრიგად, აღნიშნული წყაროების საფუძველზე შეგვიძლია ვიმსჯელოთდა დავასკვნათ, რომ როსტომ მეფის გონივრულმა პოლიტიკამ ქვეყანას მშვიდობა მოუპოვა. ქართლ-კახეთის მეფეები სხვადასხვა დიპლომატიური ხერხებით სცდილობდნენ, ირანის

ხელისუფალნი თავიანთ ერთგულებაში დაერწმუნებინათ. მათი მთავარი მიზანი იყო, საქართველოს მიწა-წყალი ეხსნათ აოხრებისგან, შეენარჩუნებინათ მისთვის სახელმწიფოებრიობა, სარწმუნოება და ენა. თავის მხრივ, სეფიანთა ირანის სახელმწიფოც დაინტერესებული იყო, გარკვეული ხნით, საქართველოსთან მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონოდა.

განხილული წყაროების ანალიზის და ურთიერთშედარების შედეგად ნათლად ჩანს, რომ XVII საუკუნის I ნახევარში მრავალი ქართველი იყო ირანის პოლიტიკურ სარბიელზე დაწინაურებული, რომელთაც ირანის ბედ-იღბალში არაერთხელ უთამაშიათ გადამწყვეტი როლი. ირანის გაბატონებულ კლასში კავკასიური ელემენტის შეჭრამ და განმტკიცებამ კი, გარკვეული გავლენა იქონია ირან-საქართველოს შორის ურთიერთობის ახალი ფორმის ჩამოყალიბებაზე, კერძოდ „კომპრომისული პოლიტიკის“ შემუშავებაზე.

თავი V

ირანული სამოხელეო ელემენტების გავლენა

ქართულზე (XVII საუკუნე)

§1. ეშიკადასბაში (ایشیکآقاسیباشی)

XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ირანთან აღმოსავლეთ საქართველოს ვასალური დამოკიდებულება კომპრომისულ პოლიტურ ფორმას ემყარებოდა. ირანის ბატონობის პირობებში, ქართლს კვლავ ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის წარმომადგენლები მართავდნენ. ამასთანავე თბილისში შაჰის სამხედრო გარნიზონი იდგა და ფული შაჰის სახელით იჭრებოდა. ირანის ვასალური ქვეყნის-აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეები, ორი ტიტულის მატარებელნი იყვნენ: ისინი „მეფედ“ და „ვალიდ“ იწოდებოდნენ.

აღსანიშნავია ისიც, რომ როსტომის მეფობის დროს ქართლის „ვალის“ ინსტიტუტმა ერთგვარად შეიცვალა შინაარსი. იგი შაჰის „ძმად“ იწოდება და მისი პატივისცემით სარგებლობს. როსტომ მეფემ გააანალიზა იმდროინდელი საერთაშორისო ვითარება და თავისი გამოცდილებით ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის განმტკიცებას შეუდგა.

გამაჰმადიანებულმა როსტომ ბაგრატიონმა „ქართლის ვალიმ“ შაჰის მორჩილების ფორმალური აღიარებით და მოქნილი პოლიტიკის წყალობით, ქვეყნისათვის მოპოვებულ მშვიდობიან პირობებში ქართული სახელმწიფოებრივ პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური წყობის საფუძვლები შეინარჩუნა და დაიცვა. როსტომ მეფეს, შაჰის წინაშე გარკვეული ვალდებულებები ჰქონდა დაკისრებული. მას ევალებოდა სამხედრო სამსახურის შესრულება და შაჰისაგან დამოუკიდებლად სხვა სახელმწიფოებთან საგარეო ურთიერთობის დამყარების უფლება არ ჰქონდა. სანაცვლოდ, ირანის ხელისუფლება აღმოსავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით ქართლში, ქრისტიანობას არ დევნიდა და არც ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიას ხელყოფდა. ამასთანავე, სახელმწიფო მმართველების

სისტემაში ქართულ ენასთან ერთად, სპარსულიც ფუნქციონირებდა. ამას მოწმობს XVII საუკუნის 30-50-იანი წლებით დათარიღებული ქართული სიგელ-გუჯრები და ორენოვანი (ქართულ- სპარსული) ისტორიული დოკუმენტები.

ქვეყნის შიგნით, ირანის კომპრომისული პოლიტიკის დამკვიდრებამ სახელმწიფოებრივ სამმართველოს აპარატში ყიზილბაშურ გავლენას გაუხსნა გზა, რის შედეგადაც, სამოხელეო ნუსხაში ზოგიერთი თანამდებობის ქართული დასახელება სპარსულით შეიცვალა, თუმცა შინაარსი იგივე რჩებოდა.

ბერი ეგნატაშვილი გადმოგვცემს, რომ როსტომ მეფემ გზა გაუხსნა „ყიზილბაშური რიგის“ გავლენას, მაგრამ ამის შედეგად არ შეცვლილა ქართულ სახელოთა ბუნება, ძირითადად უცვლელი დარჩა ქართული სახელმწიფო წყობის სტრუქტურა. ბერი ეგნატაშვილი აღნიშნავდა „და ესე როსტომ მეფე იყო კაცი კერციანი და ილათიანი და მცდლი საქმისა. და მას ჟამსა ვინცავინ ქართველნი იყვნენ ყიზილბაშში დატყვევებულნი და გათათრებულნი, ყოველნივე წარმოიყვანა ქართლში და სწადოდათ გათათრება ქართლისა. და იწყო წესსა ზედა ყიზილბაშისასა და გაარიგა რიგი სახლისა თჳსისა ყიზილბაშურად და განაწესა მოკელენი და გამრიგენი თათარნი, და არცა მოშალა ქართველი მოკელე, და იქცეოდა დიდებულად. (ბერი ეგნატაშვილი 1959: ქართლის ცხოვრებაII:418).

აღმოსავლეთ საქართველოს სახელმწიფო მმართველობაში როსტომ მეფის მიერ ჩატარებული ყოველი ღონისძიება ირანის შაჰის მუდმივი კონტროლის ქვეშ იყო. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ შაჰის ხელისუფლებამ ქართლის სამეფო კარზე წმინდა ყიზილბაშური თანამდებობები შემოიღო: ვეზირი-მრჩეველი, მუსტოფი-მთავარი აღმწერელი, ფინანსების მოხელე და მუნში-მწერალი. სამივე ეს თანამდებობა ქართლის სამეფო კარზე შაჰის სამეთვალყურეო აპარატს ქმნიდა.

ჩატარებული რეფორმების მუხედავად, ქართლის პოლტური წყობა ირანულსაგან საგრძნობლად განსხვავდებოდა, თუმცა კი, სამოხელეო აპარატის ნუსხა მიმსგავსებული იყო მასთან. აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, „ყიზილბაშური

რიგის“ რეფორმების მოთხოვნათა შესაბამისად, მაღალ თანამდებობაზე ქართლ-კახეთის ფეოდალთა დამტკიცება ირანის შაჰის მიერ მაჰმადიანობის მიღების აუცილებელი პირობით სრულდებოდა.(ვახუშტი ბატონიშვილი 1941:439).

როსტომ მეფის მხრიდან შაჰისადმი დათმობის პოლიტიკის გატარება მიზნად ისახავდა ქვეყნის გადარჩენას, ამიტომ ამგვარი პოლიტიკა ზოგჯერ იძულებითი აუცილებლობა იყო და სავალდებულოც.

XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან, როსტომ მეფის ზეობის დროს და მომდევნო პერიოდშიც, სამეფო კარის, ქალაქებისა და სოფლების გამგებლობაში არსებითი ხასიათის ცვლილებები არ მომხდარა, ხელუხლებელი და უცვლელი იყო საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობა. კომპრომისული პოლიტიკის დროს, ირანის შაჰი ცდილობდა ქართული ფეოდალური საზოგადოების წარმომადგენელთა თავის მხარეზე გადაბირებას და ირანის სამსახურში მათ გამოყენებას.

შაჰის მცდელობას, ქართლი ყიზილბაშურ სახანოდ გადაექცია, შედეგი არ მოჰყოლია. საქართველოში ყიზილბაშური ირანის წეს-წყობილების დამკვიდრების რეალური საფუძველი არ არსებობდა.

ქართლის სამეფოს მმართველობის ცენტრალური აპარატის მოხელეებს „დარბაზის რიგის მოხელენი“ ანუ „კარის გამრიგენი“ ეწოდებოდათ. ადგილობრივი მმართველობის მოხელეებს კი-„საქვეყნოდ გამრიგენი“. (გაბაშვილი 1943:161).

მმართველობის ცენტრალური აპარატის ერთ განყოფილებას საპოლიციო ადმინისტრაციული აპარატი წარმოადგენდა, რომლის კომპეტენციაში შედიოდა აღმასრულებელი ხასიათის საქმიანობა: ბრძანებებისა და განაჩენის სისრულეში მოყვანა, გამოძიება, გაჩხრეკა, დაპატიმრება, წესრიგის დაცვა და საერთოდ, საპოლიციო ხასიათის ზომების მიღება.

სამეფოში შემოსავლისა და გასავლის აღრიცხვა, გადასახადების გაწერა და აკრეფა, ასევე ჯარის შეგროვება, წინამძღოლობა და მომარაგება მოითხოვდა მთელ რიგ ღონისძიებათა გატარებას, რომელთაც ესა თუ ის მოხელე ასრულებდა. ამიტომ მმართველობის ყველა დარგის მოხელეები ამით ადმინისტრაციულ საქმიანობას ეწეოდნენ. მაგრამ, სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში იყო სპეციალური საპოლიციო დარგი, რომლის დანიშნულება იმაში გამოიხატებოდა, რომ იარაღით ხელში დაეცვა გაბატონებული კლასისათვის სასურველი წესრიგი; ამ მხრივ ის მმართველობის ყველა დარგს, ფეოდალური სახელმწიფოებრივი წყობილების მთელ სისტემას ემსახურებოდა.

მეფე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა საპოლიციო აპარატის მუშაობას, რომლის სათავეში იდგა **ეშიკაღასბაში**. ეს სახელი ქართულ სამოხელეო წყობილებაში პირველად გვხვდება XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან. აღსანიშნავია, რომ როსტომ მეფის გამეფებადე ეს სამოხელეო ტერმინი არსად არ გვხვდება. მეფემ „**მანდატურთუხუცესა-ეშიკაღასი**“ უწოდა. (ვახუშტი ბატონიშვილი 1941: 23).

ეშიკაღასბაში ایشیک آغاسیბاشი თურქული შემადგენლობის სიტყვაა და სიტყვასიტყვით „ზღურბლის (კარის) ბატონს“ ნიშნავს. „**ეშიკ**“ თურქულად ზღურბლია, „აღ“ ბატონი, „ბაშ“ თავი. **ეშიკაღასბაში ეშიკაღასების** უფროსი იყო. ეს სამოხელეო სახელი, აუცილებლად სპარსეთიდან არის შემოსული, რადგან იგი სპარსეთის სახელმწიფო წყობილებაშიც იყო გავრცელებული.

ეშიკაღასბაშის „ჯელი“ რამდენადმე მსგავსია მანდატურთუხუცესის თანამდებობისა. XVII-საუკუნის გარდა ეს თანამდებობა XVIII საუკუნის ქართულ საბუთებშიც გვხვდება.

როგორც აღვნიშნე, **ეშიკაღასბაშის** წოდებას ვხვდებით ვახუშტი ბატონიშვილთან, სადაც ჩამოთვლილია ის სამოხელეო სახელწოდებები, რომლებიც როსტომ მეფის დროიდან გვხვდება: „ხოლო როსტომ ხელისუფალთა უწოდა: მსახურთუხუცესა-ყორჩიბაში, მონათუხუცესა-ყულარ-აღასი, სპასპეტსა-სარდარი, მეჭურჭლეთუხუცესა-მოლარეთუხუცესი და მეჭურჭლეთუხუცესი არღარა, არც იგი წინათი მოლარეთუხუცესი;

ჩუნჩერახსა-სუფრაჩი, ჩაჩნაგირსა-სუფრაქეში, მანდატურთუხუცესსა-ეშიყაღასი, მანდატურსა-სოჰბათიასაული, ბოქოულსა-ელიაღაჯი, მსაჯულთუხუცესსა-მდივანბეგი, ეზოსმოდღვარსა-ნაზირი, მესტუმრეთუხუცესსა-მეჰმანდარი, მწერალსა-მუმრიბი, ხუროთმოდღვარსა-სარაიდარი, და ეჯიბი არღარა, არამედ მგზავსი მისი მეითარი. ხოლო სხვანი ჯელისუფალნი იყუნენ ეგრეთვე, არამედ კვალად ყიზილბაშთა რიგს შესძინა ვეზირი, მუსტოფი და მუნში. კვალად მეკარესა-ყაფიჩი და ასისტავსა-უზბაში“ უწოდა.(ვახუშტი ბატონიშვილი 1941:23).

მიმაჩნია, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ეშიკაღასბაშის სახელო როსტომ მეფის პერიოდიდან არის საქართველოში დამკვიდრებული. ქართულ-სპარსულ ისტორიულ საბუთებში მოგვეპოვება 1636 წლით დათარიღებული სითარხნის წიგნი, მიცემული როსტომ მეფის მიერ ბოქაულთუხუეს როინ ჯავახიშვილისადმი. (სსმ, ფონ, Hd,საბ.14652). ტექსტი შემდეგნაირად იკითხება: „გამოვიდა მაღალი ბრძანებულება, რომ სიდიადის თაშესაფარის და სახელოანი ეშიკაღასი-ბაშის როინ-ბეგ ჯავახიშვილისადმი მაღალი წყალობის [მიპყრობის] გამო, ჩვენ გავათავისუფლეთ ღორის წლის ორთვეობის დასაწყისიდან სოფელი აბანო და ნახევარი სოფელ ხოვლისა, რომელიც ხსენებული სიდიადის თაშესაფარის [მიერ] ნასყიდი იყო, საბალახეს და კოდისპურის [გადახდისაგან]. დადგენილია, რომ ლაშქრობა-ნადირობაში და მასაყში დაუდევრობას ნუ ჩაიდენენ. მაღალი კარის თაჰსილდარები და მსახურები (მულაზიმები) აღნიშნული ადგილების გლეხებს ნუ შეაწუხებენ ხსენებული გამოსაღების [მოთხოვნით], ანგარებას [ნუ გამოიჩენენ] და ნურას მოსთხოვენ, ამის თაობაზე [გამოცემული] ბრძანება იცოდნენ და თავის მოვალეობად აღიარონ [მისი შესრულება] და როცა მაღალი ბეჭდით იქნება აღჭურვილი-ერწმუნონ“(ფუთურიძე 1955: 127).

ეშიკაღასბაშები სასახლის წესრიგის მთავარი მეთაღყურენი იყვნენ. პაპუნა ორბელიანი მათ „დიდებული კარის გამგეს“ უწოდებს. (ორბელიანი 1854:384). სამეფო დარბაზობის დროს ეშიკაღასბაში ობერ-ცერემონმაისტერის მსგავს მოვალეობას ასრულებდა და დარბაზობის მსვლელობას აწესრიგებდა. სპარსულ დასტურლამალში მოგვეპოვება მეტად

საინტერესო და ძვირფასი ცნობები სეფიანთა ირანის სახელმწიფო წყობილების სურათის აღსადგენად, ჩვენი აზრით, თუ ჩვენ ქართულ დასტურლამალის შევადარებთ სპარსულთან, ნათლად დავინახავთ და მივხვდებით მათ შორის მსგავსება-განსხვავებას.

თაზქირათ აღ მულუქში ვკითხულობთ: „უმაღლესი დივანის **ემიკალასბაში** მთავარი ხელისუფალია: სოჰბათების, ემიკალასების, ალების, ყაფიჩების, იასაულების და ჯარჩების. მის კომპეტენციას შეადგენს მეჯლისის კაცების საქმეთა მოწესრიგება, წესრიგის დამყარება მათ შორის და ადგილის ჩვენება იმათთვის, ვინც მეჯლისში ზის ან დგას-უმაღლესიდან უმდაბლესამდე“.

„დასტურლამალიში“ ვკითხულობთ: „ბატონი რომ ტახტზედ ბრძანდებოდეს იმის პირდაპირ რომ ბოძი არის, **ემიკალასბაშები** იმ ბოძთან ერთი იქით და ერთი აქეთ დადგებოდნენ; ამ ბოძიდან ორს ბოძს ქვევით რანიც კელჯოხიანები, ან სოჰბათ იასაულები იყვნენ, აქ ნახევარი აქეთ, და ნახევარი იქით რიგზე დადგებოდნენ. დარბაისელნი რომ შემობრძანდებოდნენ აქათმან ემიკალასბაშმან აქათ უჩვენოს და იქითმან იქით თავთავის ალაგი როგორც შეეფერებოდეს.**(გაბაშვილი 1943:208).**

ჩემი აზრით, სეფიანთა ირანის სახელმწიფო წყობილების გავლენა აშკარად ჩანს ამ ორ დებულებაში. ირანის **ემიკალასბაშები** „ხელჯოხიანების“ ხელისუფალი და სახელმწიფო კარის მთავარი ცერემონ-მაისტერი იყო. დაახლოებით იგივე ფუნქციები ქონდა ქართლის **ემიკალასბაშებსაც**.

ემიკალასბაში ხელჯოხიან მოხელეთა უფროსი და საპოლიციო საქმის მთავარი ხელმძღვანელი იყო. მის კომპეტენციას შეადგენდა „დანისტრად სამსახური“. დანისტარი სპარსული სიტყვაა (დანემ-ცოდნა) და ქართულად მცოდნეს, საქმის შემტყობელს ნიშნავს.**(რუბინჩიკ1985:სპარსულ-რუსული ლექსიკონი, 607).**

„დანისტრად წასვლა“ საქმის გამოსაძიებლად და გამოსაკითხავად წასვლას ნიშნავდა. **ემიკალასბაში** დანისტრებად თავის ხელქვეით მოხელეებს ყაფიჩებსა და იასაულებს ნიშნავდა, მაგრამ როდესაც თვითონ მეფე უბრძანებდა ხოლმე დანისტრად მსახურს

„რომელსაც ჯელჯობიანსა, დიდსა თუ ცოტასა, ანუ უხელ-ჯობიანსა“, მაშინ „იმასთან არც ბოქაულთ-უხუცესს და არც ყაფიჩებს, არც იასაულებს“ ხელი არ ჰქონდათ, მაგრამ მეფის ბრძანებით დანისტრად დანიშნულ კაცს საიასაულოს მეოთხედი **ეშიკადასბაშისთვის** უნდა მოეტანა. (სურგულაძე 1970:703).

რაც შეეხება მოხელეების ფუნქციებს, განვიხილოთ დანისტრად და უდანისტროდ სამსახური. დანისტრად დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსული ლექსიკონის მიხედვით ნიშნავს შეტყობით და კითხვით. პ.უმიკაშვილი კი აღნიშნავს, რომ ეს სიტყვა სპარსულიაო და განმარტავს: დანისტარი-„დანიშდარ-მცოდნელი, შეგნებული“. ვ. გაბაშვილის განმარტებით, დანისტარი სპარსული სიტყვაა და ქართულად მცოდნეს, საქმის შემტყობელს ნიშნავს. „დანისტრად წასლა“ საქმის გამოსამიებლად და გამოსაკითხავად წასვლას ნიშნავდა. აღსანიშნავია, რომ მდივანბეგი დანისტრად სამსახურს ვერავის უბრძანებდა და ეს მხოლოდ მეფისა და **ეშიკადასბაშის** კომპეტენციას შეადგენდა“. (გაბაშვილი 1943:186).

აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ მომდევნო პერიოდში **ეშიკადასბაშის** ფუნქციები შედარებით გაზრდილი იყო. მის მოვალეობაში შედიოდა განაჩენის სისრულეში მოყვანა. ამასთანავე საქმის აღსრულების პროცესში სხვადასხვა საკითხის გადასაჭრელად **ეშიკადასბაშს** მიმართავდნენ. მაგალითისთვის მოვიყვან იესე ოსესშვილის შესახებ განაჩენს, რომელიც **ეშიკადასბაშმა** მოიყვანა სისრულეში. იესე წერს: „შევხვეწე იასაულებს, ეშიკადასს მოახსენე, რომ სასახლეს ნუ დამაცლევინებს იასაულებიო“, იასაულებმა ეს ეშიკადასბაშს უთხრეს, მან იესეს თხოვნაზე უარი განაცხადა. (კაკაბაძე 1913:99).

ვახტანგ მეფის სამართლის წიგნის მხედვთ **ეშიკადასბაშს** ასევე ევალებოდა ყმების აყრა ან ჩამორთმევა ან ჩაბარება ვინმესთვის. (საქ. სახ. მუზეუმი ხელნაწერთა განყოფილება A 847).

მოპოვებული ცნობების საფუძველზე შემიძლია ვთქვა, რომ **ეშიკადასბაშის** სახელო XVIII საუკუნეშიც ყოფილა. ძეგლებში შემონახულია ცნობა იმის შესახებ, რომ მეფე სასამართლოს განაჩენის სისრულეში მოყვანას **ეშიკადასბაშს** ავალებს. ერთი სიგელის

მიხედვით, რომელიც 1799 წელს არის შედგენილი, მეფე გიორგი XII უბრძანებს გ. ხერხეულიძეს განაჩენის შესრულებას: ჩვენ ყოვლისა საქართველოს, ქართლისა, კახეთისა და სხვათა მეფე გიორგი ამ სამართალს ვამტკიცებთ და ხერხეულიძე ეშიკადასბაშო გიორგი, ეს ასე უნდა აღასრულო“. (თაყაიშვილი 1909: II, 466).

უნდა აღინშნოს ისიც, რომ იოანე ბატონიშვილის პროექტში ოთხი ეშიკადასბაშია გათვალისწინებული: „ჰყვანდეს მეფესა ოთხნი ეშიკადაშნი, ერთი ჯარისა, რომ ისე მოახსენებდეს, რაც საჭიროება ითხოვდეს, ერთი იასაულთა უფროსი, რომ ეს გაგზავნიდეს იასაულთა საქმეთა ზედან. ერთი ელჩების დროს მიმძღოლი და ერთი ყოველთვის თანამხლებელი გასაგზავნ-გამოსაგზავნად და ამათაც ჰყვანდენ ხელქვეითნი“. (იოანე ბატონიშვილის პროექტი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, ხელნაწერთა განყოფილება, H 2155, გვ. 60) ამავე პროექტში ვკითხულობთ ამ ეშიკადასბაშებიდან ერთი უნდა გამოირჩეოდეს როგორც „პირველი“. (ხელნაწერთა განყოფილება, H 2155, 14).

როგორც წყაროებიდან ირკვევა, გარდა მეფეებისა ეშიკადასბაშები დედოფლებსაც ჰყავდა. „დასტურლამალის“ მიხედვით დედოფალს ორი ეშიკადასბაში ჰყავდა. ვახტანგ VI 1718 წლის წყალობის სიგელში სოლაღაშვილისადმი წერს: „გიბოძეთ თქუენივ სამკვიდრო სახელო კარისა ჩვენისა სადედოფლო ეშიკადასბაშობა“. (თაყაიშვილი 1909: II, 510).

დედოფლის ეშიკადასბაში ადარ გვხვდება XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. იოანე ბატონიშვილის პროექტით დედოფალს უნდა ახლდეს „ერთი ბოქოულთუხუცესი და ეს კმარა“. (საქ. სახ. მუზეუმი, ხელნაწერთა განყოფილება, H 2155, მუხ. 60).

ეშიკადასბაში, ცენტრალური აპარატის საპოლიციო უწყების ხელმძღვანელია XVII საუკუნიდან. ამ უწყების შემოღება როსტომ მეფის მეფობის დროიდან იწყება. ეშიკადასბაშები მონაწილეობდნენ სხვადასხვა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საკითხის განხილვაში და აქტიურად იყვნენ ჩართულნი სასახლის საქმეებში. განხილული წყაროებიდან და დოკუმენტებიდან აშკარად ჩანს, რომ ეშიკადასბაშობა საპატიო სახელო იყო.

1. 3. 12. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 83

1720 года Сентября 29 дня (в Духовную
Православную Синодальную канцелярию
от Священника Архимандрита Иеромонаха
Иоанна Киреевского, по № 859-
Вамисеном от святаго Синода на основании
предписания Священнопротопопа
Григория от 12 апреля 1720 года
Всегомилостиво изволюетъ. 5

Celestorum & hymnorum
 in quibusque et in quibusque

Kriegsmom. f. u. g. M. u. p. u. g. 2

43 55 2

Leigh 60. 1697. $\frac{111}{30}$

49

Handwritten: 2 A f-ly La gub: f-A z v b l : 2 s o h n : 3 f 3 f 9 B. 2 d. 2 f u
m b o. 17te. 1839. 25

§2. მეითარი (تر ۴)

როსტომ მეფის ზეობის პერიოდში (1632-1658) ყიზილბაშურ მოხელეთა შორისაა დასახელებული მეითარი- تر ۴, (სპარსულად-მეჰთერ) უხუცესი, მზრძანებელი, რომელიც პატივცემულ, დარბაისელ ადამიანს ნიშნავს. იგი მეფის პირადი მსახური იყო. მეითარი თავისი თანამდებობრივი მდგომარეობით, სასახლის ყველა შინაურ მოხელეზე მაღლა იდგა და მეფის მუდმივი მხლებლად ითვლებოდა. მოგვეპოვება მეითარის გარიგების წიგნი სადაც ნათქვამია: „მეითარი ბატონს თავს დაადგებოდეს, კელსახოცს მიაართმევდეს, მერიქიფეს ამსახურებდეს, ტანის-სამოსი მისს კელთ არის. დუშალიკის ნახევარი მეითარისა არის. შიგნით გარეთ ბატონთან განუყრელობა და შინა ყმობა, დიდი აქუს. თავლიდარს დუშალიკის ნახევარი როგორც სხუანი გაიყოფენ, ისრე ესე“. (სურგულაძე 1970: 662).

როგორც ირკვევა მეითარი არა მარტო თვითონ ემსახურებოდა მეფეს, არამედ ხელმძღვანელობდა აგრეთვე სხვა მოხელეების სამსახურსაც. იგი ერთ-ერთი დიდმოხელეა ქართველი მეფის სასახლეში, რომელიც მუდმივად მეფესთან არის და ხელშინაურ მოხელედ ითვლება.

აღნიშნული თანამდებობის შესახებ ფეშანგი ხითარიშვილის „შაჰნავაზიანში“ ვკითხულობთ:

„მეჰთარ მანუჩარ მოუძღუს, მ ე ფ ე თ ა წ ი ნ ა ზ რ დ ი ლ ი ა;

ყ ო ფ ი ლ ა პ ა ტ ი ვ ც ე მ უ ლ ი სიტყვითა განავლილია,

თავდაბალი და მორჩილი სიავე გარდავლილია,

ქალაქი ჰქონდა საჯელოდ, დიდი ვინ, ანუ წვრილია“. (ხითარიშვილი 1935: 40).

საინტერესოა პარალელი გავავლოთ სპარსელ მოხელესთან, ამ შემთხვევაში ვნახავთ, რომ ანალოგიური ფუნქციები ჰქონდა სპარსელ მეითარს დაკირებული, ამისათვის მას ქამარზე ეკიდა ოქროს პატარა ყუთი, რომელშიაც შაჰის ხელსახოცები და სურნელოვანი საგნები იყო ჩალაგებული. ირანელ „მეჰთერს“ (ტანსფორმაციის შედეგად საქართველოში მეითრის ნაცვლად „მეჰთერი“ც იხმარებოდა) ცხენის მოვლის საქმეც ეკითხებოდა და მეჯინიბედ იწოდებოდა.

სამწუხაროდ, მეითრის შესახებ დაწვრილებითი ცნობები არ მოგვეპოვება, პ. უმიკაშვილი კი მას შემდეგნაირად განმარტავს: მეითარი არის „ცხენის მომვლელი, მეჯინიბე, მაურველი; აგრეთვე პატივმცემელი დარბაისელი“. დ ჩუბინაშვილის განმარტებით: „мейтар-придворный чииовник, находившийся при царе для роднесения ему карманных платков“. სამეფო მოხელე, მდგარი წინაშე მეფისა და მიმრთმევი ცხვირსახოცისა. (ჩუბინაშვილი 1984: 698).

ჩვენი აზრით, ზედმიწევნით ემთხვევა დასტურლამალში განმარტებული მეითარის ფუნქციები დ.ჩუბინაშვილის განმარტებას. იმ ფუნქციების გამო, რომელიც მას ევალებოდა, მეფესთან დაახლოვებულ და მნიშვნელოვან თანამდებობის პირად ითვლება.

როგორც აღვნიშნეთ, მეფის ტანსაცმელი მეითრის ხელში იყო, რა თქმა უნდა სამეფო ტანსაცმლისათვის მას მოწყობილი ექნებოდა განსაკუთრებული დაწესებულება, რომელსაც მეითარხანა ერქმოდა.

ჩემი მოსაზრებით, თუ გავითვალისწინებთ, რომ სპარსული სიტყვა (خانه) – дом, жилище, жильё ხანე - ნიშნავს სახლს, (Рубинчик 1985:535).

მაშასადამე მეითარხანე იგივეა, რაც მეითარის სახლი, რომელიც მის საკუთრებას წარმოადგენდა. აღსანიშნავია, რომ მეითარხანა მოძრავი ყოფილა და სალაშქროდ ამხედრებულ ლაშქარს თან ჰხლებია. როდესაც მეფე ერეკლე მეორემ და მისმა ჯარმა აზატხანი და მისი ჯარი სასტიკად დაამარცხეს და ყათლამი უყვეს: „დარჩათ თოფხანა, ჯაბახანა, ურიცხვი ზამბურაკნი აქლემ-კიდებულნი, სრულიად ჯორ-აქლემნი, ბარგ-

კარავნი, მ ე ი თ ა რ ხ ა ნ ა და ყოველივე აზატხანისა და მისის ჯარისა სულ ასრე დარჩათ ქართველთა“. აღსანიშნავია, რომ მეითარი მოძრავ მაითარხანას თან უნდა ჰხლებოდა და სწორედ ამიტომაც დასტურლამალის მეითარისათვის განწესებულ დებულებაში ნათქვამი: „შიგნით გარეთ ბატონთან განუყრელობა და შინა ყმობა, დიდი აქესო“.(სურგულაძე 1970:662).

ამრიგად, როგორც ირკვევა, მეითარს „დასტურლამალში“ სპეციალური პარაგრაფი აქვს მიძღვნილი, იგი მეფესთან დაახლოებული და მნიშვნელოვანი პირი ყოფილა, თანამდებობა ირანიდან შემოსულა XVII საუკუნეში.

§3.მემანდარი (مهانداری)

მეჰმანდარი ანუ მემანდარი სპარსული სიტყვაა (مهانداری) და თავისი მნიშვნელობით ქართულ „მესტუმრეს“ უტოლდება. იგი როსტომ მეფის დროს შემოღებული სპარსული სამოხელეო სახელია. „მეჰმანდარი“ „მესტუმრის“ შემცვლელი სახელია. XVII-XVIII სს. ქართულ საბუთებში და მეფეთა ბრძანების წიგნებში ზოგჯერ გვხვდება „მესტუმრეთუხუცესი“ და „მესტუმრის“ სახელწოდებით.

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში გვხვდება განმარტება მესტუმრე ანუ სტუმართ მოურავი. (სულხან-საბა ორბელიანი; ქართული ლექსიკონი 1991: 466). მიგვაჩნია, ამის მიზეზი ის არის, რომ მემანდარი ახალი სახელწოდება იყო ამ პერიოდისათვის და ჯერ ფართოდ გავრცელებული არ იყო.

XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან, ეს თანამდებობა ორივე სახელწოდებით გვხვდება. როსტომ მეფის ზეობის დროს, შედგენილია წყალობის სიგელი, რომელსაც მეფე მესტუმრეს: ანუ მემანდარს აძლევს. სიგელი როსტომ მეფისა, ბოძებული ეჯუბიშვილის დონდარასათვის: „1651. ქ. ნებითა და შეწევნითა ღ'თისათა ჩუენ, ღ'თივ გუირგუინოსანმან, მეფეთ მეფემან, პატრონმან როსტომ და თანამეცხედრემან ჩუენმან, დედოფალთა დედოფალმა, პატრონმა მარიამ, ესე უკუნისამდის, ხანთა და ჟამთა გასათავებელი, სამკუიდრო და საბოლოო, მტკიცე და შეუცვალე[ელი] წყალობისა წიგნი და სიგელი. შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თქუენ, ჩუენსა ერდგულსა და წესისაებრ ნამსახურსა ყმასა ეჯუბიშვილსა, კარისა ჩუენისა მესტუმრესა დონდარს“...(თაყაიშვილი 1910:III: 2).

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთებში მოგვეპოვება შეწირულობის წინგი ლევან III დადიანისა ბიჭვინთის საბუთთაგან №7. სიგელის დასასრულს არის მინაწერი: არის ამის მოწმე ჭყონდიდელ ცაგერელი ბატონი გაბრიელ, ჩიქუანი კაცია, ბეჟანი ღოღაბერიძე, კარის ჩვენისა მესტუმრე ოთარი მელია. საბუთი 1675 წლით თარიღდება.

მოგვეპოვება აგრეთვე 1700-1714 წლებში დაწერილი, შეწირულობის წიგნი გაბრიელ ჭყონდიდლისა მარტვილის საბუთთაგან, რომელიც დაბეჭდილია პეტერბურგის აზიურ მუზეუმში დაცული პირის მიხედვით: „...სხვამან მეზეგრემ კაცმან დიდმან ანუ მცირემან ეს ჩემი შეწირული ქობალავას ბეგარა შენ მოგიშალოს და გამოგწიროს, იგიმც შეიშლება სჯულის ქრისტიანობისაგან...ან ქადაგმან, ან მესტუმრემ ან სხვა ვინმემ მოშალოს (კრულ და შეჩვენებულ)...“ (კაკაბაძე 1921: I,77,111-112).

უმთავრესი დანიშნულება მესტუმრეთუხუცესისა და მესტუმრისა იყო სტუმრის მიღება პატივისცემა. იგივე ფუნქცია ჰქონდათ **მემანდარბაშებს და მემანდრეებსაც**. სამემანდრო ანუ „**მემანდრობის სარგო**“ გადასახადის სახით იკრიბებოდა მოსახლეობისაგან, მაგრამ მემანდრის ძირითადი შემოსავალი საჩუქრებისაგან შედგებოდა. **მემანდრეების** უფროსად მემანდარბაში იყო დანიშნული.

მემანდარი საპატიო სტუმრებს, დარბაისლებსა და უცხო ქვეყნების ელჩებსა და მოციქულებს ეგებებოდა და წინ უძღვებოდა. მათი საზრუნავი უცხო ქვეყნიდან მოსული სტუმრები იყვნენ.

საინტერესო ცნობებს გვაწვდის **მემანდრის** შესახებ ფრანგი ვაჭარი და მოგზაური ჟან შარდენი, რომელიც XVII საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში მოგზაურობდა. თბილისიდან ირანში გამგზავრებისას შარდენს მეფე ვახტანგ მეხუთემ **მემანდარი** გააყოლა. შარდენი გამყოლის შესახებ მოგვითხრობს: „ჩემი გამყოლი წინ მიდიოდა, რათა ქალაქიდან გამოსულ დატვირთულ ყველა ცხენზე მცირე გადასახადის ამკრეფები გაეფრთხილებინა, არაფერი მოეთხოვათ ჩემი ხალხისაგან. ასეთ გამყოლებს ეძახიან **მემანდარს**, („**Mehemandaar**“), რაც ნიშნავს „სტუმარზე მზრუნველს“. შარდენის ცნობითმათ აძლევენ მსტოვრებს, ელჩებსა და ყველა საპატიო უცხოელს. მათ მოვალეობას შეადგენს, ის პირები, რომელთა გამყოლებიც ისინი არიან, უზრუნველყონ ბინით, სურსათითა და ეკიპაჟით; ერთი სიტყვით, გაათავისუფლონ მოგზაურობასთან დაკავშირებული საზრუნავისაგან. ისინი, ასე ვთქვათ, მსახურთუხუცესნი ან მომმარაგებელნი არიან იმ პირთა, რომელთაც მიყვებიან, რადგან ყველგან და ყველაფერში იყენებენ მათ: აგზავნიან

საყიდლებზე ან ვეზირებთან დავალებით, როცა არ სურთ თავი შეიწყუბონ პირადად მისი გადაცემით. გამყოლებს მათი სამსახურისათვის კარგ გასამრჯელოს უხდიან; თვით ასეთი დავალებაც ხომ უკვე ჯილდოს უდრის. ამასთანავე ის სოფლები, რომლებშიც ისინი გაივლიან, ქრთამს აძლევენ მათ, რათა ნაკლები სიმკაცრით აკრიფონ ის, რაც ევალებათ მხარეთან მათ მიერ მოყვანილ ხალხს, და დიდი ზარალი არ მოუვიდეთ. ეს გამყოლები კისრულობენ ვაჭრების მფარველობას და ისინიც სიამოვნებით თანხმდებიან მათ სამსახურზე, რადგანაც, გარდა იმისა, რომ ამით თავს იზღვევენ გამარცვსაგან, ამასთანავე თავისუფლდებიან საგზაო და საბაჟო გადასახადებისაგან, რისთვისაც გამყოლები დამატებით საფასურს იღებენ. ყველაზე დიდი შემოსავალი მათთვის არის საჩუქარი, რომელსაც ისინი უკან დაბრუნებისას იღებენ“. (შარდენი 1975:358).

ჩემი აზრით, აღნიშნული დოკუმენტებიდან კარგად ჩანს, რომ **მემანდრის** მოვალეობა სტუმრისათვის ზრუნვა, მისი გაცილება და გზაზე შესაფერისი დახმარების აღმოჩენა იყო. რადგან **მემანდარს** უცხოელ სტუმრებთან უწევდა ურთიერთობა, ამიტომ მის მოვალეობაში სამეფოს საგარეო ურთიერთობის საკითხებიც შედიოდა. მიგვაჩნია, რომ აღნიშნული საბუთებიდან გამომდინარე, **მემანდარის** (مهمانداری) თანამდებობა მეტად საპასუხისმგებლო და საჭირო სახელო იყო. იგი **ეშიკადასბაშის ხელქვეითი მოხელე იყო**. დედოფლის „დასტურლამალში“ შეტანილი: „ეშიკადას მესტუმრე“, რომელიც თავის მხრივ პირდაპირ მიგვითითებს, თუ რომელი ხელისუფალის მოხელენი უნდა ყოფილიყვნენ „**მემანდრები ანუ „მესტუმრენი**“.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ იოანე ბატონიშვილის „პროექტით“, ეშიკადასბაშის სპეციალური სახელო იყო გათვალისწინებული, რომლის შინაარსი ელჩების მიღება-გასტუმრება იყო, **მემანდარი** მისი ხელქვეითი უნდა ყოფილიყო. (ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, განყოფილება, H 2155).

მემანდარბაში, მემანდრების უფროსად იყო დანიშნული, რომელთა რაოდენობა დაზუსტებული არ არის, თუმცა „დასტურლამალში“ ორი მემანდარბაში და შვიდი

მემანდარია დასახელებული, მაგრამ „დასტურლამალის“ ზოგ ხელნაწერში სხვა რაოდენობაც არის ნაჩვენები.(გაბაშვილი 1942: 191).

ამგვარად, მეჰმანდარი როსტომ მეფის დროს შემოღებული „მესტუმრის“ შეცვლილი სახელწოდებაა. მაგრამ XVII - XVIII საუკუნის ქართულ საბუთებსა და მეფეთა ბრძანების წიგნებში ზოგჯერ „მესტუმრეთუხუცესი“ და „მესტუმრე“ გვხვდება, ისევე როგორც ვახუშტი ბატონიშვილთან, რომელიც „მესტუმრეთუხუცესს“ შემდეგ განმარტებას აძლევს: „მესტუმრეთუხუცესი, ამისი კელისა იყო მესტუმრენი, ესენი მოაწვევდნენ დარბაზის ერთა, ესენი მოურნეობენ სტუმართა“. (ვახუშტი ბატონიშვილი 1941:17).

აღნიშნული დოკუმენტებისა და საბუთების კვლევის შედეგად ჩანს, მათი უფლებები იმდენად გაზრდილა, რომ ამ სახელოში სამეფოს საგარეო ურთიერთობის საკითხებიც შედიოდა.

§4.მინბაში (مینبأشی)

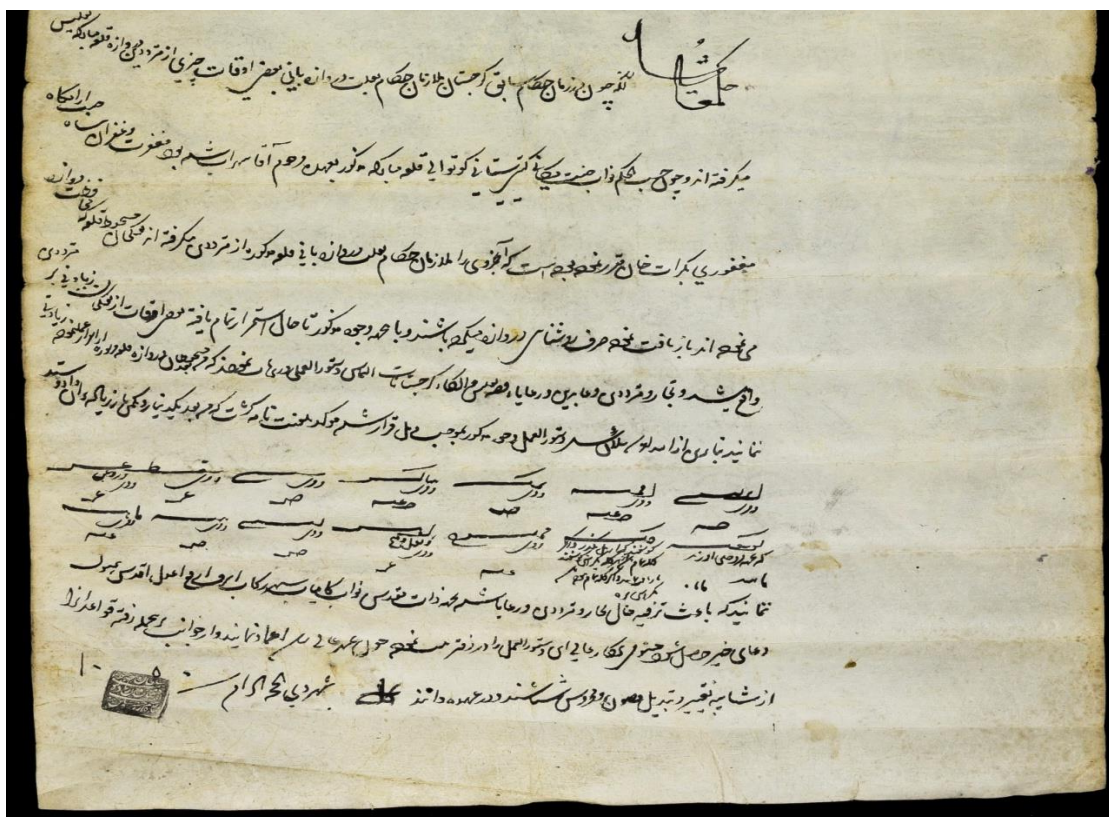
თბილისის მოხელეთაშორის დოკუმენტებსა და საბუთებში დასახელებული არის „მინბაში“, (ციხისთავი). მისი მოვალეობა იყო თბილისის გალავნის, კარების, ციხის დაცვა, მოვლა და შეკეთება. თბილისში არსებობდა სპეციალური „სამინბაშო ბაჟი“, რომელიც მინბაშის სასარგებლოდ იკრიფებოდა, რაც ზემოთნათქვამის შესასრულებლად უნდა დაეხარჯათ, მაგრამ ხშირად თავად ითვისებდნენ, ბაჟის რაოდენობას ზრდიდნენ, რაც მოსული ვაჭრებისა და ადგილობრივი მოსახლეობის უკმაყოფილებას იწვევდა. (თბილისის ისტორია 1958:I, 253).

მინბაში (مینبأشی) თათრული სიტყვაა და ათასის თავს ნიშნავს. ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით, როსტომმა „ყიზლბაშურ რიგზე“ ასისტავსა „უზბაში“ უწოდა. მას აღწერა სამეფოსა საქართველოსაში მინბაში არ ჰყავს მოხსენებული, რაც ალბათ იმით იყო გამოწვეული, რომ ვახუშტი ბატონიშვილის დროს მინბაში თბილისის ციხის სპარსული გარნიზონის უფროსად და ამავდროულად ირანის მოხელედ ითვლებოდა.

მინბაშის სახელო თავისი შინაარსით ციხის უფროსს, ციხის თავს ნიშნავს. სახელწოდება „მინბაში“ XVII საუუნში ჩნდება, როდესაც როსტომ მეფის მეფობის დროს ირანმა მტკიცედ მოიკიდა ფეხი აღმოსავლეთ საქართველოში.

აღნიშნულ ფაქტს ადასტურებს სწორედ „როსტომ მეფის ბრძანება თბილისის ციხის კარზე ბაჟის აღების წესის შესახებ“. რომელიც 1639 წლით თარიღდება დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ქ.ნებითა ღ[უ]თისათა ჩუენ, მეფეთ-მეფემან ჴელმწიფემან პატრონმან როსტომ, ესე ყანუნლამა და ციხის კარის ფული[ს] საქმე ასრე გავარიგეთ და გავაჩინეთ ბედნიერის ყაენის რაყმის საქმითა. ვითაც შაჰ-მირ მინბაშის დროს ცუდი-მადი კაცი ვინც მოხუდებოდა ყაფი[ს] ფულზედ, უდიერს საქმეს იქმოდეს და ნიადაგ მოქალაქე და უცხო მგზავრი კაცი ირჯებოდა. აწი ამისი ჴელმწიფის ბრძანებით ასე გავარიგეთ: უნდა აიღებოდეს ყაფის ფულად აბრეშუმის საპალნეზედა შაური ერთი. ფართლის საპალნეზედ ნახევარი შაური, ბამბის საპალნეზედ ბისტი ერთი, საყათის საპალნეზედ ფული ორი,

თუთუნის საპალნეზედ ნახევარი შაური, მარილის საპალნეზედ ფული ერთი, ბრინჯის საპალნეზედ ფული ერთი, ერბოსა და თაფლის საპალნეზედ ორ-ორი ფული, ნალ-ლუსმრისა და რკინის საპალნეზედ ორი ფული, მატყლის საპალნეზედ ერთი ფული, თევზის საპალნეზედ ერთი ბისტი. ვინც გასასყიდლად ცხუარი გამოატაროს, ასზედ შაური ორი. თუ დიდმა პირმა ცხუარმან გაი[ა]როს სამოვარზედა, ერთი ცხუარი აიყუანონ და თუ ცოტამ პირმან გაიაროს, ერთი ბატკანი აიყუანონ და ყუელის საპალნეზედ აიღონ ფული ერთი. ეს ასრე გარიგდა და რაც მინზაში ან დღეს იჯდეს ჯდეს ციხეშია ან ამასუკან სხუა მოვდოდეს, ამ საქმეს ნურავინ გარდავა და ნურც მოშლიან“. დოკუმენტს როსტომ მეფს ხელმოწერა ახლავს. (კორნელ კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. 1964: ფონ. Hd, საზ. 1559).

ხელნაწერის სპარსული ტექსტი (სსიპ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ფონდი Hd, საზ. 1559) ტექსტის ბოლოში ჩანს როსტომ მეფის მიერ დასმული ბეჭედი.

საბუთის მეორე გვერდზე სპარსული ტექსტია დაწერილი, რომელიც შემდეგნაირად იკითხება: „ის უზენაესი! გამოვიდა მაღალი ბრძანებულება, რომ, რადგანაც საქართველოს წინანდელი მმართველების დროს [ამ] მმართველთა მსახურები ზოგჯერ იღებდნენ [ქალაქის] კარის დაცვისათვის რაღაცას თბილისის კურთხეული ციხის კარში გამვლელთაგან და რადგანაც სამოთხეში განსვენებული, ქვეყნის დამპყრობელი [ხელმწიფის] ბრძანებულების თანახმად ხსენებული კურთხეული ციხის უფროსობა ადა სოჰრაბს ჰქონდა დავალებული და სამოთხეში განსვენებული, ცხონებული ბაგრატ-ხანის (ქართლის მეფე ბაგრატ VII(1615-1619) მიერ დადგენილი იქნა, რომ მმართველთა მსახურებმა ის ფული აიღონ გამვლელთაგან ხსენებული ციხის კარის დაცვისათვის, ამიტომ ციხის მცველმა ხონთქრებმა, რომელნიც ციხეს იცავდნენ აიღონ [ეს გადასახადი] და დახარჯონ ის ციხის კარის გასამშვენებლად; ამის გამო ეს ფული აქამდე მუდმივად იღებოდა და ზოგჯერ ნოქრები ძალადობას იჩენდნენ გამვლელებზე. [ამიტომ] ვაჭრებმა მომსვლელებმა და გამვლელებმა, ქალაქ თბილისის და საქართველოს ოლქის მოსახლეობამ ითხოვეს დასტურლამალის [მოცემა] ამის შესახებ, რათა ამიერიდან ხსენებული ციხის კარის მცველებმა მის საფუძველზე ომოქმედონ და ძალმომრეობა არ გამოიჩინონ.

მაღალი კარის მუსტოფიმ ეს დასტურლამალი დავთარში შეიტანოს და როცა მაღალი ბეჭდით აღიჭურვება, ერწმუნონ, სავსებით ამის შესაბამისად მოიქცნენ, მისი წესები შეცვლისა და გადასხვაფერებისაგან დაცულად იცნონ და თავის მოვალეობად აღიარონ [მისი შესრულება].

სპარსული ტექსტის ბოლოში დასმულია როსტომ მეფის სპარსული ბეჭდი. ასევე აქვს მინაწერები, 1. ქ., „როსტომ მეფის ყანუნლამა [ც] იხის მინბაშისა ვინც დაჯდება მინბაში“. 2. „სამინბაშო ბაჟის აღებისა“. 3., „თბილისის კარის რუსუმის დასტურლამალი მუსლიმანურად და ქართულად. (ფუთურიძე 1955:150-151).

თბილისის მინბაში სამეფო ხელისუფლებისაგან ჯამაგირსა და ულუფას იღებდა. მას თვეში 30 მანეთი, ვერცხლით ეძლეოდა. ამის გარდა მას ჰქონდა ულუფაც-დღეში ორი ლიტრა პური, ერთი შაურის სანთელი, ყოველ კვირაში სამი ლიტრა ცხვრის ხორცი, ერთი

ლიტრა მარილი, სამი თუნგი ღვინო, თევზი, ხიზილალა და სხვა. ყველაფერი ეს წელიწადში, თბილისის XVIII საუკუნის მიწურულის ციხისთავის განცხადებით, წლიურად 600 მანეთზე მეტს შეადგენდა.

აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ XVII საუკუნისა და 1736 წლის სამინბაშო ბაჟთა ურთიერთმედარებით ზოგ საქონელზე (მაგ.მარილზე, თაფლზე, ზეთზე და სხვა) სამინბაშო ბაჟი ორჯერ გაზრდილა. ასევე, სამინბაშო ბაჟი დაწესებულა ხილსა და ბოსტნეულზე, რაც XVII საუკუნის განაწესით არ ყოფილა.

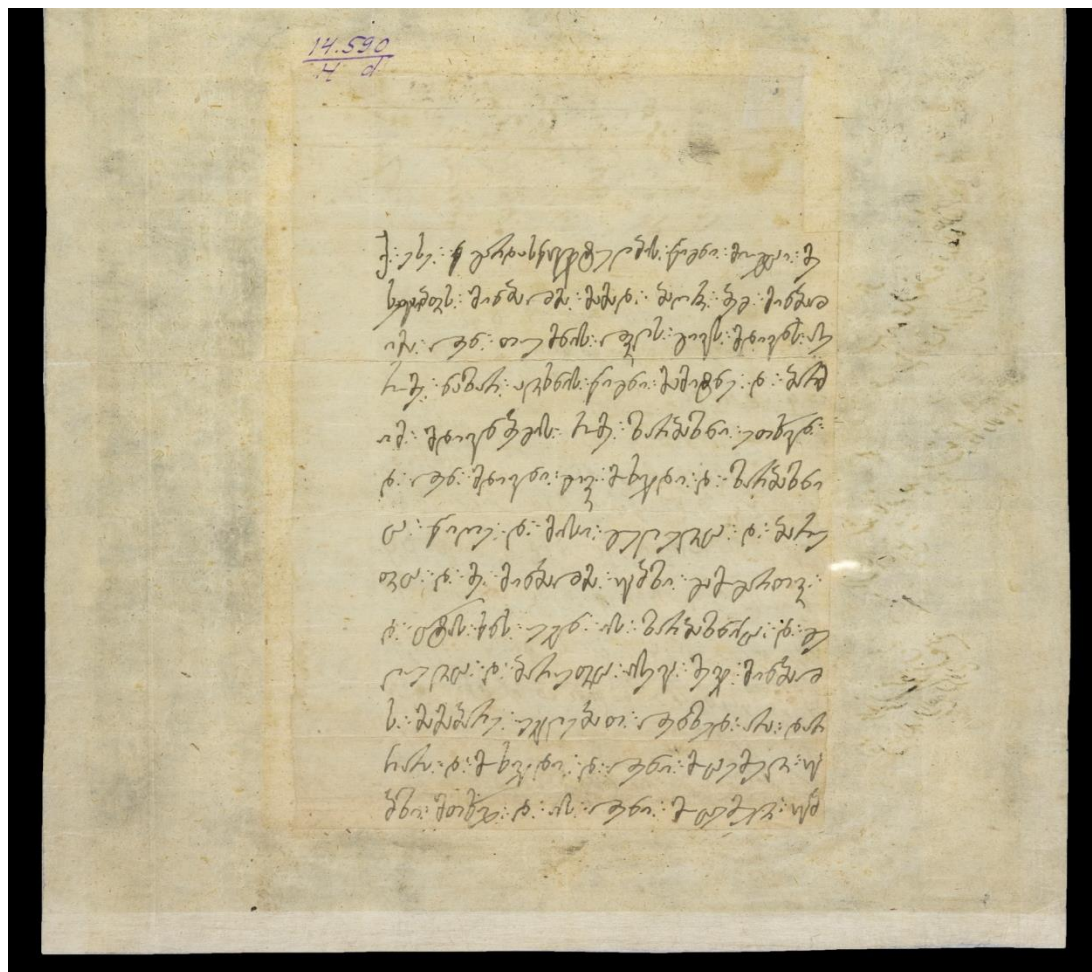
„სამინბაშო ბაჟი“ ციხისა დაციხის კარისმოვლასა დაგამშვენებას უნდა მოხმარებოდა, მაგრამ, ცხადია, ის უფრო თვით ციხის მოხელეებს მიჰქონდათ.(მესხია,გვრიტიშვილი, დუმბაძე,სურგულაძე1958:276-277).

როგორც ვნახეთ, მინბაშის მოვალეობას შეადგენდა „სამინბაშო ბაჟის აღება“ და ამავდროულად იგი იყო საოკუპაციო ჯარის უფროსიც.

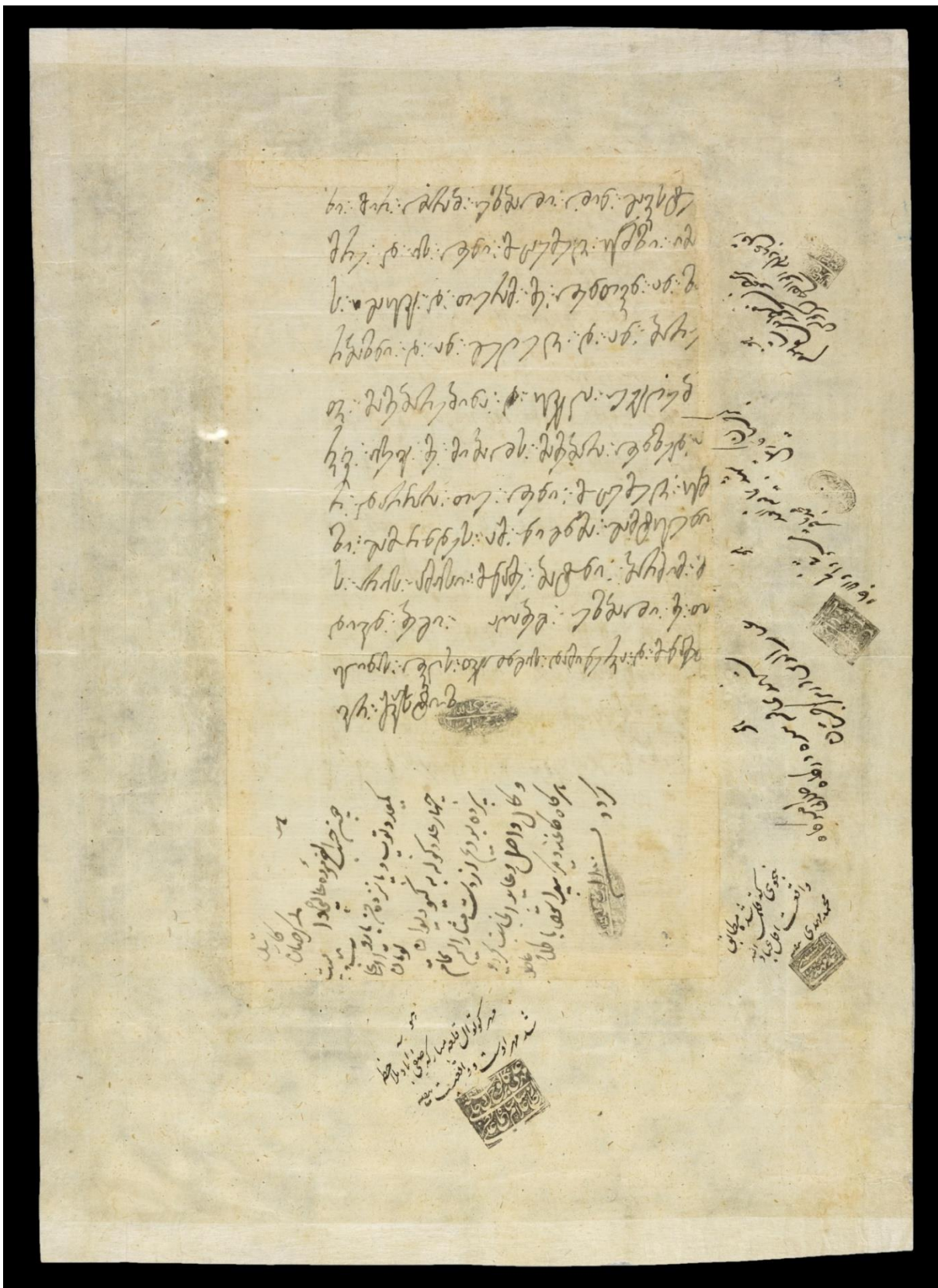
მინბაშის თანამდებობა თავისი შინაარსით ციხის უფროსს ნიშნავს. მათ ექვემდებარებოდნენ „ციხოვანნი“. მაგალითად, ცნობილია ქ. „მცხეთის ციხის თავი“, ქ. „ატენის ციხის თავი“. საბუთებიდან ჩანს, რომ, როგორც ერისთავის სასარგებლოდ საერისთავო სარგო იყო დაწესებული, ისევე ციხისთავთათვისაც საგანგებო „საციხისთავო“ , გადასახადი არსებობდა“.(ჯავახიშვილი1928: წ II, ნ I, 201-207).

ქართულ-სპარსულ ისტორიულ საბუთებში მოპოვებული საბუთის მიხედვით, რომელიც არის, „გარდასწყვეტილების წიგნი, მიცემული სეფიაბადის მინბაშ ბაღირ-ბეგის მიერ მდივანგივი თუმანისშვილისადმი“ ვკითხულობთ: ქ.ესე გარდასწყვეტულ[ო]ბის წიგნი მოგეცით მე, სეფიაბ[ა]თის (იგულისხმება გორის ციხე) მინბაშმა მამად ბაღირ-ბეგ მინბაშმა შენ, თუმანისშვილს გივის მდივანს ასე, რომე ნაზარალიხ[ა]ნის წიგნი მამიტ[ა]ნე და ბარძიმ მდივანბეგის რომე ზარბაზ[ა]ნი ეთხოვნ[ა] და შენ მდივანი გივი მოხვედი და ზარბაზ[ა]ნიც წ[ა]ილე და მისი გულულიც და ბარუთიც და მე მინბაშმა ყაბზი გამოგართვი და ცოტა ხანს უკან ის ზარბაზ[ა]ნიც და გულულიც და ბარუთიც ისევ მივე მინბაშს,

მამაბარე უკლებათ, შენზედა არა დარჩა რა და მოხვედი და შენი მოცემული ყაზი მირ შარაბ უზბაში შინ გავისტურე და ის შენი მოცემული ყაზი იმას გაყვა და თუ რამ მე შენ თვინ ან ზარბაზ[ა]ნიდა ან გუგული და ან ბარუთი მამებარებინა, ყველა უკლებრივი ისევ მე, მი[ნ]ბაშს მამებარა, შენზედა [ა]რ[ა] დარჩა რა. თუ შენი მოცემული ყაზი გამოჩნდეს, ამ წიგნმა გა[ა]მტყუნოს არის ამისი მოწამე ბატონი ბარბიმ მდივანზეგი, აღაბეგ უზბაში. მე თაულინას შვილს ფემ[ა]ნგის დამიწერია და მოწმეც ვარ.(კორნელ კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი 1964:.. Hd, საბ. 14590).

„გარდაწყვეტილების წიგნი, მიცემული სეფიაბადის მინბაშ ბალირ-ბეგის მიერ მდივან გივი თუმანიშვილისადმი“ (სსიპ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი HD 14590).

გორის მინჯაშის საბუთი სპარსული ტექსტით, რომელიც XVII საუკუნეშია შედგენილი, დამოწმებულია მინჯაშის სპარსული ბეჭედით (სსიპ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი HD 14590).

დოკუმენტის სპარსულ ტექსტში, რომელიც ქართული ტექსტის ბოლოშია მოთავსებული ვკითხულობთ: „რადგანაც ჩვენ, თანახმად ქართლის მაღალადგილოვანი ვალის (მეფის) ბრძანებისა, მდივანს გივი თუმანიშვილს გადავეცით ერთი ზარბაზანი, 15 ბათმანი დენთი და 24 ცალი [ზარბაზნის] ტყვია, ისინი სრულად და უკლებლივ გადმოგვცა და ჩაგვებარა ხსენებულის ხელიდან. თუ სხვა ქაღალდი აღმოჩნდა, გაუქმებული და გაბათილებული იქნეს“. ტექსტს თან ახლავს ბადირ-ბეგის სპარსული ბეჭედი. საბუთის ქაღალდი დაწებებულია სხვა ქაღალდზე, რომელიც აშიად აქვს შემოვლებული მას. ამ აშიაზე მოთავსებულია მინაწრები და დამოწმებანი, მაგ. „სეფიაბადის კურთხეული ციხის ციხისთავის ბეჭედი განხილული იქნა. მისი ბეჭედი და ნამდვილია“. მინაწერს აქვს ოთხკუთხი ბეჭედი ნაზარალი ხანისა წარწერით: „ალაჰისადმი სიყვარული გულის დაფაზე დახატული სამკაულია. ერთგული მონაა შაჰ-სოლეიმანისა ნაზარ-ალი“. შაჰ სოლეიმანი, იგივე სულეიმანი (1666-1694) წლებში მეფობდა და საბუთიც 1688-1689 წლებშია შედგენილი.

ციხისთავი „საქვეყნოდ გამრიგე“, ე.ი. ადგილობრივი მოხელე იყო, რადგან XVII საუკუნეში ირანი აქტიურად ჩანს საქართველოში და მათი ჯარის გარნიზონები ციხე სიმაგრეებში იყო განლაგებული „ციხისთავს“ სპარსული დასახელებით „**მინზნაში**“ მოიხსენიებენ.

XVIII საუკუნეში, ერეკლე მეორის დროს, როდესაც საქართველოს ციხე-ქალაქებში ირანის ჯარის ნაწილები აღარ იდგნენ ციხისთავებს კვლავ **მინზაშის** სახელით მოიხსენიებდნენ. ერეკლე მეორეს **მინზაში** ჰყავდა გორში. პაატა ციციშვილი სწერს დ.ციციანოვს: „მეფის ირაკლისაგან მქონდა სახელოდ ბოძებული გორის მინზაშობაო“. (მესხია 1948: 60).

მინზაში XVIII საუკუნის მეორე ნახევარშიც გავრცელებული სახელოა, რომელიც გაზრდილი ფუნქციებით სარგებლობდა. ამას ადასტურებს 1788 წლის სიგელი, სადაც ბატონიშვილი ვახტანგი **მინზაშს** ავალებს სასამართლო საქმის გარჩევას. (თაყაიშვილი 1910: ტ III; 525).

806 d. 2

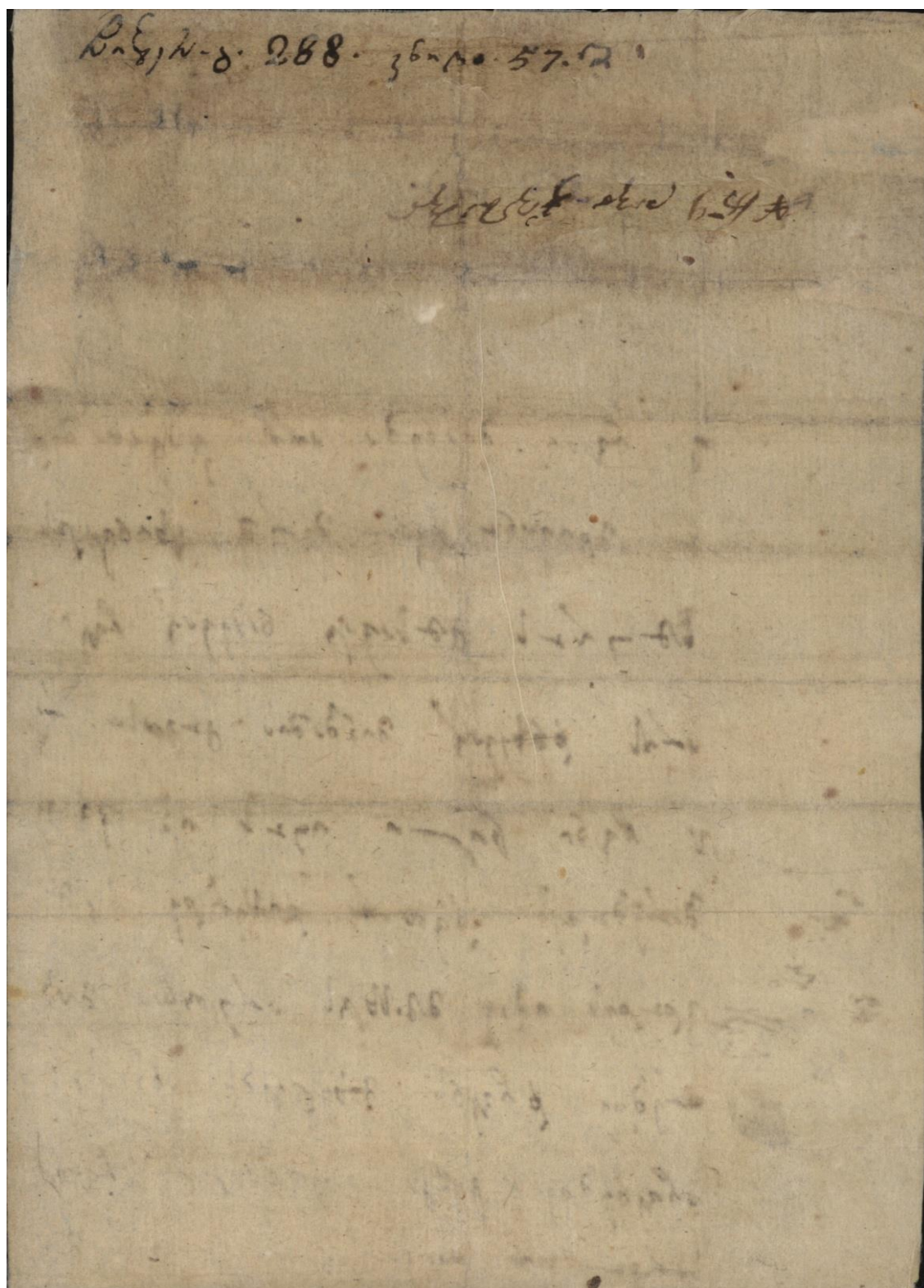
Բ. 5.

132

III

Դ. Բայն ծանցն առն. քննեմք
- քննեմք թո. քննեմք Բայն
Բայն ծանցն Բայն Բայն
առն Բայն ծանցն Բայն. Բայն
v Բայն Բայն Բայն Բայն Բայն
Բայն Բայն Բայն Բայն Բայն
Բայն Բայն Բայն Բայն Բայն
Բայն Բայն Բայն Բայն Բայն
Բայն Բայն Բայն Բայն Բայն
Բայն Բայն Բայն Բայն Բայն
Բայն Բայն Բայն Բայն Բայն

გორის მინბაშის საბუთი რომელიც XVII საუკუნეშია შედგენილი,
(სსიპ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა
ეროვნული ცენტრი ფონდი Qd 806).

მინბაში გორის სამოხელეო წყობაში დიდი მოხელე ყოფილა და სამხედრო საქმის გარდა მისი უპირველესი ამოცანა იყო-ციხისათვის ზრუნვა, მცველებით, იარაღით, პროდუქტებით მომარაგება. იგი მეფის შემდეგ ციხის ერთადერთი ბატონ-პატრონი იყო.

მიმაჩნია, რომ **მინბაშის** სახელოს შინაარსის გასარკვევად მნიშვნელოვანია ერეკლე მეორის წერილი გორის მინბაშისადმი: „ჩვენი ბრძანება არის დიასამიძე მინბაში დიმიტრი! მერე გორის ციხის მინბაში შენა ხარ, იმისი ყოველი საქმე შენ გაძევს თავსა და შენ გეკითხება, კაცსაც შენ უნდა დააყენებდე და სხვას იმ ციხის საქმესაც შენ უნდა არიგებდე. ეს უფრო პირველი ქალაქი არის, მაგრამ ამის ციხესაც სხვა მინბაში ყავს მიჩნეული და ყოველი იმ ციხის საქმე იმის მინბაშს ეკითხების, სხვას საქმე არვისა აქვს და ეგრეთვე შენა ხარ გორის ციხის მინბაში და თუ დაგჭირდებოდეს რამე ციხისთვის, ამილახვარს შეატყობინებდე, გაარიგებინებდე და გამოართმევდე. დიდი ბეჯითი უნდა იყო იმ ციხის საქმეზე და მუდამ განუშორებლად იმ ციხეში უნდა იყო“. (გვრიტიშვილი 1947: 34-35).

ამგვარად, უნდა აღინიშნოს, რომ **მინბაში** საპატიო წოდება იყო, რომელიც როსტომ მეფის დროიდან ჩნდება, როდესაც ირანმა მტკიცედ მოიკიდა ფეხი აღმოსავლეთ საქართველოში. აღნიშნულ პერიოდში იგი თბილისის ციხის ირანული გარნიზონის უფროსად და ირანის მოხელედ ითვლებოდა, ხოლო მომდევნო პერიოდში, როგორც მოხელეებს იმდენად გაუფართოვდათ უფლება-მოვალეობა, რომ ერეკლე მეორის დროს გარდა ციხის უფროსობისა, ჯარის გაწვრთნასაც ხელმძღვანელობდნენ.

§5. მუნში (مشى)

XVII საუკუნეში როსტომ მეფემ „ყიზილბაშური რიგის“ მოხელედ **მუნშიც** განაწესა. **მუნშის სამოხელეო სახელი** მხოლოდ ორ ქართულ წყაროში გვხვდება, ესენია: ვახუშტი ბატონიშვილის წიგნი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ და „დასტურლამალი“. ქართლის სამეფოს ყიზილბაშური ირანისადმი პოლიტიკური დამოკიდებულება ნათლად ჩანს დასტურლამალში, სადაც 47-დან 61 კარი დათმობილი აქვს მოხელეთა სარგო წიგნებს, მათ შორის მუნშის (მუნშს). სწორედ მუნშის (იგივე მუნში) სახელითაა მოხსენებული აღნიშნული მოხელე სპარსულ დასტურლამალში. (გაბაშვილი 1941: 203).

დასტურლამალში მუნშის რუსუმი (დადგენილი წესისა და ჩვეულების მიხედვით შემუშავებული სარგო) შეუვსებლადაა დატოვებული. აღსანიშნავია ერთი გარემოება: დასტურლამალის ყველა ხელნაწერში, სულხან მდივნის ხელნაწერის გამოკლებით, ყველგან „მ უ ნ შ ი ს“ მაგიერ „მ უ შ ი ს“ წერია. ასევეა დასტურლამალის 1729 წელს გადაწერილ ყველაზე უძველეს ხელნაწერში. თუ **მუნშის** სამოხელეო სახელი გადამწერის მიერ არაა დამახინჯებული, უნდა ვიფიქროთ, რომ თვითონ ეს სამოხელეო სახელი იმდენად ახალი და უცხო იყო ქართული სინამდვილისთვის, რომ იგი დამახინჯებული სახით გავრცელდა მეტყველებასა და მწერლობაში.

ვ. გაბაშვილის მოსაზრებით, განსაკუთრებით იქცევს ყურადღებას **მუნშის** რუსუმის შეუვსებლობა, საფიქრებელია, რომ მუნშის სარგოს შესახები დებულება დასტურლამალის შედგენისას ალბათ ჯერ კიდევ არ იყო შემუშავებული, თორემ მისი შემდგენელი მას უთუოდ მოათავსებდა იქ, სადაც ახლა „მ უ ნ შ ი ს რ უ ს უ მ ი“ მხოლოდ სათაურიტაა წარმოდგენილი, ხოლო ქვეშ, ყველა ხელნაწერში, ცარიელი სტრიქონებია დატოვებული. ასეთ ცარიელ სტრიქონებს, როდესაც დებულება ჯერ კიდევ არაა დასრულებული ან სრულიად არაა შემუშავებული ვხვდებით არა მხოლოდ დასტურლამალში, არამედ ვახტანგის „სამართლის წიგნშიც“. ცხადია, „**მუნშის რუსუმი**“ გარიგებული რომ ყოფილიყო, მისი მოთავსება დასტურლამალში არ დაბრკოლდებოდა“. სიტყვა „რუსუმი“ ნიშნავდა დადგენილი წესისა და ჩვეულების მიხედვით შემუშავებულ სარგოს, რომელიც ამა თუ იმ

მოხელის გარკვეული სამოხელეო მოღვაწეობის მსვლელობაში თანდათანობით დგებოდა. (გაბაშვილი 1958: 407) .

სპარსულ-რუსული ლექსიკონის მიხედვით განმარტება --مكتوب-секретарь; писарь, писец, письмоводитель; (Рубинчик1985: 507).

მუნში, ფართო მნიშვნელობით მწერალს, მდივანს აღნიშნავდა, ისტორიული წყაროების მიხედვით კი მუნშები საბუთების დამწერები, კალიგრაფებისა და მომხატველების ფუნქციასაც ასრულებდნენ. მისი უფლება-მოვალეობის დადგენისას, უწინარეს ყოვლისა, გასათვალისწინებელია თვით სამოხელეო სახელის მნიშვნელობა. მუნში მწერალია და არა მდივანი. მაშასადამე, საქართველოში მას სამწერლობო მოვალეობა უნდა ჰქონოდა დაკისრებული.

მუნში სათანადო ცნობებს უგზავნიდა **მუნში ალ-მამალიქს (სახელმწიფო მწერალს)**, ხოლო ვაყანავისი ვაყა-ი ნავისს (სახელმწიფო მდივანს). ასეთივე მოვალეობის ამსრულებელი უნდა ყოფილიყო მუნში საქართველოში. ჩვენ მოგვეპოვება არა ერთი ცნობა, რომ პოლიტიკური ხასიათის კორესპონდენციები იგზავნებოდა როგორც ირანის სახელმწიფო კარიდან საქართველოში, ისე საქართველოდან ირანში. (კაკაბაძე 1925: 244).

მოგვეპოვება ასევე არა ერთი დოკუმენტი, რომლებიც გაიცემოდა ქართლისა და კახეთის სამეფო კარზე, ჩვენი აზრით, სწორედ ამან გამოიწვია ირანული ელემენტის გაძლიერება და სპარსელი მოხელის **მუნშის დამკვიდრება**, რაც თავის მხრივ ხელს უწყობდა ორენოვანი საბუთების შემოტანას. რა თქმა უნდა, აღნიშნული მოხელე სპარსელი თუ არა, სპარსულის მცოდნე მაინც უნდა ყოფილიყო.

მუნში ორენოვანი დოკუმენტების სპარსული ნაწილის შემდგენელი სპარსული დიპლომატიკის და ტექნიკური ტერმინების ზედმიწევნით მცოდნეა. ასეთ მცოდნედ კი, ცხადია სპარსულ სამდივანმწიგნობროსთან დაკავშირებული მოხელე უნდა ყოფილიყო. ახლა ასეთ მოხელე მწერლად ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით როსტომ მეფის დროიდან მოკიდებული **მუნში უნდა ვიგულისხმოთ.**(გაბაშვილი 1958: 409) .

ამრიგად, წყაროებზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დოკუმენტის შედგენისას მუწში ქართული საბუთის მონაცემების პარალელურად სხვა ინფორმაციითაც სარგებლობდა. მუწში მწერლის აღმნიშვნელი ზოგადი სახელი იყო, როგორც ირანში ასევე სხვა მუსლიმანურ ქვეყნებში.

§6. მურდარი (اردا)

სპარსულიდან შემოსული სამოხელეო ტერმინი **მურდარი** (اردا) სიტყვასიტყვით ბეჭდის მცველს ნიშნავს. აღნიშნული თანამდებობა სახლთუხუცესის სახელისუფლოში შედოდა, რადგანაც საბუთების გაცემისა და დაბეჭდვის საქმეს სახლთუხუცესი განაგებდა. იგი ყოველგვარ საბუთს თავისი ბეჭდით ბეჭდავდა და მხოლოდ ამის შემდეგ მიჰქონდათ მეფესთან, რათა მეფესაც „სამეფო ბეჭდით“ დაებეჭდა. სამეფო ბეჭდის შემნახველი კი სწორედ **მურდარი** იყო.

ყიზილბაშურმა მოხელეებმა, რომ როსტომ მეფის დროს დაიმკვიდრეს თავი ამას მოწმობს 1638 წლის **მურდარის** სარგოს განწესება, ზომებული როსტომ მეფის მიერ, სადაც ვკითხულობთ: „წესისამებრ თავდადებით ერთგულად გულით მისანდოსა და ხუაშიადის შემნახავს ყმასა თუმანიშვილს, ჩუენის ბეჭდის შემნახავს **მურდარს**“. (თაყაიშვილი 1910: 544).

ქართული საბუთებიდან ირკვევა, რომ თითქმის ყველა ხელისუფალს ჰქონდა საკუთარი სამოხელეო ბეჭედი შესაფერისი ზედწარწერით. სამეფო ბეჭედი კი საგანგებო მოხელეს, მურდარს ებარა. აღნიშნულ სიგელში **მურდარს** როსტომ მეფე „ჩუენის ბეჭდის შემნახავს“ უწოდებს.

ქართლის სამეფოში ორი **მურდარი** იყო. მეფის და დედოფლის **მურდარი**. 1686 წლის სიგელში მეფე გიორგი XI, მისი თანამეცხედრე ხორეშანი და ბატონიშვილი ბაგრატო უბოძებენ მდივანს მარტიროზ ბექთაბეგიშვილს სხვადასხვა წყალობას და, სხვათა შორის ნიშნავენ მორდლად, რათა დედოფლის „ხელის ჩამრთველი იყოს“. რასაკვირველია, დედოფალს საკუთარი ბეჭედი ჰქონდა. „სადედოფლო ბეჭდის“ შემნახველი დედოფლის **მურდარი** იყო. (გაბაშვილი 1943:178).

სპარსულიდან შემოსული სამოხელეო ტერმინი **მურდარი**, მოხსენებულია „დასტურლამალში“, რომელსაც სხვადასხვა საბუთის გაცემის დროს სარგო ეძლეოდა. სამწუხაროდ განმარტებული არ არის, თუ რატომ ეძლეოდა გასამრჯელო საბუთის

მიცემისას, მაგრამ, როგორც მდივანბეგებს სარგო იმიტომ ეძლეოდათ, რომ ისინი საბუთებს წერდნენ, ეჭვგარეშეა მურდარს საბუთების მომზადებაში ექნებდათ სარგო მიცემული.

ერთ-ერთ განწესებაში, რომელიც მურდალის სარგოსათვისაა შედგენილი ვკითხულობთ: „სამორდალო გამოვა აქლემზედ სამი აბაზი, ულაც ცხენზედ სამი შაური, ჭაკ ცხენზედ ორი შაური, ძროხაზედ ერთი შაური, ვირზე ერთი შაური, ტყვეზედ ერთი აბაზი, კამბეჩზედ ორი შაური, ჯორზედ ერთი აბაზი, ცხვარზედ და ღორზედ ორი ფული“. (თაყაიშვილი 1910: 69).

აკადემიკოს გულდენშტედტის ცნობით, სამეფო ბეჭედი საგანგებო მოხელეს ჰბარებია, რომელსაც ნაზირი ჰრქმევია. 1772 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოში ორი ნაზირი ყოფილა, თითოეულს თურმე სარგოდ შემოსავლის 1/20 ეძლეოდა. ბატონიშვილი ვახუშტის სიტყვით ნაზირის სახელი როსტომ მეფისაგან იყო. სხვა სახელისუფლო სახელებთან ერთად ქართლს სამეფოში შემოღებული წინანდელი „ეზოსმოდვრის“ მაგიერ. მაგრამ წინათ სამეფო ბეჭედი ეზოსმოდვარს ებარა თუ სხვას ვინმეს არ ჩანს. ნაზირი მამასადამე „ბეჭდის მცუელი“ მოხელე ყოფილა. (ჯავახიშვილი 1929: 77-78) .

საინტერესოა აგრეთვე ის ფაქტი, რომ ისტორიული საბუთების მიხედვით ერთი მოხელე ორ თანამდებობაზე შეიძლებოდა დანიშნულიყო.

მურდლებს, რომლებიც დარბაზის რიგის მოხელეები იყვნენ სარგო ჰქონდათ გარიგებული. აღსანიშნავია, რომ ქართლ-კახეთის მორდლების, ზაალ ბარათაშვილისა და იროდიონ გურგენიძის მიერ წარდგენილ „სამორდლო განწესებათა“ მიხედვით მორდლებს შემოსავალი ჰქონდათ სამეფოს ყოველ იჯარიდან, იასაულებისაგან აღებული თამასუქის, მეფის მირ გაცემულ სიგელთა, ოქმისა თუ განაჩენთა დაბეჭდვისათვის.

მურდარი, როგორც მოხელე XVIII საუკუნეშიც გვხვდება. ვ.გაბაშვილის ცნობით, „დასტურლამალის“ მიხედვით „ქართლის სამეფოში ორი მურდარი იყო: მეფის და დედოფლის მურდალი“. (მესხია 1948: 46-47).

ივ.ჯავახიშვილი „დასტურლამალის“ მის მიერ აღდგენილ ერთ ადგილს შემდეგნაირად განმარტავდა: „ირკვევა, რომ სიგელების დაბეჭვდაში ორი მოხელე, სახლთუხუცესი და მდივანი, იღებდა მონაწილეობას, მაგრამ მდივანი მხოლოდ საბუთის მიმტანი იყო და პირადად დაბეჭვდაში არავითარ მონაწილეობას არ იღებდა.“(ჯავახიშვილი 1929: 77).

აღნიშნული მოსაზრება გაუზიარებია ვ.გაბაშვილს, რომელიც აღნიშნავდა, რომ „სიგელის დაბეჭვდაში სამი მოხელე იღებდა მონაწილეობას: სახლთუხუცესი, როგორც ბეჭდის დამსმელი, მდივანი, როგორც სიგელის შემდგენელი და მომტანი, მორდალი ანუ მურდალი როგორც ბეჭდის შემნახველი მოხელე.

საბუთის დამწერი, მდივანი საბუთს სახლთუხუცესს მიაართმევდა, რომელიც თავისი სამოხელეო ბეჭდით დაბეჭდავდა საბუთს; და მორდალი (იგივე მოჭრდალი, მურდალი), სახელმწიფო ბეჭდის შემნახვე მოხელე, იგი მეფესთან დაახლოებული და ერთგული პირი უნდა ყოფილიყო. მათ კანონით დადგენილი გასამრჯელო ეძლეოდათ.

ბეჭედი საბუთის სიმტკიცის ერთ-ერთი ნიშანი იყო. საბუთი საბოლოოდ გაფორმებულად ითვლებოდა, თუ მასზე სათანადო პირის ბეჭედი იყო დასმული. ხელრთვები და ბეჭდები საბუთების ერთი შემადგენელი ნაწილი იყო. ბეჭედს მურში სვრიდნენ და ისე ასვამდნენ საბუთზე. სიგელების დაბეჭვდა პასუხსაგებ საქმეს წარმოადგენდა.(შიოლაშვილი 2015:93).

ერთ-ერთ ორენოვან ისტორიულ საბუთში, რომელიც როსტომ მეფის მიერაა ბოძებული მანუჩარ და სხვა თუმანიშვილებისადმი ვკითხულობთ: „ქ. ნებითა და შეწევნითა ღ(უ)თისათა ჩუენ, ღ(უ)თივ გუირგუინოსანმან. მეფეთ მეფემან და ორისავე ტახტისა და საბატონოს მპყრობელ-მქონებელმან, კელმწიფემან პატრონმან როსტომ და თანამეცხედრემან ჩუენმან, დედოფალთ დედოფალმან პატრონმან მარიამ: პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩუენმან პატრონმან ვახტანგ;ესე წყალობისა წიგნი და ნიშანი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თქუენ, ჩუენსა ერდგულსა და წესისებრივ მრავალფერად თავდადებით ნამსახურსა ყმასა: თუმანიშვილს მუჭრდარს მანუჩარს“. ამავე საბუთის სპარსულ ტექსტში ნახსენებია: „გამოვიდა მაღალი ბრძანება მასზე, რომ მაღალი კარის

დავითდარის დიდებულების საფარველის მანუქარ-ბეგის მიმართ მაღალი მოწყალებისა და ყურადღების გამო“. საბუთი 1657 წლით არის დასაბუთებული. (კორნელ კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი 1964, ფონდი Qd, საზ 8966).

სამეფო ბეჭედი სალაროში ინახებოდა და ის ბეჭდის მცველს-მორდალს (მურდალს) ებარა. საბუთის დასაბეჭდად გარკვეული თანხის გადახდა იყო საჭირო, რომელსაც „საბეჭდავი“ ეწოდებოდა. (შიოლაშვილი 2015:94).

კვლევის შედეგად, შეგვიძლია ვთქვა, რომ მურდარი და დავითდარი ერთი და იგივეს აღმნიშვნელი ტერმინია, რადგან სიტყვის განმარტებიდან გამომდინარე دوات (დავით) სპარსულად ნიშნავს სამელნეს (Чернильница) دوات دار (დავითდარი) მელნის მქონებელს. აქედან გამომდინარე მოხელე მურდარი, რომელიც ბეჭდის შემნახავს ნიშნავს და დავითდარი რასაკვირველია ერთი და იგივეს აღმნიშვნელი ტერმინია. (Рубинчик 1985: 669).

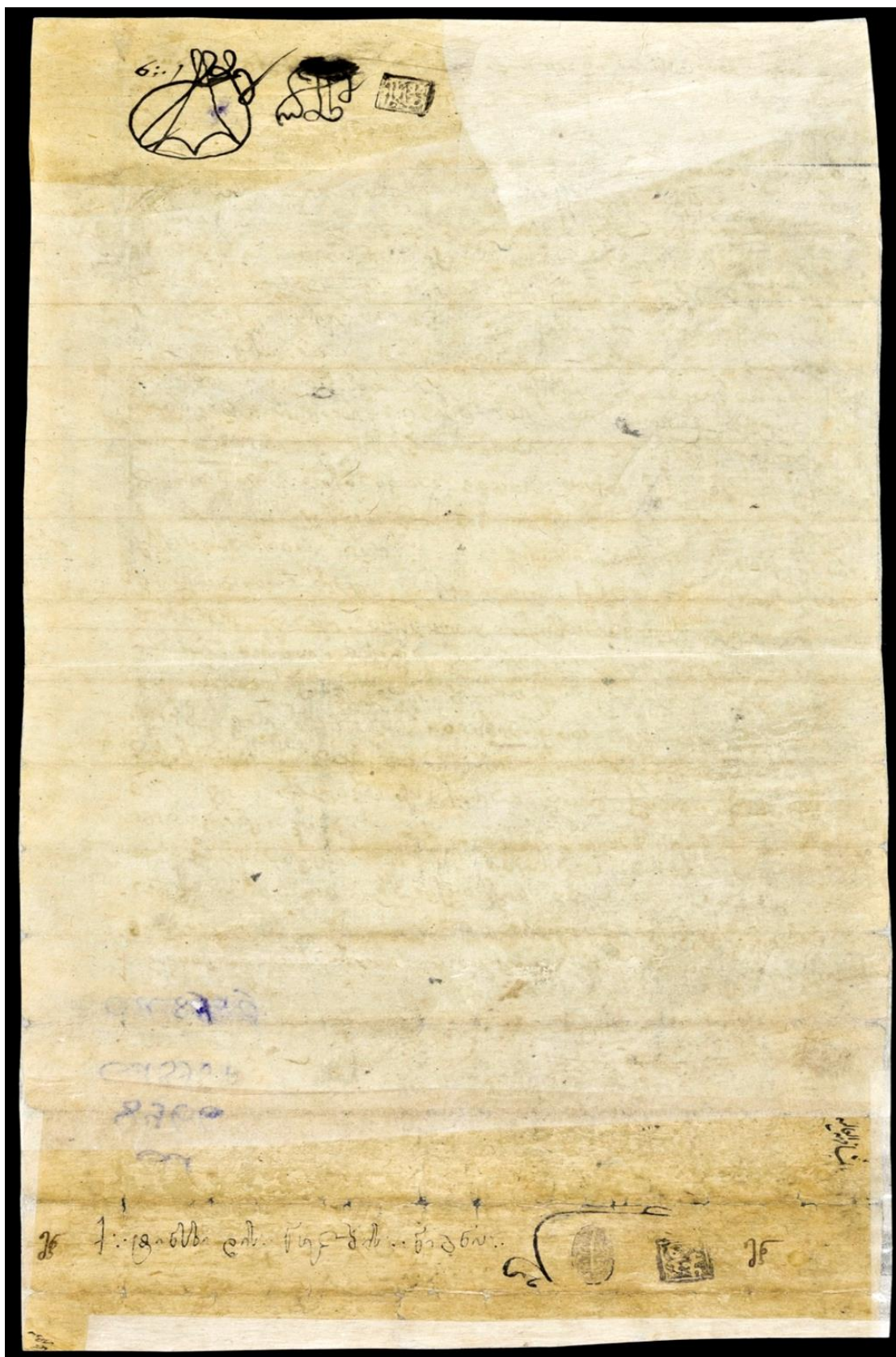
საინტერესო უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ ყიზილბაშური რიგის მოხელე მურდარი, რომელიც როსტომ მეფის დროიდან ჩნდება საქართველოში XVIII საუკუნეში საკმაოდ დაახლოებულია მეფის კართან.

ამრიგად, დოკუმენტების და მასალების თანახმად, ვფიქრობ, დასაბუთებულად შემიძლია ვთქვა, რომ მორდლის (მოჰრდარი, მუჰრდარი, მურდალი) მონაწილეობასაბუთის დაბეჭვდაში ბეჭდის შენახვით კი არ ამოიწურებოდა, არამედ ის იყო საბუთის მიმტანი, მასზე ბეჭდის დამსმევი და დანიშნულებისამებრ გადამცემი, ასევე იმდენად სანდო იყო მეფის კარისათვის, რომ წერილის გარდა სიტყვიერადაც მოახსენებდა მეფის სიტყვას. მურდარი, („მუჰრ“- სპარსულად ბეჭედს ნიშნავს) რომელიც, როსტომ მეფეს „გულით მისანდო და ხუაშიადის შემნახავ ყმად“ მიაჩნდა. ესწრებოდა ისეთ პასუხსაგებ საქმეს როგორიც იყო საბუთის შემზადება და მისი დაბეჭდვა.

8966

۱. ۲. ۳. ۴. ۵. ۶. ۷. ۸. ۹. ۱۰. ۱۱. ۱۲. ۱۳. ۱۴. ۱۵. ۱۶. ۱۷. ۱۸. ۱۹. ۲۰. ۲۱. ۲۲. ۲۳. ۲۴. ۲۵. ۲۶. ۲۷. ۲۸. ۲۹. ۳۰. ۳۱. ۳۲. ۳۳. ۳۴. ۳۵. ۳۶. ۳۷. ۳۸. ۳۹. ۴۰. ۴۱. ۴۲. ۴۳. ۴۴. ۴۵. ۴۶. ۴۷. ۴۸. ۴۹. ۵۰. ۵۱. ۵۲. ۵۳. ۵۴. ۵۵. ۵۶. ۵۷. ۵۸. ۵۹. ۶۰. ۶۱. ۶۲. ۶۳. ۶۴. ۶۵. ۶۶. ۶۷. ۶۸. ۶۹. ۷۰. ۷۱. ۷۲. ۷۳. ۷۴. ۷۵. ۷۶. ۷۷. ۷۸. ۷۹. ۸۰. ۸۱. ۸۲. ۸۳. ۸۴. ۸۵. ۸۶. ۸۷. ۸۸. ۸۹. ۹۰. ۹۱. ۹۲. ۹۳. ۹۴. ۹۵. ۹۶. ۹۷. ۹۸. ۹۹. ۱۰۰.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

„მურდარის სარგოს განწესება“ ორენოვანი ისტორიული საბუთი, დათარიღებულია 1657 წლით. (სსიპ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ფონდი Qd, საზ 8966).

§7. მუსტოფი (ماستوف)

XVII საუკუნეში, როსტომ მეფის ზეობის დროს დამკვიდრებულ ირანულ მოხელეებს შორის არის მუსტოფი. ამ თანამდებობაზე უმთავრესად მუსლიმები ინიშნებოდნენ. ეს სახელო მემკვიდრეობით გადადიოდა. მუსტოფი, რომ ირანის მოხელე იყო, ამას იესე ოსესშილის ცნობაც ადასტურებს. იგი მოგვითხრობს, რომ: „ირანის მოხელეები-ვექილები ვეზირები და მუსტოფი ქართველ მეფეს ემსახურებოდნენ“. (კაკაბაძე 1913: 11).

ყიზილბაშურ მოხელეთა შორის მიიჩნევა ვახუშტი ბატონიშვილი, როდესაც ამბობს როსტომმა „ყიზილბაშთა რიგს შესძინა ვეზირი, მუსტოფი და მუნში“. (ბატონიშვილი 1973:28).

მუსტოფის შესახებ მცირე ცნობები მოგვეპოვება „დასტურლამალში“, სპეციალურ პარაგრაფში მხოლოდ მის სარგოზეა საუბარი: „მუსტოფს ჯამაგირი ზოგს ჰქონია და ზოგს არა, ახლა ოცი თუმანი არის, ვინც ჯამაგირის სარხათს აიღებს თუმანზედ ერთი აბასი საბეჭდავია; ვისაც ჯამაგირი აქვს, თუმანზედ ყოველს წელიწადს ორი შაური მუსტოფის არის, გერაქიარადის ნადიმზედ თუმანზედ ორი შაური; დაბაღსანაზედ ორი თუმანი; ციხის მეთოფეს რომ აღწერს ფუშთუქუმიდან ოთხი თუმანი, ხუთი აბასი თორმეტი შაური და შვიდი ფული; სუნიდამ რუსუმი ორი შაური“. (ჩრდილოეთ ირანში არსებობს ადმინისტრაციულ-გეოგრაფიული ერთეული ფუშთუქუნის სახელწოდებით). (სურგულაძე 1970:649).

მუსტოფის მოვალეობაში ციხის მეთოფეთა აღწრა შედიოდა, რაც იმას ადასტურებს, რომ მას საოკუპაციო ჯარის აღწერასთან ჰქონია საქმე. თბილისის ციხეში კი XVI- XVII საუკუნეში ჩვეულებრივ სპარსელები იყვნენ რომლებსაც უფროსად მინბაში ჰყავდათ და ისინი, თბილისის ყიზილბაშურ გარნიზონს განაგებდნენ. როგორც ვხედავთ მუსტოფს ყიზილბაში მეომრები უნდა აღეწერა, ცხადია, რომ ამას ირანის სასარგებლოდ გააკეთებდა. ეჭვგარეშეა, რომ მუსტოფი ქართული სახელო არ ყოფილა, რადგანაც საოკუპაციო ჯარის

(ირანის ჯარი) აღწერა ევალეზოდა და ამ მნიშვნელოვან საქმეს ირანელები ქართველების არ მიაწოდებდნენ.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ **მუსტოფი სალაროს მოხელეც ყოფილა**. ერთ ისტორიულ საბუთში მოგვეპოვება ცნობა, სადაც ზემოხსენებული წყაროს მსგავსად, მუსტოფის სარგოზეა საუბარი: „ვიყავი სალაროს ნაზირი და სარგებლობა მქონდა ესე...რაც მეფეების სარქარში (სპარსული სიტყვაა სარქარი-უფროსი, ზედამხედველი) ჯინში დაიხარჯებოდა, ხან იქნებოდა ხუთი ათასი თუმნისა, ხან ოთხი ათასი თუმნისა და ხან სამის ათასის თუმნისა, და ამაზედ კი ნაკლები აღარ იქნებოდა, და აქედან ორი აბაზი თუმანზედ სალაროს მოხელეებისა იყო და ამას ასრე გავიყოფდით განწესებისამებრ: ორი შაური მუსტოფი მირზა რაზიასი იყო, ერთი შაური სალაროს მუმრიბისა იოსებ მელიქოვისა, ორი შაური მოლარეთუხუცესისა, ერთი შაური სხვა მოხელისა და ორი შაური ჩემი იყო და ჩემ წილად მერგებოდა“. (მესხია 1948:საბ 18; ფ 226; №9067).

გარდა იმისა, რომ **მუსტოფს სალაროს მოხელის ფუნქცია ჰქონდა**, აგრეთვე ევალეზოდა მეჯოგეთუხუცესის სახელოსთან დაკავშირებული ფუნქციებიც. „დასტურლამალის“ მიხედვით: „მეჯოგეთუხუცესი, ჩარფა ნაზირი და **მუსტოფი** გაზაფხულზე ვალდებულები იყვნენ მეფის ცხენების ჯოგის სადგომ ადგილზე გამოცხადებულიყვნენ და კვიციები დაედაღათ: „გაზაფხულს ჩავიდოდნენ, წლისას გავაზედ, ნახევარ წლისას მხარზედ დასდაღავდნენ, ანგარიშს გამოართნევდნენ, ძუას და დაღს ნახავდნენ და გამოვიდოდნენ, ერთი კვიცი ნაზირსა, ერთი **მუსტოფსა** და ერთი ჩარფა ნაზირსა“. (სურგულაძე 1970:653).

ცენტრალურ საისტორიო არქივში მოგვეპოვება მუსტოფის სახელოს სიგელი, რომელიც 1659 წლით თარიღდება. იგი ვახტანგ V-ის მიერაა ბოძებული: სიგელი შემდეგი შინაარსისაა: „ქ. ნებიტა და შეწევნითა ღუთისათა ჩუენ მეფეთ მეფემან პატრონმან შაჰნავაზ ესე წყალობისა წიგნი და სიგელი გიბოძეთ თქუენ ჩუენსა ერთგულსა და ერთგულობით ნამსახურსა ყმასა **მუსტოფს მაჰმად ზამანასა**, ასრე რომე კურთხეულის მეფის **როსტომისაგან** ჯამაგირი და გინა სხვა სარგო გქონებია, ჩუენც უკლებლივ გუიბოძებია; გაგუჩენია ჯამაგირად წელიწადში თუმანი ოცი, სხვა ამას გარდაისად **მუსტოფობა და რაც**

მუსტოფს სარგო ამას წინათ ყოფილიყოს და ან გქონებოდეს, ისიებიც უკლებლად გუიბოდებია. რაც სიგელი მამულისა სითარხნისა ან სათასილდროსი ან იჯარადრისა და სხუა წიგნი შენს დავთარში სავთი არ იყოს და ან შენი ბეჭედი არ იჯდეს, ჩუენი მურდარი ნუ დაგუაბეჭდინებს. ვინცავინ ჩუენის ქარხანებისა გინა საბატონოსი თაჰ(ვილ)დრები, თასილდრები, ხასადრები, იჯარადარი გინა...რი იყოს ყუელას ანგარიშს შენდა ვისაც შეჰფერებოდეს, (ჩუენი) კარის მოხელეთ მოგცემდენ, შენ დავთარში ჩააგდებდე. ჩუენს საქონელს ჩუენს თაჰვილდრებს მიაბარებდეთ და თქუენს სარგოს თქუენ ნუ დაგაკლებენ და ჯამაგირს ყოელს წელიწადს ჩუენის ბრძანებით აიღებდეთ. ნურავინ თქუენს სარგოს ნუ დაგაკლებს. ჯამაგირი იმ ნავრუზით გაგუიჩენია; ესე ამ გუარად გაგვირიგებია“. საბუთს თან ერთვის მეფე შაჰნავაზის ხელმოწერა. (საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი, ძველ ხელნაწერთა ფონდი, № 550).

სიგელების შინაარსიდან გამომდინარე, დაზუსტებით შემიძლია ვთქვა, რომ მუსტოფი მეფის „მისანდო და ხვაშიადის შემნახავი“ ყმა ყოფილა, რომლის სარგო დაწვრილებითაა შეტანილი XVII საუკუნის სიგელში. აღნიშნული წყალობის სიგელი 1690 წლით თარიღდება: „ქ. ნებითა და შეწევნითა ღმრთისათა ჩვენ მეფეთ მეფემან პატრონმან ნაზარალიხან ესე წყალობის წიგნი (და) სიგელი გიბოდეთ თქვენ ჩუენსა ერთგულსა და ერთგულებით ნამსახურსა ჩვენსა მისანდოსა და ხვაშიადის შემნახავს ყმასა მუსტოფს მაჰმად ბაღირას, ესე რომე ჩვენისა კარისა მუსტოფობა თქვენს სახლსა და მამათ თქვენს ჰქონებოდა. ასე ჩვენც შეგიწყალეთ და იმ წესით ჩვენი მუსტოფობა გიბოდეთ და რარიგადაც ჯამაგირი და გინა სხვა სარგო ჰქონებოდა(თ), ჩვენ უკლებლად გვიბოდებია; გაგვიჩენია ჯამაგირი წელიწადში თუმანი ოცი. სხვა ამას გარდაისად მუსტოფობა და რაც მუსტოფის სარგო ამას წინათ ყოფილიყოს და ან ჰქონებოდესთ, ისეებიც უკლებლად გვიბოდებია. რაც სიგელი მამულისა სითარხნისა (სა)თასილდროსი ან იჯარადრისა და სხვა წიგნი შენს დავთარში სავთი არ იყოს და ან შენი ბეჭედი (არ) იჯდეს, ჩვენი მურდარინუდაგვაბეჭდინებს. ვინ გინა ვინ ჩვენის ქარხნებისა გინა საბატონოსი თავილ(დრ)ები, თასილდრები, ხასადრები, იჯარადარი, გინა...დარი იყოს ყუელას ანგარიშს შენდა ვისაც შეჰფეროდეს, ჩვენის კარის მოხელეთ მოგცემდნენ, შენ დავთარში

ჩააგდებდე. ჩვენს საქონელს ჩვენს თავლიდრებს მიაბარებდეთ და თქვენს სარგოს თქვენ ნუ დაგაკლებენ და ჯამაგირს ყოველს წელიწადს ჩვენის ბრძანებით აიღებდეთ. ნურავინ თქვენს სარგოს ნუ დაგაკლებსთ“. (საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი, ძველ ხელნაწერთა ფონდი, № 543).

სიგელებიდან და საბუთებიდან გამომდინარე ეჭვგარეშეა რომ მუსტოფი მეფესთან დაახლოებული, საპატიო მოხელეა, რომელსაც მურდარის მსგავსი ფუნქციები აქვს. მუსტოფი ასვამს ბეჭედს სითარხნისა და იჯარის საბუთებს. სამეფო კარზე მეურნეობის ყველა დარგს მუსტოფი ზედამხედველობდა და აკონტროლებდა. ყველა მოხელეს მისთვის უნდა მიეცათ ანგარიში და ის შეიტანდა თავის დავთარში. ფაქტობრივად მუსტოფის, როგორც ირანის მოხელის ფუნქცია, იმაში მდგომარეობდა, რომ მეფის შემოსავალ გასავლის საქმე ცოდნოდა, რათა საჭიროების დროს ანგარიში ჩაებარებინა ირანის ხელისუფლებისათვის.

ვახტანგ V -ის (შაჰნავაზის) სიგელში, რომელიც 1659 წლით თარიღდება, ნათქვამია, რომ მუსტოფს მაჰმად ზამანას, კურთხეულის მეფის როსტომისაგან ჯამაგირი და გინა სხვა სარგო რაც ქონებია, უკლებლივ უბოძებიათ, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ეს თანამდებობა მემკვიდრეობით გადადიოდა.

ისტორიულ დოკუმენტებში მოგვეპოვება ვახტანგ V-ის (შაჰნავაზის) საბუთი მიცემული ქაიხოსრო ციციშვილისთვის, რომელიც 1659 წლის 11 მარტით თარიღდება, ტექსტში ვკითხულობთ: „ისაა [ღმერთი]. როსთემ-ხანი კეთილსურნელებდეს მისი საფლავი. გამოვიდა მაღალი ბრძანებულება მასზე, რომ, რადგანაც მაღალ დავთრებში გატარებულია, [ჩვენც] სამუდამოდ [გაგვიჩენია], რომ მწყალობლის საფარველის, სამოთხეში დამკვიდრებული ჩემი ბიძის დროს ქაიხოსრო ციციშვილს დამტკიცებული ჰქონდა ორმოცი თავრიზული თუმანი. ამიტომ, ღორის წელიწადის დასაწყისიდან, მოხსენებული თანხა...[მისთვის] დაგვიმტკიცებია. მაღალი კარის მუსტოფიმ“. (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ფონდი pd №128) .

საფუძვლიანად შემიძლია ვთქვა, რომ მუსტოფი მეფესთან დაახლოებული პირი იყო, რომელიც აკონტროლებდა მის ფინანსურ მხარეს, აწარმოებდა ანგარიშს მეფის მეურნეობის ყველა დარგში, რათა ირანის მთავრობისათვის ეცნობებინა შემდგომში.

დ.ჩუბინაშვილის განმარტებით მუსტოფი პირობის, წერილის დამამტკიცებელია ბეჭდით. Чиновник, прикладывающий печать на договора, обязательства. (ჩუბინაშვილი 1984: 907).

სპარსულ-რუსულ ლექსიკონში კი მისი განმარტებაა (مسئدوف) (мостуф) счетовод при министерстве финансов; финансовый помощник гражданского губернатора. (Рубинчик 1985: 507)

ამრიგად, მოყვანილი დოკუმენტებიდან გამომდინარე, მიმაჩნია, რომ კარისა და გადასახადის ამკრეფ მოხელეს ანგარიში მუსტოფისათვის უნდა ჩაებარებინა, ხოლო მას დავთარში უნდა გაეტარებინა. იგი მოხელე-მოანგარიშეა, რომელსაც გასამრჯელო ქართლის მეფისგან ჰქონდა დანიშნული, მაგრამ ამავედროულად იგი ირანის შაჰის განსაკუთრებული ნდობით სარგებლობდა.

§8. ყულარადასი(قۇلار آقاسى)და უზბაში (ۋەزىرلىكى)

ყულარადასობა ირანში სამხედრო და სადარბაზისკარო თანამდებობად ითვლებოდა. იგი სპარსული სამოხელეო ტერმინია და როსტომ-ხანის მიერაა შემოღებული. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, როსტომმა უწოდა „მონათუხუცესსა-ყულარ-ადასი“. მისივე განმარტებით: „მონათუხუცესისა კელისა იყვნენ ყოველნი მეფის როქის სპანი, თჳნიერ ციხე-ქალაქთა“. (ბატონიშვილი 1973:21).

ქართლის ყულარადასი სასახლის გვარდიას მეთაურობდა. მათ ხელქვეითებად კი უზბაშები და მეთოფენი ჰყავდათ. **ყულარადასის გარიგების** წიგნში ნათქვამია: „ყულარადასის ჯამაგირი თორმეტი თუმანია; ბატონს თავს დაადგებოდეს; ვინცა ვინ საპატიოს კაცის შვილი ყული იყოს, ბატონს თავს დააყენოს, რიგზედ მართებისად იმსახუროს; იქნება ასეთი ყულიც, რომ დიდს მეჯლისში არ დაიყენებოდეს“. (სურგულაძე 1970:484).

ირკვევა, რომ ყულარადასი მეფეს თავზე ადგა, ემსახურებოდა და საპატიო-კაცის შვილებსაც ამსახურებდა. ასევე საინტერესოა ის ფაქტი, რომ როგორც ჩანს ყველა **ყული** ერთნაირი, თანაბარი უფლებით არ სარგებლობდა, ყოფილა ისეთი ყულები, რომლებსაც დიდ მეჯლისში არ უშვებდნენ. საზოგადოების დაბალი ფენიდან გამოსული ყულები განირჩეოდნენ საპატიო-კაცის შვილ ყულებისაგან, რომელნიც მეფის მახლობლად იმყოფებოდნენ, თავზე ადგნენ და ემსახურებოდნენ. **დაბალი ყულები სასახლის ქეშიკები (მცველები) და ყარაულები იყვნენ.** ისინი შესაძლებელია ხელშინაურ მოხელეთა მოვალეობასაც ასრულებდნენ.

„დასტურლამალის“ მიხედვით, მეფის დაცვა სამი ორმოც-ორმოც კაციანი რაზმისაგან შედგებოდა, თითოეულ ამ რაზმს სათავეში ედგა **უზბაში**, ხოლო ყველა ისინი ებარა **ყულარადასს**. „ეს უზბაშები და ეს ას-ოცი მეთოფე ყველა ყულარადასისთვის მოგვიბარებია;

მისი თაბუნნი და კელქუვითნი იყუნენ; ამათს სამართალსა და რიგსა ის იქმოდეს, დგომის საქმე და ქეშიკობისა როგორც ნაბრძანები აქუსთ, ისრე მოიქცნენ“.(სურგულაძე 1970:490).

როგორც ირკვევა, ყულარადასი მეფის დამცველი ჯარის უფროსი იყო, მას სასამართლო ფუნქციაც ჰქონდა და მისდამი დაქვემდებარებული მოხელეების სასამართლო საქმეებს თვითონ არჩევდა. იოანე ბატონიშვილის „პროექტის“ მიხედვით მხედრები უნდა „იყუნენ მეფის მცუელნი ყარაულნი ანუ ქეშიკნი და ამათი უფროსი იყოს ქეშიკჩიბაში“.(ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, H 2155).

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ მხედრობა წვევანდელებისაგან უნდა შემდგარიყო სამხედრო ვალდებულების საფუძველზე. ეს პროექტი არ განხორციელებულა, მაგრამ საინტერესო ის არის, რომ იოანე ბატონიშვილი მეფის დაცვას სამხედრო უწყებას უკავშირებს. (სურგულაძე 1952:291) .

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ყულარადასი სასახლის დიდი მოხელე ყოფილა, რომელიც აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა სახელმწიფოს მართვის საქმეში. მაგალითისთვის მოვიყვანთ კათოლიკეთა მისიონრის მიერ პაპისადმი მიწერილ წერილს, იგი ქართლის მეფის (ერეკლე I-ის) ყულარადასს ეხება: „თბილისის სომეხ გრიგორიანებმა ქართლის მეფეს ქალაქიდან კათოლიკეთა მისიონერების გაძევება თხოვეს. საკითხი მეტისმეტად გამწვავდა. სომხები კათოლიკეთა ეკლესიის დანგრევით იმუქრებოდნენ. „სადილობის შემდგომ უფროსი პატრი და პატრი ალექსანდრე წავიდნენ ყულარ-ადასთან, რომელსაც დაეხმარებინა ისინი ამ საქმის შესახებ მოსალაპარაკებლად, რა მივიდნენ, იქვე დახვდათ მეფე“. დაიწყეს საკითხის შესახებ თათბირი, შემდეგ „მეფე წავიდა, პატრები დარჩნენ ყულარადასთან და სომხებთან“. ყულარადასი განაგრძობდა საქმის გარჩევას; ეს თათბირი „ყულარადასის სახლში“ ხდებოდა; როდესაც ყულარადასმა გაიგო კათოლიკეების ეკლესიას თავს დაესხნენო „გაბრაზებული წამოდგა“ და მამასახლისის წინადადება მისცა ეკლესიაზე თავდასხმელები გაერეკა. (თამარაშვილი 1902: 290-293, 708-712).

ვფიქრობთ, აღნიშნული ფაქტი საკმაოდ კარგად ასახავს ყულარადასის კავშირს მეფესთან, რომელიც მის სასახლეში მიდის საქმის მოსაგვარებლად. ყულარადასის

თანამდებობის საჭიროება აუცილებელი იყო, რადგან ისინი აწესრიგებდნენ ყულებისდგომის საქმეს და ქეშიკობის (ყარაულობის) რიგი და წესიც მას ეკითხებოდა. მნიშვნელოვანია ასევე ისიც, რომ მათ ემორჩილებოდნენ უზბაშები.

უზბაში, რომელიც ასი ჯარისკაცის უფროსი იყო სამხედრო ხასიათის მოხელედ ითვლებოდა. ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით, როსტომმა, „ყიზილბაშთა რიგზე“, „ასისტავსა უზბაში უწოდა“. უზბაში მოვალე იყო ჯარისკაცების წესრიგზე ეზრუნა. (თაყაიშვილი 1910:I, 190).

وزبہ اشى – (იუზბაში) თურქულად ასისტავი-დასტურლამალის მიხედვით სულ სამი იყო. თითოეული მათგანი ორმოც-ორმოცი მეთოფისაგან შემდგარ რაზმს ხელმძღვანელობდა, „უზბაშის ულუფა დღეში ლავაში ორი, მანდაური ორი, უდიდმარხოთ კვრაში ღვინო ლიტრა ხუთი, დიდმარხუაში შაბათს-კვრას თვთო ლიტრა; ჭსნილში ორს კვრაში ერთი ცხუარი, სამარხო კვრაში ნახევარ ლიტრამისის ნიგვზით. მარილი კვირაში ჩარეჟი ერთი. ქრისტეშობის მარხვაში, ოთხშაბათ-პარასკევს გარდაისად, დღიურ-თვითო წყვილი მკერდა. თვეში ქონი ლიტრა ერთი... რამდენჯერაცმეჯლისი იქნებოდეს, თვითოს უზბაშის თაბუნს ფლავს მისცემდენ. წელიწადში კაცის თავს თვითოს ჩარეჟ ტყვიას ზარაფხანიდამ მისცემდნენ და თვითოს ჩარეჟს გვარჯილას მისის გოგირდითა გერაქიარალი მისცემდეს (სურგულაძე 1970: 487-489).

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ რადგან უზბაშთა რაზმები წოდებრივი შემადგენლობის იყო, მათ ჯამაგირიც განსხვავებული ჰქონდათ. თავადიშვილების რაზმის უზბაში ჯამაგირს მეტს იღებდა, ვიდრე აზნაურთა რაზმის უზბაში, ხოლო აზნაურ-მსახურთა რაზმის უზბაში ჯამაგირს ორივეზე მეტს იღებდა, რადგან პირველი ორი რაზმის უზბაშები თავისი რაზმის „კაცისთავზე“, თითო აბაზს იღებდა, ხოლო მესამე უზბაშს არ ჰქონდა თავისი მეთოფებისაგან რაიმეს აღების უფლება. (სურგულაძე 1952:296).

ამრიგად, ყულარაღასობა ირანში სამხედრო და სადარბაზისკარო თანამდებობად ითვლებოდა. აღნიშნული თანამდებობა როსტომ-ხანის მიერაა შემოღებული. ისინი თავზე

ადგნენ და ემსახურებოდნენ მეფეს. ასევე სამხედრო ხასიათის მოხელედ ითვლებოდა ასისტავი ანუ უზბაში-ასი ჯარისკაცის უფროსი.

§9.ჯარჩი (جارج)

ირანულ ყიზილბაშურ სამოხელეო თანამდებობათა შორის ერთ-ერთ ყველაზე დაბალ თანამდებობად **ჯარჩი** ითვლებოდა. ჯარჩი **ემიკაღასბაშის** სახელისუფლოში შემავალი მოხელე იყო. ვ. გაბაშვილის განმარტებით **ჯარჩი სპარსულ-თურქული წარმოშობის** სახელოა: „სპარსეთში მცვირალს, ამბის განმცხადებელს, წინამსრბოლელს, მთავრობის განკარგულების საჯაროდ გამომცხადებელ-გამომქვეყნებელ მოხელეს ეწოდებოდა; სპარსელი **ჯარჩები** ირანის ქალაქებსა და სოფლებში ქუჩა-ქუჩა დაიარებოდნენ და დაკარგული და ნაქურდალი საქონლის სიას ხმამაღლა ყვირილით უცხადებდნენ მოსახლეობას. **ჯარჩის** „დაძახება“ ქართულადაც ამბის გამოცხადებას ნიშნავდა“. (გაბაშვილი 1942:193).

ვფიქრობ, საინტერესო იქნება სიტყვის განმარტებების მოძიება. მაგ. დ.ჩუბინაშვილის განმარტებით, სიტყვა **ჯარჩი** - მეფის ცხენოსან გზირს ნიშნავს. პ. უმიკაშვილის ლექსიკონის მიხედვით **ჯარჩი** არის: „მაღლად ყვირილით მძახებელი მოხელე, სახალხოდ გამომცხადებელი მთავრობის განკარგულებისა“. აქვე გვინდა მოვიყვანოთ სპარსულ რუსული ლექსიკონის განმარტება, სიტყვა **ჯარჩი** (جارج-глашатай)მაცნეს ნიშნავს.(Рубинчик 1985:423).

ფარსადან გორგიჯანიძის გადმოცემით, როდესაც როსტომ მეფემ შეიტყო მის წინააღმდეგ შეთქმულება, თვითონაც შეუდგა მზადებას, ჯარის შეგროვებას:„... ჯარჩი დააძახეს: ვაი იმასაო, რომელსაც ცხენი ჰყავდესო, მზის ჩასვლისას ცხეთას არ დახვდენო, ავად მოვეპყრობიო“. (კაკაბაძე 1925: 41).

რასაკვირველია აღნიშნულ ნაწყვეტში „ჯარჩი დააძახეს“-ამბავი გამოაცხადეს იგულისხმება. ირკვევა, რომ **ჯარჩობა** იმდენად დაბალი თანამდებობა იყო, რომ **ჯარჩებს** მეჯლისში შესვლის უფლება არ ჰქონიათ: მათ შესხებ დასტურლამაღში აღნიშნულია, „მეჯლისთან შესასვლელად კელი არ აქვთ“.

მინდა აღვნიშნო, რომ ჯარჩის „სამსახურში“ მყოფი პირების მოვალეობას სასახლის დაცვა შეადგენდა. დასტურლამალის მიხედვით ჯარჩები: „დილას მოვიდენ, კარზედ იდგენ, როგორც ხელჯოხიანი, ისრე გარედამ კაცს დაითხოვდნენ; მეჯლისთან შესასვლელად ხელი არ აქვსთ. ბატონის ცხენს შეჯდომაზედ უმაღლესხდებოდენ და ჯარს შესხდომას დაუძახებდენ. ცხენის შეჯდომაზედ გაიყოფოდენ: ნახევარი აქეთ და ნახევარი იქით იდგებოდნენ, ჯარს სწორად ატარებდენ, თავს სწორად სიარულს დაუძახებდენ. სანადიროში ჯელგას დაუძახებდნენ, გამოაგროვებდენ, გაარიგებდენ. აგრეთვე რომელი რომლის დროშისა იყოს, იმისს სარდალს იახლებოდენ და მისს საქმეში დაუძახებდენ და დაუჯერებდენ.

ჯარჩის მოვალეობაში შედიოდა დაცვის სამსახურიც, ბატონის ცხენს შეჯდომამდი ყველანი ბატონთან მივიდოდნენ, მერმე თავთავის დროშაზე წავიდოდნენ. ქეშკის დროს ქეშკის (მცველი) დაუძახებდნენ“. (სურგულაძე 1970: 480).

ვფიქრობთ, საინტერესო იქნება იმ ფაქტის აღნიშვნაც, რომ ჯარჩებს ერთგვარი სამხედრო ხასიათის ფუნქციებიც ჰქონდათ დაკისრებული. ისინი სადროშოების მიხედვით იყვნენ დაყოფილნი, სადროშოების მეთაურს-სარდალს ახლდნენ და ეხმარებოდნენ მას, ამავე დროს მასვე ემორჩილებოდნენ. ჯარჩები ატარებდნენ აგრეთვე წინასწარ სამზადისს მეფისა და ჯარის სადმე წასვლის შემთხვევაში.

სანამ მეფე ცხენზე შეჯდებოდა, მანამ ჯარჩები ჯარს დააწყობდნენ; ამის შემდეგ ჯარჩები ბატონთან მოვიდოდნენ შესაფერისი განკარგულების მისაღებად. ჯარჩები ხელმძღვანელობდნენ ჯარების „სწორად“ ტარებას და „სწორად სიარულს“. ნადირობის დროს ჯარჩები „გაარიგებდნენ“ ნადირის მორეკვის სამსახურს. ასეთი იყო ჯარჩების ფუნქციები სამხედრო და ნადირობის სამსახურთან დაკავშირებით. (სურგულაძე 1952:283).

როგორც ირკვევა, ისინი დაცვის სამსახურშიც იღებდნენ მონაწილეობას, სადაც მათ უკანასკნელი ადგილი არ უჭირავთ და ერთგვარ ხელმძღვანელ როლსაც ასრულებენ, როდესაც მცველებს დაუძახებდნენ. აღსანიშნავია, რომ ამ შემთხვევაში მათი წოდება

საკმაოდ საპატიო ყოფილა. ვფიქრობ, ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ მათ ფუნქციები გაეზარდათ და დაცვის სამსახურიც ფაქტობრივად მათი მოვალეობა გახდა.

ამრიგად, დასკვნის სახით ნამდვილად შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ როსტომ მეფის ზეობის დროს, ქვეყნის შიგნით, ირანთან კომპრომისული პოლიტიკის დამკვიდრებამ სახელმწიფოებრივ აპარატში ყიზილბაშურ გავლენას გაუხსნა გზა, რის შედეგადაც, სამოხელეო ნუსხაში ზოგიერთი თანამდებობის ქართული დასახელება სპარსულით შეიცვალა და ქართლის სამეფო კარზე ყიზილბაშურმა თანამდებობებმა მოიკიდა ფეხი. აღნიშნული თანამდებობებია:

1. **ემიკადასბაში, რომელიც (ایشیکا آقاسیباشی) „ზღურბლის (კარის) ბატონს“ ნიშნავს.** სამეფო დარბაზობის დროს ემიკადასბაში ობერ-ცერემონმამისტერის მსგავს მოვალეობას ასრულებდა და დარბაზობის მსვლელობას აწესრიგებდა. იგი საპოლიციო აპარატის სათავეში იდგა. მის კომპეტენციას შეადგენდა „დანისტრად სამსახური“, რაც ქართულად მცოდნეს, საქმის შემტყობს ნიშნავს. სიტყვა ემიკადასბაში პირველად XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან გვხვდება. ისინი მონაწილეობდნენ სხვადასხვა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საკითხის განხილვაში და სასახლის საქმეებში. ჩვენს მიერ განხილული წყაროებიდან ნათლად ჩანს, რომ ემიკადასბაშობა საპატიო წოდებას წარმოადგენდა მეფის კარზე.

2. **ყიზილბაშურ მოხელეთა შორის იყო მეითარი (تر ۴), (სპარსულად-მეჰთერ) უზუცესს, მბრძანებელს, პატივცემულ ადამიანს ნიშნავს.** მეითარი თანამდებობრივი მდგომარეობით, სასახლის ყველა შინაურ მოხელეზე მაღლა იდგა და მეფის მუდმივ მხლებლად ითვლებოდა. კვლევის შედეგად გაკეთებული პარალელის შემდეგ, ვნახეთ, რომ ანალოგიური ფუნქციები ჰქონდა ირანელ მეჰთერსაც დაკისრებული. ტრანსფორმაციის შემდეგ კი ირანელ „მეჰთერს“ ცხენის მოვლის საქმეც ეკითხებოდა და მეჯინიბედ იწოდებოდა. მის მოვალეობაში შედიოდა მეფის, სამეფო ტანსაცმლის მოწესრიგება. შესაბამისად მას ამისთვის მოწყობილი ექნებოდა მეითარხანა, რაც მეითარის

სახლს ნიშნავს. აღნიშნული მეითარხანე მის საკუთრებას წარმოადგენდა. როგორც აღვნიშნეთ ეს თანამდებობა ირანიდანაა შემოსული XVII საუკუნეში.

3. თანამდებობებს შორის არის სპარსული წარმოშობის სიტყვა **მეჰმანდარი** (مهمندار) ანუ **მემანდარი**, რომელიც თავისი მნიშვნელობით ქართულ „მესტუმრეს“ უტოლდება. კვლევის შედეგად ჩანს, რომ ეს სახელწოდება ქართულ საბუთებში „მესტუმრეთუხუცესის“ და „მესტუმრის“ სახელწოდებით გვხვდება. ამას ადასტურებს 1651 წლის სიგელი, რომელსაც როსტომ მეფე მესტუმრეს, ანუ მემანდარს აძლევს. აღსანიშნავია, რომ მათთვის „მემანდრობის სარგო“ იკრიბებოდა მოსახლეობისაგან, მაგრამ, ამავე დროს, მემანდრის ძირითად შემოსავალს საჩუქრები შეადგენდა. საბუთებისა და დოკუმენტების მიხედვით, ირკვევა, რომ მათ უფლებებში სამეფოს საგარეო ურთიერთობის საკითხიც შედიოდა.

4. თბილისის მოხელეთა შორის დოკუმენტებსა და საბუთებში დასახელებული არის **მინბაში - ციხისთავი** (مینباشی). მათი მოვალეობა იყო თბილისის გალავნის, კარების, ციხის დაცვა, მოვლა და შეკეთება. თბილისში არსებობდა სპეციალური „სამინბაშო ბაჟი“, რომელიც მინბაშის სასარგებლოდ იკრიბებოდა. აღნიშნულ ფაქტს ადასტურებს სწორედ „როსტომ მეფის ბრძანება თბილისის ციხის კარზე ბაჟის აღების წესის შესახებ“, რომელიც დათარიღებულია 1639 წლით და თან ერთვის ნაშრომს. კვლევის შედეგად ჩანს, რომ XVII საუკუნეში მინბაში თბილისის ციხის ირანული გარნიზონის უფროსად და ირანის მოხელედ ითვლებოდა.

5. კვლევის შედეგად ჩანს, რომ XVII საუკუნეში „ყიზილბაშური რიგის“ მოხელედ სახელდება **მუნში** (منشی). ისტორიული წყაროების მიხედვით მუნშის მოვალეობა საბუთების წარმოება იყო, თუმცა ამავედროულად კალიგრაფებისა და მომხატველების ფუნქციასაც ასრულებდნენ, ამის გარდა, მუნში ორენოვანი დოკუმენტების სპარსული ნაწილის შემდგენელი, სპარსული დიპლომატიკის და ტექნიკური ტერმინების ზედმიწევნით მცოდნე უნდა ყოფილიყო.

6. ირანულ მოხელეთა შორისაა დასახელებული **„მურდარი“** (مردار), რომელიც სიტყვა-სიტყვით ბეჭდის მცველს ნიშნავს, აღსანიშნავია, რომ მურდარი შემოსავალს იღებდა

სამეფოს ყოველი იჯარიდან, მეფის მიერ გაცემულ სიგელთა ოქმისა თუ განაჩენთა დაბეჭდვისათვის. მოგვეპოვება ორენოვანი ისტორიული საბუთი, რომელიც როსტომ მეფის მიერაა ბოძებული მურდარისადმი, ეს საბუთი დათარიღებულია 1657 წლით. კვლევის შედეგად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ **მურდარი დადავათდარი** ერთიდაიგივეს აღმნიშვნელი ტერმინია, რადგან სიტყვის განმარტებიდან გამომდინარე دوات (დავათ) სპარსულად ნიშნავს სამელნეს (Чернильница)(დავათდარ) მელნის მქონებელს.

7. XVII საუკუნეში, როსტომ მეფის ზეობის დროს დამკვიდრებულ ირანულ მოხელეებს შორის იყო **მუსტოფი** (مستوفی). ამ თანამდებობაზე უმთავრესად მუსლიმები ინიშნებოდნენ. მათ მოვალეობაში ციხის მეთოფეთა, ანუ ყიზილბაში მეომრების აღწერა შედიოდა, რაც იმას ადასტურებს, რომ მას საოკუპაციო ჯარის აღწერასთან ჰქონია საქმე. აქედან ნათლად ჩანს, რომ ამ მნიშვნელოვან საქმეს ირანელები ქართველებს არ მიაწოდებდნენ. ასევე მოვიძიეთ 1659 წლით დათარიღებული საბუთი, რომელიც მიუთითებს იმაზე, რომ მუსტოფის თანამდებობა მემკვიდრეობით გადადიოდა.

8. როსტომ მეფის მიერ შემოღებულ თანამდებობად ითვლება **ყულარაღასი** (قولا راغاسی) და **უზბაში** (وزباشی). ირკვევა, რომ ყულარაღასები თანაბარი უფლებებით არ სარგებლობდნენ, მათ სასამართლო ფუნქციაც ჰქონდათ შეთავსებული და ჯამაგირსაც იღებდნენ. სამხედრო ხასიათის მოხელედ ითვლებოდა **უზბაში**, რომელსაც როსტომმა „ყიზილბაშთა რიგზე“ „ასისტავსა უზბაში“ უწოდა. ირკვევა, რომ მათ იმოვალეობა ჯარისკაცების წესრიგზე ზრუნვა იყო.

9. ირანულ ყიზილბაშურ სამოხელეო თანამდებობათა შორის ერთ-ერთ ყველაზე დაბალ თანამდებობად **ჯარჩი** (جارچی) ითვლებოდა. სიტყვა „ჯარჩი“ **მაცნეს** ნიშნავს, საიდანაც ნათლად ჩანს, რომ ჯარჩის მოვალეობა „დამახება“, ამბის გამოცხადება იყო. აღსანიშნავია ისიც, რომ ჯარჩებს ერთგვარი სამხედრო ხასიათის ფუნქციებიც ჰქონდათ დაკისრებული.

თავი VI

ირან-საქართველოს სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები

XVII საუკუნეში

XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან ირანსა და საქართველოს შორის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა ხანგრძლივი ინტერვალის შემდეგ საკმაოდ გამოცოცხლდა. ირანის კომპრომისულმა პოლიტიკამ, ქართლ-კახეთს შედარებით მშვიდობიანი განვითარების საფუძველი შეუქმნა და დასაბამი მისცა ქვეყნის ეკონომიკის გამოცოცხლებას.

საქართველოს ქალაქების აღმავლობა თუ დაქვეითება მნიშვნელოვან წილად განპირობებული იყო მათი სავაჭრო-სატრანზიტო გზებთან სიახლოვე-სიშორით და საზოგადოდ, მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ვაჭრობაში მონაწილეობით. ირანში წინაურდებოდნენ ის ქალაქები, რომელნიც სავაჭრო საქარავნო გზების გასწვრივ მდებარეობდნენ. ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა საკუთრივ ირანის სავაჭრო-სატრანზიტო მარშუტებს (არდებილი-თავრიზი-ყაზვინი-ქაშანი-ისპაჰანი-შირაზი და შირაზი-ჰამადანი, ბაღდდი-ალექო). თავრიზში, ყაზვინში, ქაშანში და ისპაჰანში გაცხოველებული ვაჭრობა წარმოებდა. აქ მრავლად იყვნენ ინდოელი, ბუხარელი, ქართველი, თურქი, რუსი, სომეხი და დასავლეთ ევროპელი ვაჭრები.

საქარავნო გზებთან დაკავშირებული იყვნენ „წმინდა ქალაქებიც“ (არდებილი, მეშჰედი, ყუმი). ეს ქალაქები დიდი რაოდენობით იზიდავდა შიიტ მლოცველებს. მლოცველთა ქარავნები ერთდროულად ვაჭართა ქარავნებსაც წარმოადგენდნენ და ვაჭრობასაც ეწეოდნენ. (გაბაშვილი 1966:186).

საქართველო, განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთ საქართველო, ამ პერიოდში დაკავშირებული იყო ირანის საერთაშორისო ვაჭრობასთან. ქართველი მეფის ვაჭრები ირანის საშუალებით აქტიურად მონაწილეობდნენ აღნიშნულ ვაჭრობაში. სწორედ ამიტომ

იყო, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქის ვაჭრები მუდამ ირანული ორიენტაციის იყვნენ, მიუხედავად იმისა, მისაღები იყო მათთვის თუ არა ირანის პოლიტიკური ძალაუფლება.

აღმოსავლეთის ქვეყნებთან სავაჭრო ურთიერთობას თბილისიც ინარჩუნებდა, იგი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ამიერკავკასიის სავაჭრო გზებთან და აქტიურად იყო ჩაბმული სავაჭრო ოპერაციებში. თბილისზე გავლით, დასავლეთის მიმართულებით მიჰქონდათ როგორც ადგილობრივი-ქართული, ისე სპარსული ნედლი აბრეშუმი. **(ქორდანი 1963: 140).**

თბილისის აღმავლობას დიდად შეუწყო ხელი ცენტრალური ხელისუფლების მიერ ჩატარებულმა საგანგებო ღონისძიებებმა. როსტომ მეფემ, პირველ რიგში, ქალაქის განაშენიანებას მიაქცია ყურადღება, რამაც შემდეგში თბილისის მოსახლეობის გამრავლება და საერთოდ, საქალაქო ცხოვრების წინსვლა განსაზღვრა.

ქართულ დოკუმენტურ წყაროებში მოგვეპოვება ცნობები, რომ თბილისში სხვადასხვა სახის დიდძალი საქონელი შემოდის. თუ გავითვალისწინებთ როსტომ მეფის „ყანუნლამას“ და ვახტანგ მეექვსის „დასტურლამალის“ ცნობებს, თბილისში დიდი რაოდენობით შემოჰქონდათ აბრეშუმი, მარილი, თამბაქო, ზამბა, ბრინჯი და სხვა.

ქართულ-სპარსულ ისტორიულ საბუთებში, რომლებიც სავაჭრო ურთიერთობის შესახებ მოგვითხრობენ, მოგვეპოვება ცნობები, რომ თბილისის ბაზარზე საპალნობით შემოდის: ფარჩა, მატყლი, ენდრო, თაფლი, ყველი, ერბო, ბრინჯი, თევზეული, თამბაქო, ზეთი, რკინა, ფეკილი, ფეტვი, წაბლი, ზეთისხილი, ღვინო, ბოსტნეული და სხვა. ასევე აღნიშნულია: „მოუდიოდათ ცხვარი და საქონელი“. **(ფუთურიძე 1955:148-151).**

XVII საუკუნის მოგზაურები დიდ ყურადღებას აქცევდნენ სავაჭრო პუნქტებს შორის არსებულ მანძილს. აღმოსავლური წყაროები (ისქანდერ მუნში და ევლია ჩელები) ახალ წარმოდგენას გვიქმნიან თბილისის შესახებ. ამ დროს თბილისი აყვავებული და

გაშენებული ჩანს, ეს კი განპირობებული იყო ამ ქალაქის აქტიური მონაწილეობით მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ვაჭრობაში.

თბილისის აღმავლობის მიზეზების გამოსარკვევად XVII საუკუნეში მხედველობაში უნდა მივიღოთ არა მარტო ხელსაყრელი საგარეო-პოლიტიკური პირობები ან ეკონომიური ფაქტორი, არამედ ირან-საქართველოს ურთიერთობის კომპრომისული ფორმაც, რომლის შედეგი იყო „ქართველობის“ შენარჩუნება. „ქართველობის“ ტენდენციები თბილისში იმაში გამოიხატა, რომ როსტომმა თავისი სასახლე ციხის გარეთ გადაიტანა. ახალი სასახლე მან ააშენა იქ, სადაც ქრისტიანული მოსახლეობა (ქართველები, სომხები) იყო წარმოდგენილი. XVII საუკუნის 40-იანი წლებიდან მოყოლებული თბილისში ვაჭრობა უფრო და უფრო ინტენსიური ხდება. დაარსდა „ახალქალაქები“ („მეფისქალაქი“ მდ. თემდისხეობაში). მოწესრიგდა საქალაქო ცხოვრება, გაჩნდა ახალი ნაგებობები (როსტომის სასახლე, ზარაფხანა და სხვ). (გაბაშვილი 1962:99, 267-268).

აღმოსავლეთ საქართველოს ეკონომიკური აღმავლობის მთავარი ფაქტორი ამ ქალაქის ამიერკავკასიის სავაჭრო გზებთან მჭიდრო კავშირი და მახლობელ აღმოსავლეთის სავაჭრო ურთიერთობაში აქტიური მონაწილეობა იყო.

ერთ-ერთი აღმოსავლური საქონელი, რომლითაც XVI-XVII საუკუნეებში იპყრობდა დასავლელი ვაჭრებისა და მოგზაურების ყურადღებას ირანი, იყო ნედლი აბრეშუმი, ხოლო საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილი იმ „სპარსული აბრეშუმისა“, რომლის შესახებაც ასე ხშირად წერენ დასავლელი მოგზაურები, იყო ქართული აბრეშუმი. (ჟორდანიას 1963: ცისკარი; №5. 140).

აბრეშუმის წარმოებასთან დაკავშირებით საინტერესოა ჟან შარდენის ცნობები, რომელსაც იგი საქართველოს შესახებ გვაწვდის: „თუმცა საქართველო დიდი რაოდენობით აწარმოებს აბრეშუმს, მაგრამ რასაც მოგზაურთა უმეტესობა წერს ამის შესახებ, აქ იმის ნახევარიც კი არ მზადდება. ადგილობრივმა მოსახლეობამ მისი კარგად მოყვანა არ იცის. მათ აბრეშუმი ოსმალეთში, ერზრუმსა და ახლომახლო ადგილებში გააქვთ, სადაც ისინი ფართო ვაჭრობას აწარმოებენ“. (შარდენი 1975: 297).

საქართველოში, კერძოდ კახეთის სამეფოში აბრეშუმის კულტურის განვითარებას მოწმობს, აგრეთვე, ცნობილი იტალიელი მოგზაურის პიეტრო დელა ვალეს 1627 წლის მოხსენება, სადაც იგი აღნიშნავს, რომ „ქართველთა მიწა-წყალი მდიდარია ყოველგვარი ნაყოფითა და აბრეშუმით, რომელსაც ძალიან დიდი რაოდენობით ღებულობენო“. (Valle 1745: VIII , 379).

აღსანიშნავია, რომ საქართველოდან გაჰქონდათ არა მარტო ქართული ნედლი აბრეშუმი და სხვა ქართული ნაწარმი, არამედ ამავე გზით გადიოდა სპარსული, უმთავრესად გილანური, ნედლი აბრეშუმი დასავლეთის მიმართულებით, თბილისზე გავლით.

დასავლეთ საქართველოს მთავარი ქალაქი ქუთაისი უპირატესად თბილისის საშუალებით უკავშირდებოდა აღმოსავლეთის ქვეყნებს. დასავლეთ საქართველო წარმოადგენდა ერთ-ერთ მონაკვეთს იმ გზაზე, რომელიც პოლონეთზე და ყირიმის ნახევარკუნძულზე გამოვლით შემოდიოდა დასავლეთ საქართველოში და ქუთაისის, თბილისისა და ერევნის საშუალებით უკავშირდებოდა ირანის ქალაქებს.

თბილისის ზარაფხანაში XVII საუკუნის 20-იანი წლებიდან სისტემატურად იჭრებოდა ტიპოლოგიურად ირანული ყაიდის მონეტები ყოველგვარი ეროვნული ნიშნების გარეშე. თბილისის ზარაფხანა უშვებდა აბაზიანებს, ორშაურიანებს, შაურიანებს და სხვა. მათი წონა და ზომა შეეფარდებოდა ირანში მიღებულ სტანდარტს. (კაპანაძე 1969: 56-57).

1629 წლიდან ქართლის მეფეები ირანის შაჰის ნაცვლის (ვალის) ტიტულს ატარებდნენ. ქართლის მეფეს არ ჰქონდა სამონეტო რეგალიების უფლება, რაც იმის მანიშნებელი იყო, რომ თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი მონეტები ირანულისაგან მხოლოდ ზარაფხანის სახელწოდებით განსხვავდებოდა, სხვამ ხრივ კი ირანული იყო.

თბილისის ზარაფხანის მფლობელი XVII საუკუნეში მხოლოდ ქართლის მეფე ჩანს. ქართლში როსტომის (1632-1658 წწ.) გამეფების შემდეგ, ყოველ შემთხვევაში 1641 წლიდან მაინც, თბილისის ზარაფხანა უკვე რეგულარულად ჭრის ფულს და ზარაფხანის პატრონი ყოველთვის ქართლის მეფეა. (ქუთელია 1978: 93).

ირანის ქალაქების ზარაფხანები ექვემდებარებოდა ირანის სახელმწიფო მდივნის სპეციალური უწყების მოხელეებს. თბილისის ზარაფხანა, კი როსტომის დროიდანვე მხოლოდ ქართლის მეფის სახელმწიფო აპარატს. როგორც ჩანს, როსტომ მეფე ამასაც „კომპრომისული პოლიტიკის“ წყალობით ახერხებდა.

XVII საუკუნის შუა ხანების ცნობილი ფრანგი მოგზაური, ტავერნიე აღნიშნავს, რომ „ტფილისის მეფე ფულსა ჭრის სპარსეთის ხელმწიფის სახელით ევროპის სხვადასხვა სახელმწიფოთა ვერცხლის ფულებისაგან... ეს ფულები ევროპიდან მოაქვთ სომხებს და სამაგიეროდ აქედან გააქვთ სხვადასხვა სავაჭროები“. (ტავერნიე 1898: 3).

თბილისის ზარაფხანის შემოსავალი, ცხადია, შევიდოდა არა ირანის სახელმწიფო ბიუჯეტში, არამედ ქართლის მეფის სალაროში, მითუმეტეს, რომ ქართლიდან შემოსული გადასახადი, სახანოებისაგან განსხვავებით, საერთოდ არც იყო შეტანილი ირანის სახელმწიფო ბიუჯეტში. (გაბაშვილი 1949: 218).

თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი მონეტა ემსახურებოდა ქართლის ქალაქების ვაჭრების ინტერესებს და აკმაყოფილებდა ქართლის ბაზარს, რაზეც მიუთითებს საქართველოში აღმოჩენილი მონეტათა განძები, რომლებიც XVII საუკუნით თარიღდება და რომელთა შემადგენლობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს თბილისში მოჭრილ ფულს. თბილისში მოჭრილი ფული გადიოდა საქართველოს და ამიერკავკასიის ფარგლებს გარეთაც.

ირანში შაჰ აბას I-ის მიერ ჩატარებული სამონეტო რეფორმის შემდეგ, ახლად მოჭრილ ფულის ერთეულს ეწოდა „აბასი“. იგი შეიცავდა ერთ მისხალ (4,6 გრამი) ვერცხლს და უდრიდა 200 დინარს. მასთან ერთად მიმოქცევაში იყო სხვადასხვა ნომინალური ღირებულების სხვადასხვა დროს მოჭრილი, მათ შორის თურქული და ევროპული მონეტები. (კაციტაძე 2009: 419).

აქვე მინდა მოვიყვანოთ ცნობა, რომ 1642/3-1712 წლებში თბილისში მოჭრილი 30 აბაზიანიდან 26-ის წონა მერყეობდა 7,10-7,40 გრამს შუა. ფაქტობრივად, ამ პერიოდის ირანული აბაზიანის პრაქტიკულ წონას ემთხვევა. (**ჯაფარიძე 1973:42**).

XVII საუკუნის ირანელი ისტორიკოსის ისქანდერ მუნშის თხზულებამ „თარიხ-ე ალამ-არა-დეაზასი“ („ქვეყნის დამამშვენებელი აბასის ისტორია“) შემოინახა ცნობები კახეთის სამეფოში მონეტის მოჭრის შესახებ. შაჰ-თამაზ I-ის საქართველოში ლაშქრობასთან დაკავშირებით ისტორიკოს იწერს, რომ „შვიდი საქართველოდან კახეთმა, ქართლმა, მესხეთმა, რომელთა ურწმუნო ქართველები რჯულის მოსახელთებელთა (ე.ი. ყიზილბაშების) ისრებით დაიხოცენ, ქედზე მორჩილების უღელი დაიდგეს. იმათმა მმართველებმა ქვეშევრდომობა იკისრეს, იმ დიდებული ბატონის ხელიდან მიიღეს ძალაუფლება, ხარაჯისა და ჯიზიას გადახდა დაივაღეს, ხუტბა იმ სახელოვანი მაღალ ადგილოვანი ბატონის სახელზე აღავლინეს და ფულიც იმის სახელით დაამშვენეს“. (**მუნში 1969:14**).

კახეთის სამეფოში ფულის მოჭრის შესახებ მეორე ცნობაც შემოგვინახა ისქანდერ მუნშიმ: ჰიჯრის 1011 წელს (= 1602-1603 წწ) კახეთის მეფე ალექსანდრე (1574-1605 წწ.) ეახლა შაჰ-აბასს I (1587-1629), რომელსაც ერევნის ციხისათვის ალყა ჰქონდა შემორტყმული, „ხელში აიღო თაბახი ოქროს ფულებით, რომელიც თავის ქვეყანაში მოეჭრა შაჰის სახელზე და თავზე დააფრქვია ხელმწიფეს, როგორც ეს წესჩვეულებად აქვთ საქართველოში, სადაც ხელმწიფეს თავზე აფრქვევენ [ფულს]“. (**მუნში 1969: 61**). თავის ქვეყანაში მოეჭრა შაჰის სახელზე, და თავზე დააფრქვია ხელმწიფეს, როგორც ჩანს ეს წესჩვეულება დაკავშირებული ყოფილა მეფედ კურთხევასთან.

ამგვარად, ეჭვგარეშეა, რომ აღნიშნულ პერიოდში კახეთის სამეფოში ფული იჭრებოდა, ეს ფაქტი დაადასტურა აზერბაიჯანელმა ნუმიზმატმაა. რაჯაბლიმ, რომელმაც ბირკიანას (ახმეტის რაიონი, პანკისის ხეობა) განძის ორმონეტაზე ამოიკითხა ზარაფხანის სახელწოდება „ზგმ“, (რომელიც დ. კაპანადის მიერ გაიგივებულ იქნა კახეთის ქალაქ ზაგემთან. (**კაპანაძე 1996:139**).

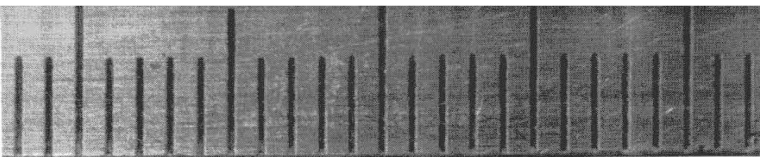
აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ქ-ნი თინათინ ქუთელია აღნიშნავს: „ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის, ლენინგრადის სახელმწიფო ერმიტაჟის, სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმისა და აზერბაიჯანის ისტორიის მუზეუმის ფონდებში მივაკვლიეთ შაჰ-აბას I სახელით მოჭრილ ვერცხლის 42 მონეტას, რომლებზედაც აღბეჭდილია ზარაფხანის სახელწოდება ზაგამი. ამ მონეტათა უმრავლესობის აღმოჩენის ადგილი ცნობილია: ისინი შეადგენენ ამბროლაურის (საქ. სახელმწიფო მუზეუმი, საინვენტარო №№ 7122, 7123, 7125, 7126). რაჭის (საქ. სახელმწიფო მუზეუმი, საინვენტარო №№ 3573, 3574, 3576, 3577, 3578, 3580, 3586, 3594, 3599, 3606). ასევე ჭიკაძის (სახელმწიფო ერმიტაჟი, საინვენტარო №№ 33495, 33498, 33499, 33501, 33502, 33522, 33523, 33524). განძების ნაწილებს. საქართველოს ტერიტორიაზე უნდა იყოს აღმოჩენილი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკური განყოფილების ძირითად ფონდში დაცულ ზეგამის ზარაფხანაში მოჭრილი მონეტებიც“. (ქუთელია 1972: 133).

სამწუხაროდ მათი აღმოჩენის ადგილი ცნობილი არ არის. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ 42-ივე მონეტა ვერცხლის აბაზიანებია და ისინი შაჰ აბასის სახელითაა მოჭრილი. (ძირითადი ფონდი, აღმოსავლური მონეტები, საინვენტარო № 2479, 2480, 2481, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495).

ზემოთ აღნიშნულ მონეტებს შორის არის 2-შაჰ-სეფი I-ის სახელით მოჭრილი მონეტა. ეს იმ პერიოდში, როდესაც თეიმურაზ I-მა მოახერხა დროებით სპარსეთის ძალადობისაგან თავის დაღწევა და შეტევითი საგარეო პოლიტიკის წარმოებაც კი სცადა. (ჯავახიშვილი 1953: IV, 19).

ყოველივე ეს იმაზე მიუთითებს, რომ XVII საუკუნის დასაწყისიდან საგრძნობლად შეინჩნევა საქართველოში ირანული გავლენა.

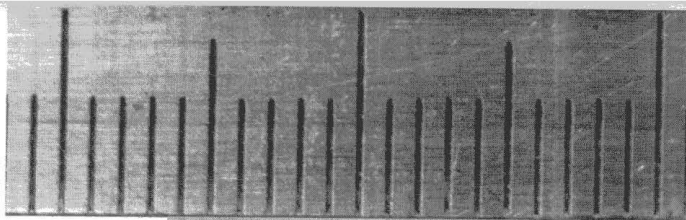
აღსანიშნავია, რომ თბილისსა და ზეგამში აღმოჩენილია შაჰ აბას I-ის სახელზე მოჭრილი მონეტები, რომლებიც ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ემთხვევა.

4841

შაჰ აბას I (1587-1629), თბილისი, აკადემიკოს ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს
სახელმწიფო მუზეუმის ფონდიდან (ქართული ფონდი #4841).
фонд кладов Отдела нумизматики Государственного музея Грузии имени С. Н. Джа
нашиа.

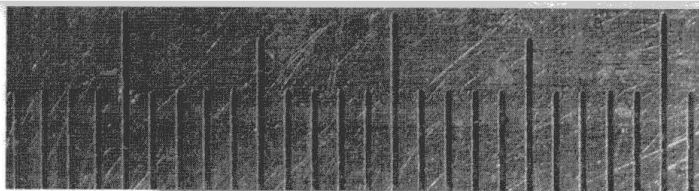

4853

შაჰ აბას I (1587-1629), თბილისი, აკადემიკოს ს.ჯანაშიას სახელობის
საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდიდან (ქართული ფონდი
#4853). პიჯრა 1032=1622/3.

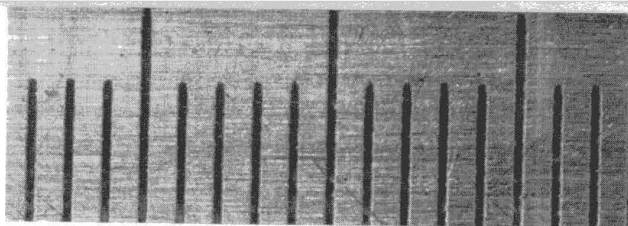
Основной фонд грузинских монет Отдела нумизматики Государствен . ного музея
Грузии имени С. Н. Джанашиа.

3576

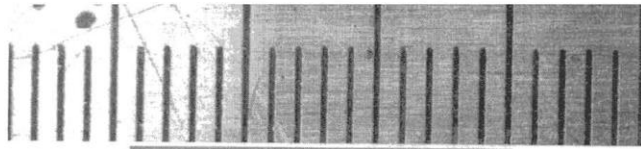
შაჰ აბას I (1587-1629), თბილისი, აკადემიკოს ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს
სახელმწიფო მუზეუმის ფონდიდან (ქართული ფონდი #3576) აღმოჩენის ადგილი - რაჭა.
მონეტა მოჭრილია ზაგემის ზარაფხანაში.
фонд кладов Отдела нумизматики Государственного музея Грузии имени С. Н. Джа нашиа.

4854

სეფი I (1629-1642), თბილისი, ჰიჯრის 1052=1642/3 . აკადემიკოს ს.ჯანაშიას სახელობის
საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდიდან (ქართული ფონდი #4854).

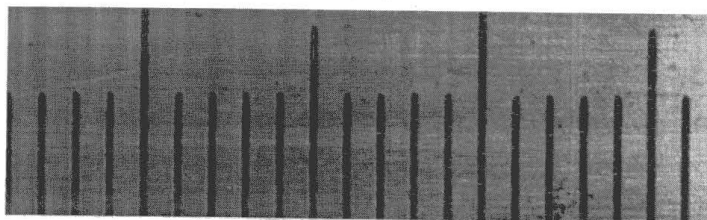

4861

შაჰ აბასი II, მოჭრილია თბილისში, ჰიჯრის 1066=1655/6, აკადემიკოს ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდიდან (ქართული ფონდი #4861).

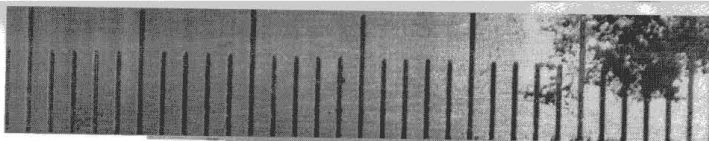
Основной фонд грузинских монет Отдела нумизматики Государственного музея Грузии имени С. Н. Джанашиа.

4886

შაჰ სულეიმან I (1666-1694) მოჭრილია თბილისში, ჰიჯრის 1094=1682/3, აკადემიკოს
ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდიდან
(ქართული ფონდი #4886).

2427

შაჰ ჰუსეინ I (1694-1722) მოჭრილია თბილისში, ჰიჯრის 1107=1695/6, აკადემიკოს ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდიდან (ქართული ფონდი #2427) Основной фонд грузинских монет Отдела нумизматики Государствен . ного музея Грузии имени С. Н. Джанашиа.

აღსანიშნავია აგრეთვე ის ფაქტი, რომ ქართლის მეფეები (როსტომ ქართლის ვალი) ხელს უწყობდნენ ვაჭრობის განვითარებას. მოგვეპოვება როსტომ მეფის ბრძანება, თბილისის ციხის კარზე ბაჟის აღების წესის შესახებ.

ბრძანების სპარსულ ნაწილში საგანგებოდაა აღნიშნული, რომ „ამის გამო ეს ფული აქამდე მუდმივად აიღებოდა და ზოგჯერ ნოქრები ძალადობას იჩენდნენ გამვლელებზე. ამიტომ ვაჭრებმა, მომსვლელებმა და გამსვლელებმა, ქალაქ თბილისის და საქართველოს ოლქის მოსახლეობამ ითხოვეს დასტურლამალის მიცემა ამის შესახებ, რათა ამიერიდან ხსენებული ციხის კარის მცველებმა მის საფუძველზე იმოქმედონ და ძალმომრეობა არ გამოიჩინონ“. **1639 წლის როსტომ მეფის „ყანუნ-ლამა“:** „ქ. ნებითა ღვთისათა ჩუენ, მეფეთ მეფემან, კელმწიფემან პატრონმან როსტომ ესე ყანუნლამა და ციხის კარის ფული[ს] საქმე ასრე გავარიგეთ და გავაჩინეთ ბედნიერის ყაენის რაყამის საქმიტა. ვითარც შაჰმირ მინბაშის დროს ცუდი - მადი კაცი ვინც მოხუდებოდა ყაფი ფულზედ, უდიერს საქმეს იქმოდეს და ნიადაგ მოქალაქედა უცხო მგზავრი კაცი ირჯებოდა. აწამისი კელმწიფის ბრძანებით ასრე გავარიგეთ.

უნდა აიღებოდეს ყაფი ფულად აბრეშუმის საპალნეზედა შაური ერთი, ფართლის საპალნეზედ ნახევარი შაური, ბამბის საპალნეზედ ბისტი ერთი, საყათის საპალნეზედ ფული ორი, თუთუნის საპალნეზედ ნახევარი შაური, მარილის საპალნეზედ ფული ერთი, ბრინჯის საპალნეზედ ფული ერთი, ერბოს საპალნეზედ ოროლი ფული, ნალ-ლუსმარისა და რკინის საპალნეზედ ორი ფული, მატყლის საპალნეზედ ერთი ფული, თევზის საპალნეზედ ერთი ბისტი. ვინც გასასყიდლად ცხუარი გამოატაროს, ასზედ შაური ორი. თუ დიდმა პირმა ცხუარმან გაიაროს, სამოვარზედა ერთი ცხუარი აიყვანონ და თუ ცოტამ პირმან გაიაროს, ერთი ბატკანი აიყვანონ. და ყველას საპალნეზედ აიღონ ფული ერთი. ეს ასრე გარიგდა. და რაც მინბაში ან დღეს იჯდეს ციხეშია და ან ამასუკან სხუა მოვიდოდეს, ამ საქმეს ნურავინ გარდავა და ნურც მოშლიან“. (სსიპ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი ფონდი Hd, საბ 1559. ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები; 150).

ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში მნიშვნელოვანი სავაჭრო პუნქტი იყო გორშიც. თბილისთან შედარებით იგი პატარა ქალაქი იყო. ირან-ოსმალეთის ომების დროს დაზიანებული და დანგრეული გორი აღადგინა როსტომ მეფემ. ქართული და ევროპული წყაროები გვაწვდიან ცნობას, როსტომ მეფის მიერ გორის აღდგენასა და მისივე თხოვნით, კათოლიკე მისიონერის მიერ გორის ციხის რუკის შედგენის შესახებ. **(თამარაშვილი 1902:125).**

ვაჭრებისათვის უკეთესი პირობების შექმნას ემსახურებოდა აგრეთვე როსტომ მეფის მიერ, გორში დიდებული სასახლის ქარვასლითურთ, სავაჭრო-სახელოსნო დუქნებითა და ქულბაქებით გამართვა. **(სსცია, ფონდი 1449: საბ 1873).**

XVII საუკუნის 70-იან წლებში შარდენის აღწერილობის მიხედვით, გორის მოსახლეობა თითქმის მთლიანად ვაჭრებისაგან შედგებოდა. მისივე მოწმობით ამიტომ გორის მოქალაქენი საკმაოდ შეძლებულნი იყვნენ, თუმცა მათი სახლები და ბაზრები მიწურებს წარმოადგენდნენ. გორში მრავლად მოიპოვებოდა სხვადასხვა სახის პროდუქტები, რაც შარდენის სიტყვით აქ მეტად იაფად იყიდებოდა.

ჟან შარდენი საგანგებოდ აღნიშნავდა თავისი მოგზაურობის დროს, რომ: „მცხოვრებლები ვაჭრობას მისდევდნენ და საკმაოდ შეძლებულებიც არიან. აქ ბლომად და იაფად შეიძლება იშოვო ყველაფერი, რაც არსებობისთვის არის აუცილებელი“. **(შარდენი 1975: 297).**

გორზე ნაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა სურამსა და ალს, მაგრამ ვინაიდან ეს ქალაქები მდებარეობდნენ სავაჭრო გზის გასწვრივ, სწორედ ამისგამო იქცევდნენ მოგზაურ ვაჭრების ყურადღებას. დასახელებულ ქალაქებს გეოგრაფიული მდებარეობაც ხელს უწყობდა სავაჭრო საქმიანობაში. საქართველოს ქალაქების აღმავლობა მნიშვნელოვან წილად განპირობებული იყო მათი სავაჭრო-სატრანზიტო გზებთან სიახლოვით. სწორედ ასე იყო ირანშიც, ის ქალაქები წინაურდებოდნენ, რომლებიც სავაჭრო საქარავნო გზების გასწვრივ მდებარეობდნენ.

ირანთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის დროს თბილისი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა, მაგრამ გორიც საკმაოდ აქტიურად იყო ჩართული ამ ადგილ-მიცემობაში. ამის ნათელი მაგალითია „დასტურლამალში“ გორის ბაჟის სპეციალური მუხლი.

ფართო სავაჭრო ოპერაციებს აწარმოებდნენ ირანის ქალაქებში გორელი ვაჭრები. „დასტურლამალში“ განთავსებულია სპეციალური კარი 20 „გორის გამოსაღების რიგისა“, საიდანაც ვგებულობთ, რომ გორში თავრიზიდან და ორდუბადიდან (ქალაქი აზერბაიჯანში) შემოჰქონდათ ფარჩა, ამასთანავე გორში შემოდიოდა ბამბა, მარილი, თევზი და სხვა. „გორის ყასაბ-ხანა ასრე არის რაც გაისყიდვის: ცხენზედ-აბაზი, ძროხაზედ-ორი შაური. ცხვარზედ-ერთი შაური აიღების, ხან ერთი თუმანი, ხან ორი თუმანი და ხან სამი თუმანი იქნების. ამისი ათისთავი ამოლახორისა არის, სხვას მოხელეს ჯელი არა აქვს.

ამავ გორს სძეს: როდესაც ხელმწიფის ფეშქაში წავა, მაშინ უნდა გამოიღონ გაცემულ-გაუცემელმან თუმანი თორმეტი. ამათვე, თუ ბატონმა უბრძანოს შაისევანი, ხიდზედ, სასახლეზედ, ზვარში, ბაღში, კონზედ, თურაზედაც უბრძანონ, უარს ვერ იტყვიან. ფარჩა თუ მსუბუქი, გაუხსნელად, იმაზედ გამოერთმევის საპალნეზედ მინალთუნი სამი, ორდუბადის საპალნეზედ-მინალთუნი ორი, ენდროზედ-აბაზი. ბანბაზედ-ორი აბაზი, მარილის საპალნეზედ ორი ბისტი, ბრინჯზედ ხუთი შაური, თევზზედ, ხიზილალაზედ, ქონზედ, ერბოზედ, მატყლზედ, ღაზლზედ, ბალანზედ და ტყავზედ, ამაების საპალნეზედ თვითო აბაზი გამოერთმევის. ამისი მესამედი სვეტიცხოვლისა არის შეწირული, კათალიკოსი წაიღებს და ორი წილი სამეფოა.

ქალაქს გაცილებულს, გორს ჩამოცილებულს, გაღმით თუ გამოღმით, მთაზედ, თუ საითაც საპალნეს გაატარებენ, ამას გორის მეზაჟე არ დაიკლებს“. (სურგულაძე 1970: 550-552). ირანთან სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ დამყარებული დასავლეთ საქართველოს ქალაქებსაც. ამის შესახებ, საინტერესო ცნობაა დაცული არქანჯელო ლამბერტის თხზულებაში, სადაც იგი აღნიშნავს, რომ „ქუთაისი კარგი სავაჭრო ქალაქია, რადგან იმისთანა ადგილზე დგას, სადაც ყოველი მხრით ადვილად მოდიან ვაჭრები თავისი საქონლით მთებიდან ჩამოდიან სვანები, რომელთაც ჩამოაქვთ თავისი შინაური ნაწარმი,

ქართლიდან მოდიან ქართლელები და ირანელები, რომელთაც ჩამოაქვთ ძვირფასი ირანული შალები და ინდოეთის ფერადი ქსოვილები, ტყავები, დამარილებული თევზი კასპიის ზღვიდან, ხიზილალა და სანელებლები“. (ლამბერტი1938: 37).

ირან-საქართველოს შორის სავაჭრო ურთიერთობის შესახებ ძალზედ საინტერესო ცნობები აქვთ დაცული რუს ელჩებს, სტოლნიკ ტოლოჩანოვსა და დიაკ იევლევს, რომლებმაც იმერეთში იმოგზაურეს 1650-1652 წლებში. ისინი მოგვითხრობენ, რომ „ქუთაისში მოდიან ვაჭრები თურქეთიდან, ყიზილბაშთა ქვეყნიდან, აზოვიდან, თბილისიდან, გურიელიდან დადადიანიდან, რომელთაც მოაქვთ ყიზილბაშური ხავერდი, ატლასი ქამბა და ყოველგვარი შეღებილი და თეთრი ფარჩა.“А приезжают в кутаис город торговые люди из турок, из кизылваш, из азова, из Тифлиса. (პოლიევქტოვ1926: 188).

აღსანიშნავია ისიც, რომ საქართველოს საზღვრებამდე მისაღწევად რუს ელჩებს მრავალი სხვა სახელმწიფო უნდა გაეცლოთ, რომელთა კეთილ-განწყობაზე იყო ხშირად ელჩობის წარმატება დამოკიდებული და ქართველ მეფე-მთავრებს რუსეთთან ურთიერთობის დარეგულირების პარალელურად ამ ქვეყნებთან ურთიერთობის წარმოებაც უხდებოდათ (ქუუუნაშვილი 1996:13).

ირანის ქალაქები შუამავლის როლს თამაშობდნენ საქართველოს და ინდოეთს, ჩინეთს, შუა აზიასა და ევროპის ქვეყნებს შორის ვაჭრობის საქმეში. მათი საშუალებით საქართველოში შემოდის ინდური, შუააზიური, ჩინური და დასავლეთ ევროპული საქონელი. XVII საუკუნეში ირანსა და საქართველოს შორის სავაჭრო ეკონომიკური ურთიერთობა ორმხრივი ხასიათის იყო. იმდროინდელი საერთაშორისო ურთიერთობათა და საერთაშორისო ვაჭრობის საკითხების ასეთი კარგი მცოდნენი, როგორებიც იყვნენ ოლეარიუსი და ტავერნიე მაღალ შეფასებას აძლევენ ქართველებს სავაჭრო საქმიანობაში.

არქანჯელო ლამბერტი გვაწვდის ცნობას, რომ დადიანის სამეფოც აქტიურად იყო ჩართული და იგი თავისი კარისკაცების შესამოსად „იზარებს კონსტანტინოპოლიდან და ირანიდან ქსოვილებს“. ამავე დროს, იგი, „სომეხ და ებრაელ ვაჭრებს აძლევდა ცხენებს და

ფულს და აგზავნიდა ირანსა და თურქეთში, რათა ამ ქვეყნებიდან მოეტანათ ოდიშში მრავალი სავაჭრო, რომლის სახელიც არ იცოდნენ წინათ მეგრელებმა“.(**ლამბერტი1938: 38**).

საინტერესოა აგრეთვე ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელის ცნობა, რომლის მიხედვითაც სამეგრელოს მთავარი ირანსა და დასავლეთ ევროპელ ვაჭრებს შორის შუამავლად გამოდის ირანული აბრეშუმის გაყიდვის საქმეში: „თუ შესაძლებელი იქნებოდა კონსტანტინეპოლიდან ზოგიერთი მდიდარი ვენეციელი ვაჭრის ჩამოყვანა, მაშინ დაავალდებულებდა მათთვის სხვა საქონლის გარდა, აბრეშუმის მიყიდვას მთლად მის სამთავროდან, აგრეთვე ნაწილობრივ სპარსეთიდანაც“.(**ლამბერტი1938: 26**).

ირანული საქონელი საქართველოში შემოჰქონდათ როგორც ქართველ, ასევე ირანელ ვაჭრებს. ქართული დოკუმენტები გვაწვდიან ცნობებს იმის შესახებ, რომ ირანში ქართველი ვაჭრები დადიოდნენ. XVII საუკუნის მიწურულისათვის ქართველი სოფდარები გილანს მიემგზავრებოდნენ აბრეშუმის შესაძენად. (**კაციტაძე1972: 143**).

გარდა ამისა საქართველოდან ირანში გაჰყავდათ კახური ცხენები, რომლებიც „გურჯის“ სახელით იყვნენ ცნობილნი. ვფიქრობთ, მეტად საინტერესო უნდა იყოს ისქანდერ მუნშის ცნობა სავაჭრო ურთიერთობასთან დაკავშირებით. იგი აღნიშნავს, რომ „იმ საჩუქრებსა და მისართმეველში, რომელიც არმადანად გაეგზავნა [ინდოეთის ხელმწიფეს], იყო ორმოცდაათი სული ქართული და ბაიათური ცხენი, რომელნიც შაჰის საკუთარი ჯოგებიდან იყო მიღებული. დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, რომ არც ერთი დიდებული და მდიდარი ხელმწიფის სარქარში ერთი [ასეთიცხენიც] არ მოიპოვებოდა. (**მუნში1969:71**).

აქვე გვინდა მოვიტანოთ ისქანდერ მუნშის ცნობა, რომელიც XVII საუკუნის დასაწყისით თარიღდება. შაჰ აბას I-მა ჰინდუსტანის ხელმწიფის ჯელალ ედ-დინ მოჰამედ აქბარის ელჩები გაისტუმრა და ძვირფასი ხალათებითა და დიდებული საჩუქრებით დააჯილდოვა. [შაჰის] ღოლამი ეშიკადასიბაში მანუჩარ-ბეგი ელჩად დანიშნეს ინდოეთში და მირზა ზია ედ დინთან ერთად გაემგზავრა. „[ინდოეთის ხელმწიფეს] შესაფერისი საჩუქრები, ძღვენი და ძვირფასი მისართმეველი გაუგზავნეს. საჩუქრებს შორის იყო ასი სული შინ

გამოზრდილი, წმინდა ჯიშის [ულაყი] ცხენი, რომლებიც არაბეთის, საქართველოს და ბეიათის სახელგანთქმული ცხენებისაგან იყვნენ წარმოშობილი“.(მუნში1969: 41).

როგორც ზემოთ მოტანილი ცნობებიდან ჩანს, ქართული ცხენი აღმოსავლეთში, კერძოდ კი ირანში, მეტად სახელგანთქმული იყო და დიდ მოწონებას იმსახურებდა, ამასთანავე თავის მოწონების მიზნით და ხელმწიფეებთან ხელის დასამშვენებლად საჩუქრადაც იყენებდნენ.

სეფიანთა სახელმწიფოში ამიერკავკასიიდანაც შეჰქონდათ სხვადასხვა საქონელი. საქართველოდან ირანში, გარდა ნედლი აბრეშუმისა, გაჰქონდათ სახელგანთქმული ქართული ღვინოები, რომელიც თავისი ხარისხითა და თვისებებით შირაზულ ღვინოს არ ჩამოუვარდებოდა. (კუცია1966: 55).

ქვეყნის ექსპორტი მარტო „ნედლი აბრეშუმის“ გატანით არ შემოიფარგლებოდა. შაჰის კარის საჭიროებისათვის იგზავნებოდა ირანში ქართული ღვინო, რომელსაც შარდენის ცნობით, საუკეთესოდ მიიჩნევდნენ.

მნიშვნელოვანია, ასევე ისიც, რომ გაცილებით მრავალფეროვანი იყო ის საქონელი, რომელიც ირანიდან შემოჰქონდათ საქართველოში. ამას ადასტურებს ირანული ძვირფასი ქსოვილებისაგან შეკერილი სამოსი თუ სხვა საგნები, რომლებიც დასახელებულია მეფე ვახტანგ V- შაჰნავაზის შვილის 1667 წლის 27 ივნისს გაცემულ მზითვის წიგნში.

ხსენებულ მზითვის წიგნში გვხვდება ისპაანის დიბის ზარბაზის ტყავი, ისპაანის დიბის ტყავი, იეზდური დიბის ტყავი, თეთრი ისპაანური დიბის ტყავი, იეზდური ჩაქსულის დიბის ტყავი, ყვითელი ისპაანის დიბის ტყავკაბა, ყვითელი იეზდური დიბის თაგალა, იეზდური ხორცისფერი დიბის კაბა, იეზდური ნახლბაბი თეთრი კაბა, იეზდური დიბის კაბა, ისპაანური დარაიბავთის კაბა, იეზდური ბროწეულისფერი ოქროს ქსოვილის კაბა, იეზდური ალისფერი მუყაიშის ზარბაზის ისპაანური ხასას თეთრის დიბის საგულე, ქაშანური ყვითლიანი ზარქაშის საგულე, გილანური ყირმიზის ზარქაშის საგულე,

გილანური ხორცისფერი ზარქაშის საგულე, გილანური მწვანე მუყაიშის საგულე, ისპანის ზარქაშის იისფერი საგულე, ისპანური ხასა დურუზი ყირმიზი სარტყელი.

[illegible]

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

ქართულ საბუთებში ხშირად გვხვდება ირანული წარმოშობის საქონელი. დოკუმენტური წყაროებიდან ჩანს, რომ ირანული ხალიჩები შემოდიოდა საქართველოშიც. სეფიანთა პერიოდში განსაკუთრებით განიცდიდა აღმავლობას ხალიჩების წარმოება, რომელთა დიდი ნაწილი გაჰქონდათ ევროპისა თუ აზიის მრავალ ქვეყნებში.

ირანის ქალაქები განთქმული იყვნენ კერამიკული და ლითონის ჭურჭლის დამზადებით, ზოგი საფეიქრო ნაწარმის დამზადებით (ქერმანი, ისპაჰანი), ზოგი საუკეთესო ქსოვილებით იყო ცნობილი (იეზდი, ისპაჰანი). ამ ქალაქების ნაწარმი ძირითადად საგარეო ვაჭრობის მოთხოვნებს აკმაყოფილებდა.**(გაბაშვილი 1966 : 186).**

შაჰნავაზის „მზითვის წიგნში“ მოიხსენიება აგრეთვე ქირმანული ბამბის ორხოვა (ქირმანი-ქალაქისპარსეთში). **(სსიპკორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ფონდი Hd 1624).**

რასაკვირველია, აღნიშნული საბუთიდან კარგად ჩანს, რომ ხალიჩების დამზადებით განთქმული ყოფილა ქ. ქირმანი, სწორედ იმ ხალიჩების წარმოებით, რომლებიც დოკუმენტური წყაროების ცნობების თანახმად, შემდეგ საქართველოში შემოდიოდა.

დადიანის ასულის მზითვის წიგნში (რომელიც 1634 წლით არის დათარიღებული), „ორხო“ რამდენჯერმე არის ნახსენები: „ქვეშაგებლისაგან მოგვიხსენებია: ერთი დიდი თეთრი ორხო“... სარიქიფოსაგან მოგვირთმევია: ერთი დიდი ბამბის ორხო... საფარემოსაგან მოგვირთმევია:... „დიდრონი თეთრი ორხაები“.**(ბარნაველი 1962: 216).**

ორხოების შესახებ XVII საუკუნის ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენი აღნიშნავდა, რომ თბილისში, მეფის სასახლეში „მთელი დარბაზი ორხოებით იყო მორთული“. **(შარდენი 1931: 99).**

აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ სიტყვა „ორხოვა“, სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის მიუხედავად, ნიშნავს ხაოიან საფენს. ორხოვა, იგივე-ორხო. (სულხან-საბა ორბელიანი 1991: 607).

ფაქტობრივად, მსგავს განმარტებას ვხვდებით ორხოვასთან დაკავშირები თმამისა ბერძნიშვილის წიგნშიც, სადაც აღნიშნულია, რომ ორხოვა არის ორხოიანი გრძელი ხალიჩა. (ბერძნიშვილი 1957: 30).

რაც შეეხება ტერმინს „ორხოული“ მოხსენიებულია ვეფხისტყაოსანშიც, იგი ხაოიანი ქსოვილის-საფენის აღმნიშვნელი სახელია .

ხაოიანი ქსოვილების წარმოება ცნობილი იყო არა მარტო საქართველოში, არამედ თითქმის მთელ კავკასიაში, სპარსეთსა და შუა აზიაში. როგორც ითქვა, უცხოეთთან სავაჭრო ურთიერთობის შედეგად ძველი დროიდანვე სხვადასხვა საქონელთან ერთად, ხაოიანი ქსოვილებიც შემოდიოდა, რომელსაც თან უცხო ტერმინებიც მოსდევდა და ამ ნიადაგზე ხშირად ადგილობრივი დასახელების ადგილს იჭერდა უცხო წარმოშობის სახელები. სწორედ ამ გარემოების შედეგია ხაოიანი ქსოვილების აღმნიშვნელი უცხო სახელწოდებები: „ნოხი“, „ხალი“, „ხალიჩა“, რომელიც ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამკვიდრდა. დღეს, წარმოებაში, თუ ყოფაში მიღებული სახელების ხმარება ხალი, ხალიჩა და სხვა არავითარ უხერხულობას არ იწვევს. მისი შესატყვისი ქართული სახელი-„ორხო“ დიდხანია რაც დავიწყებას მისცემია. (ყარაულაშვილი 1966:152).

ამ მხრივ საინტერესო იქნება აგრეთვე, ანა ქსნის ერისთავის ასულის მზითვი სწიგნი, რომელიც შედგენილია XVII საუკუნეში. საბუთში დასახელებულ ქსოვილთაგან ჭარბობს დიბა, დარაიბავთი, ზარბაზი, დარაია. (თაყაიშვილი 1909:II,429-436).

როგორც ზემოთ მოტანილი მასალიდან ჩანს, საქართველოში შემოტანილი ქსოვილების უმრავლესობა ირანულია და ისინი იეზიდის, ისპანის, გილანის, თავრიზის, ქაშანის და ირანის სხვა ქალაქებში იყო დამზადებული. თავრიზული ქსოვილი რომ საქვეყნოდ იყო

ცნობილი, ამის შესახებ ცნობები მოგვეპოვება XVII საუკუნის თურქი მოგზაურის ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნში“. იგი აღნიშნავს: „არც ერთ ქვეყანაში არ არიან ისეთი სრულყოფილი, დაოსტატებული კედლის მომხატველები, მხატვრები, ოქრომჭედლები და თერძები, როგორც აქ. ყოველგვარი ხელობის უმაღლესი დონე ამ ქალაქშია. კერძოდ აქაურ ძვირფას ქსოვილს, აბრეშუმის ტანსაცმელს, ხავერდს, დარაიას, თავრიზულს უწოდებენ და საქვეყნოდაა ცნობილი“. (ჩელები 1971: 238).

ირანული ნაწარმის შესახებ ცნობები გვხვდება „შაჰნავაზიანში“, სადაც ფეშანგი ხითარიშვილი (ფაშვიბერტყაძე) ამბობს:

„გილანი დამაზანდარა სხუაც უჭირავს მრავლად შარი

ბარხანასა დაუდგომლად უზიდავდნენ მეტად კმარი

ხარა, ნახლი, მძიმე სტავრა, სხუა მისებრი არსად არი,

თუალ გუირი ძური საფასო, სინათლითა მზისა დარი“.

(ხითარიშვილი 1935:40).

გილანი და მაზანდარანი განთქმული იყო ხარას, ნახლისა და დიბას ქსოვილებით, როგორც ჩანს შაჰნავაზიანის ავტორს ეს კარგად აქვს შემჩნეული და ამგვარად აუსახავს ქართულ პოეზიაში.

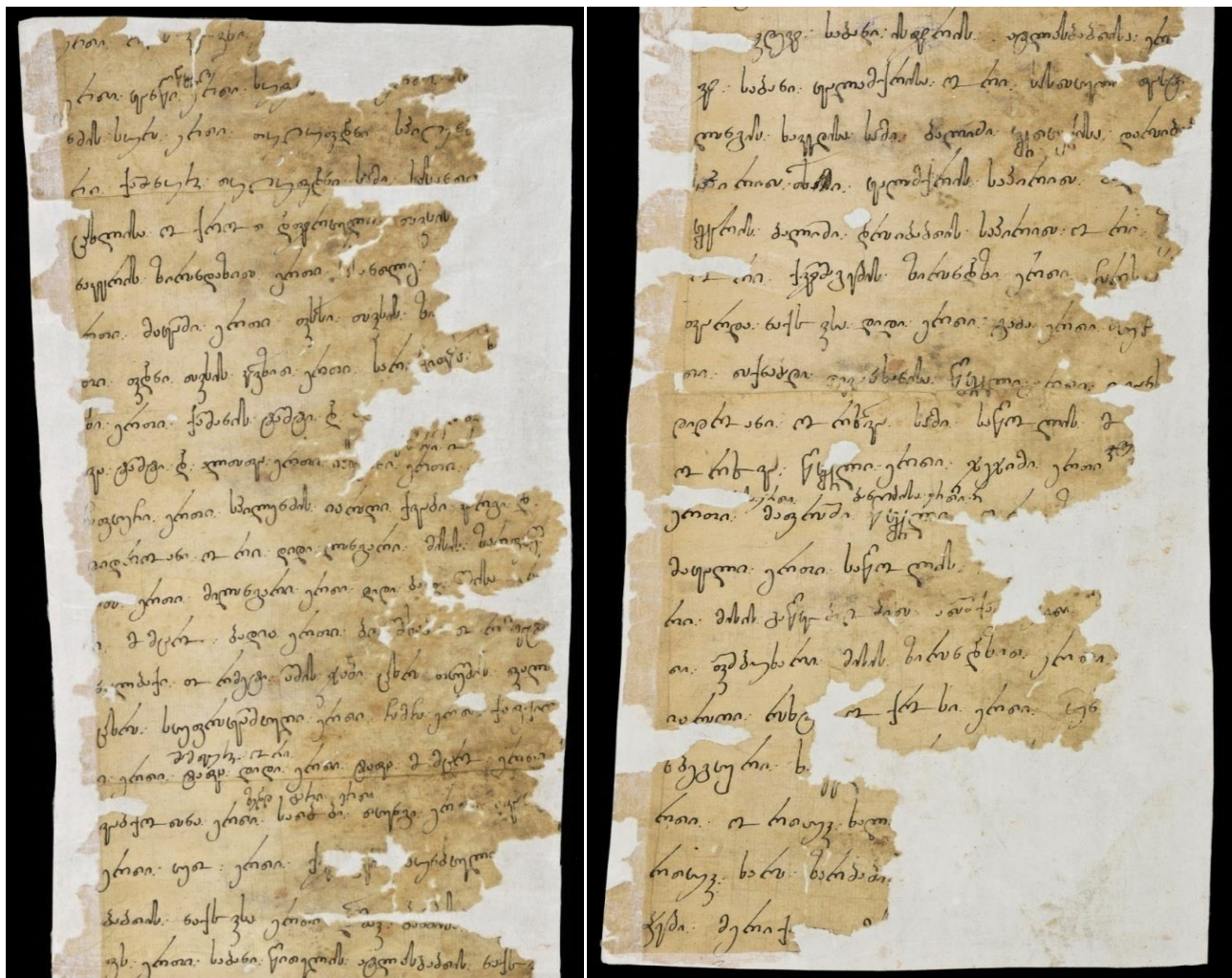
საყურადღებოა ასევე ის ფაქტიც, რომ XVII საუკუნეში ირანიდან საქართველოში შემოჰქონდათ ძვირფასი ქვები. სომეხი ისტორიკოსის არაქელ დავრიჟეცის ცნობით ნიშაბურის ფირუზი საუკეთესო ყოფილა ირანში მოპოვებულ ფირუზებს შორის. ფირუზის პოპულარობაზე მიუთითებს ისიც, რომ იგი აღმოსავლეთის ქვეყნებში ბედნიერების მომტანად ითვლებოდა. დავრიჟეცი აღნიშნავდა „ვინც თითზე ფირუზს ატარებს, იგი ვერ გრძნობს ფულის უქონლობას, ხოლო მისი სიტყვები ადამიანთათვის საამებელია. ის ვინც ფირუზს ატარებს, იგი არ განიცდის მეფეთაგან ძალმომრეობას; თუ დილით მას შეხედავ, მთელი დღე შეგიძლია შეუწუხებლად იყო. ეს ქვა კარგია თვალის ავადმყოფობის

დროს, მას მოაქვს ხანგრძლივი სიცოცხლე, კეთილდღეობა, სიკეთე, გაფანტავს ცუდ სიზმრებს“. (Даврижеци 1973:459-453).

ჩემი აზრით, საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ ირანის ქალაქები ცნობილი იყო მაღალხარისხოვანი ჭურჭლის დამზადებით. აქ აკეთებდნენ როგორც თიხის, ისე მაღალმხატვრულ მინის ჭურჭელსაც. თიხის ჭურჭლის დამზადებით განთქმული იყო ქალაქი ქაშანი. ქაშანური ჭურჭელი საქვეყნოდ იყო აღიარებული და ფართო ექსპორტის საგანს წარმოადენდა. იგი მრავლად შემოჰქონდათ საქართველოშიც. ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ქართულ დოკუმენტებში (XVII საუკუნის მზითვის წიგნი) ხშირად გვხვდება ქაშანური ჭურჭელი, რომელიც, რა თქმა უნდა, ირანიდან იქნებოდა შემოტანილი: ქაშანური თევში, ქაშანური საკარაქე, ქაშანური საწერელი, ქაშანური საშაქრე და სხვა.

ვღუგ- საბარ- მფროს- ავღომებადის- ენ-
 ჯ- საბარ- ფელოქროს- ო- ბი- სს-სა-სა-სა- ფე-
 ლოვს- სა-სა-სა- სა- ბა-ბა- ბა-ბა- ბა-ბა-
 სა-ბა-ბა- ბა-ბა- ფელოქროს- სა-ბა-ბა-
 ფელოქროს- ბა-ბა- ბა-ბა-სა-სა-სა- ო- ბი-
 ო- ბი- ქვე-ქვე- ბი-ბი-ბი- ენ-სა- სა-სა-
 ფე-სა- სა-სა- ფე- ენ-სა- ბა- ბი-სა-
 ო- სა-სა- ფე- ბა-ბა- ფე-სა- ბა-ბა-
 ბა-ბა- ო- ბი- სა-სა- სა-სა-სა- ო-
 ო- ბი- ფე-სა- ენ-სა- ბა-ბა- ენ-სა-
 ენ-სა- ბა-ბა- ფე-სა- ო- ბი-
 ბა-ბა- ენ-სა- სა-სა-სა-
 ბი- ბა-ბა- ბა-ბა- ბა-ბა-
 ო- ფე-სა- ბა-ბა- ბი-ბი- ენ-სა-
 ბა-ბა- ბა-ბა- ო- ბი- ენ-სა-
 ბა-ბა- ბა-ბა-
 ბი- ო- ბი-სა-
 ბი-სა- ბა-ბა-
 ბა- ბი-სა-

კორნელ კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა
 ეროვნული ცენტრი 1964: ფონდი Hd-1985).

კორნელ კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა
ეროვნული ცენტრი 1964: ფონდი Hd-1985).

ადამ ოლეარიუსმა შეისწავლა ირანის ეკონომიკური შესაძლებლობანი. მისი აზრით, შაჰისათვის ყველაზე მომგებიანი იყო აბრეშუმის წარმოება. ირანული საქონელი საქართველოში შემოჰქონდათ როგორც ქართველ, ასევე ირანელ და სომეხ ვაჭრებს. ადამ ოლეარიუსი გვამცნობს, რომ ისპაანში ბითუმად და ცალობით ვაჭრობდნენ სხვადასხვა ეროვნების ვაჭრები, რომელთა შორის იგი ასახელებს ქართველებსაც.

იან სტრეისის ცნობის მიხედვით, რომელიც იყო XVII საუკუნის ჰოლანდიელი მოგზაური, არდებილში მრავალი ქვეყნიდან მოდოიოდნ ვაჭრები, მათ შორის საქართველოდანაც. მისი ცნობით ქართველი ვაჭრები იხსენიებიან ისპაანის აღწერის დროსაც.

ისპაანის ქართველ ვაჭრებს ერთხანს საპატიო მდგომარეობა ჰქონიათ და მათ მთავარ საცხოვრებელ ადგილად ქცეულა ისპაანის დიდი გარეუბანი ჰასენაბადი. ოლეარიუსის დროს (1637 წლის ცნობა) ქართველი ვაჭრები მნიშვნელოვან კომერციულ საქმიანობას ეწეოდნენ სპარსეთში და სავაჭროდ შორეულ ქვეყნებშიც მოგზაურობდნენ. **(ჟორდანიას 1962: „მნათობი“ №8; 180).**

ტავერნიეს ცნობით, თავრიზში, რომელიც წარმოადგენდა უდიდეს ქალაქს, მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ ქართველი ვაჭრები-როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოდან.

ადამ ოლეარიუსისა და იან სტრეისის ცნობების მიხედვით, ისპაანის გარეუბან ჰასანაბადში ცხოვრობდნენ ქართველი ქრისტიანები, რომელთა შორის შესანიშნავი ვაჭრებიც იყვნენ, ისევე როგორც სომხებს შორისაც. XVII საუკუნის ევროპელ მოგზაურთა წიგნებში მიმოხილულია ცნობები ირანში არსებული ქართული დასახლებების შესახებ . ა. ოლეარიუსმა თითქმის ხუთი თვე დაჰყო ირანში. იქ მას პირადად უნახავს ქართველთა დასახლება: ისპაანში, ჰასენაბადის გარეუბანში, აგრეთვე აქვს ცნობები ქართველთა დასახლების შესახებ - მაზანდერანში, ქალაქ ფერაჰაბადში, შემახიაში. **(ჯავახია 2005: 40).**

ირან-საქართველოს შორის სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობის საკითხი განხილული აქვს ბატონ ბეჟან ჯავახიას სადისერტაციო ნაშრომის მესამე თავში, სადაც

აღნიშნავს, რომ: „Западноевропейские источники содержат сведения об удельном весе грузинского шелка-сырца в экономике и внешней торговле Ирана”. (ჯავახია 1986:18).

მეტად საინტერესო ცნობებს გვაწვდიან აბრეშუმით მდიდარი საქართველოს შესახებ XVII საუკუნის ევროპელი მოგზაურები და ვაჭრები: ჯეფრი დეკეტი, ჯენკინსონი, შარდენი და სხვა. ადამ ოლეარიუსი, აღწერს ქართველთა დასახლებას ისპაანში, ჰასენაბადის გარეუბანში, ასევე მოჰყავს მნიშვნელოვანი ცნობები ქართველთა დასახლებების შესახებ- მაზანდარანში, ქალაქ ფერაჰაბადში და შემახიაში. მისი ცნობების თანახმად: „ჰასანაბადი არის ჯურჯების, ანუ ქართველი ქრისტიანების გარეუბანი, ისინი აქ საქართველოდან გადმოსახლეს. არიან აგრეთვე წარჩინებული ვაჭრები, რომლებიც თავიანთი სავაჭრო საქმეების გამო, ისევე, როგორც სომხები, შორს მოგზაურობენ და სხვა ქვეყნებსაც ეწვევიან ხოლმე”. (Olearius 1656: 804).

ფაქტობრივად, სავსებით ეთანხმება ადამ ოლეარიუსს იან იანსენ სტრეისი, რომელმაც 1671 წელს ირანში იმოგზაურა. იგი შემდეგნაირად აღწერს ჰასენაბადს: „ჰასენაბადში ცხოვრობენ ქართველი ქრისტიანები, ჯუჯრები, რომელთა შორის გვხვდებიან დიდებული ვაჭრები, როგორც სომხებს შორის. მეფეს ისინი უყვარს და აფასებს. მათი მშვიდი და უპრეტენზიო ხასიათის გამო, აგრეთვე დიდი გადასახადისა და იმ შემოსავლის გამო, რომელსაც აძლევს მათ ვაჭრობა. ამის გამო მათ უფლება აქვთ იცხოვრონ ქალაქის მეჰდის მეჩეთთან განსაზღვრულ ადგილზე, რომელსაც ეწოდება შეიჰ-შაბანე. მაგრამ მათ უფრო მოსწონთ გარეუბანში ცხოვრება, ვინაიდან სურთ არ იყვნენ ერთმანეთისაგან დაშორებულნი”. (Стрейс 1935: 415)

ჩვენი აზრით, უცხოელ ავტორთა წიგნებში დაცულ ამ ცნობებს ძალზედ დიდი მნიშვნელობა აქვთ, თუნდაც სანდოობის თვალსაზრისით, რადგანი სინი საკუთარი თვალთ ნანახს გადმოგვცემენ. ირან-საქართველოს შორის აღნიშნულ პერიოდში ქართველები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ აღმოსავლეთის ვაჭრობაში. აქტიურ ვაჭრობას ეწეოდნენ სპარსეთში. რაც შეეხებამათ იქ მოხვედრას, ვფიქრობთ, რომ ისინი შაჰ აბას I-ის პერიოდში საქართველოდან გადასახლებული ქართველები არიან. ამის შესახებ

თვით ადამ ოლეარიუსი მიუთითებს- ჰასანაბადში საქართველოდან გადმოსახლებულნი არიანო. **(Olearius 1656: 562)**. შემდეგ კი როდესაც თხოვას განაგრძობს იგი აღნიშნავს შაჰ აბას I-ის საქართველოში მეორე ლაშქრობის შესახებ: „იმ დროს საქართველოდან ისპაჰანში გადასახლეს მრავალი ქრისტიანი, რომელთა შთამომავალთ ჩვენ იქ ჩავუსწარიით. **(Olearius 1656: 646)**“.

ქართველ ვაჭართა შესახებ საინტერესოა აგრეთვე ოლეარიუსის სხვა ცნობებიც: „ისპაჰანში არიან ვაჭრები და მეწარმეები ყველა ხალხებიდან, რომლებიც ვაჭრობენ ბითუმად და ცალობით; სახელდობრ, სპარსელთა გარდა სხვადასხვა თათრები ხვარაზმიდან, ჩინეთიდან და ბუხარიდან, თურქები, ებრაელები, სომხები, ქართველები“.

(Olearius 1656:552).

როგორც ჩანს, საქართველოდან გადასახლებული ქართველები, აქტიურადიყვნენ ჩაბმულნი სავაჭროსაქმიანობაში.

XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან საქართველოში იგრძნობა ეკონომიკური აღმავლობა, რაც განპირობებული იყო როსტომ მეფის (1632-1658) მშვიდობიანი პოლიტიკით. თბილისში ადგილობრივი ვაჭრები მრავლად იყრიდნენ თავს „მსოფლიოს არცერთ კუთხეში არ მოიძებნება იმდენი სხვადასხვა ჯურის უცხოელი, როგორც აქ; ისინი დიდ ვაჭრობას ეწევიან“- წერს ჟან შარდენი, რომელმაც XVII საუკუნის 70-იან წლებში იმოგზაურა აღმოსავლეთში. **(შარდენი 1975: 325)**.

მრავლად იყო ირანში ევროპის ქვეყნებიდან შესული საქონელი, რომელთა დიდი ნაწილი შემდეგ საქართველოშიც შემოდიოდა. ამას ადასტურებს 1634 წელს შედგენილი ლევან დადიანის დის მარიამის, ქართლის ვალის-როსტომის მეუღლის მზითვის წიგნში დასახელებული ფრანგული ატლასის კაბა, მწვანე ფრანგული ხავერდის ტყავი, ხორცისფერი ფრანგული ატლასის ტყავი და სხვა.

ანუკა ბატონიშვილის მზითვის წიგნში იხსენიება: „სადა ფრანგულის ხარისა კაბა ფერად-ფერადი ცხრა: წითელი სამი, ყვითელი ორი, ფირუზისფერი ორი, იისფერი ორი,

ფრანგის მძიმე ყირმიზის ხარის ტყავი სიასამურით დაბეწვილი სამი წყუილის მარგალიტებით, ოქროს სინსილებით, ოქროქსოვილის ზონრებით. (ბარნაველი; საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე; X-B; 1940, მზიაიაშვილი 1974:53).

მოტანილი მასალის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ირანის ქალაქები ფაქტობრივად, შუამავლად ითვლებოდნენ დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებსა და საქართველოს შორის. ისინი აქტიურად იყვნენ ჩართულნი სავაჭრო ეკონომიკურ ურთიერთობაში, რომელიც ორმხრივ ხასიათს ატარებდა. ბუნებრივია სავაჭრო ურთიერთობის დროს ქართველ ვაჭრებს ხშირად უხდებოდათ ირანში ხანგრძლივად საცხოვრებლად დარჩენა. ისპაანის ერთ-ერთ უბანში არსებობს და ჩვენამდე მოაღწია ქართულ და ქართულ-სომხურმა წარწერიანმა საფლავის ქვებმა. საფლავის ქვები დაცულია ისპაანის ჯულფაში ნერსესის, მინასისა და სარქისის სომხურ ეკლესიათა ეზოებში. (თოდუა 1971: 196).

საფლავის ქვებზე შესრულებული ეპიტაფია ორ ენაზეა შესრულებული და XVII საუკუნით თარიღდება. ჩვენი აზრით, რა თქმა უნდა, გამორიცხული არაა, სწორედ იმის გამო, რომ საქართველოდან სავაჭროდ წასულ ქართველ ვაჭრებს ირანში ხანგრძლივი დროით უწევდათ დარჩენა, შესაძლებელია გარდაცვლილიყვნენ და იქვე დაეკრძალათ.

ისპაანის ჯულფაში შემორჩენილ საფლავებს შორის სომხური წარმოშობის საფლავებიცაა, რაც გვაფიქრებინებს იმას, რომ საქართველოს ქალაქებში მცხოვრები ვაჭარ-ხელოსნები მჭიდროდ და ორგანულად იყვნენ დაკავშირებულნი ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებასთან. „სომხური წარმოშობის თბილისელი ვაჭრებისა და ხელოსნებისათვის დამახასიათებელი იყო ქართული წეს-ჩვეულებები: ისინი გაერთიანებული იყვნენ აქაურ ვაჭართა ამხანაგოებში და ხელოსანთა „ასნაფებში“ (ხელოსნებისა და ვაჭრების გაერთიანება დარგების მიხედვით). (კაციტაძე 1992: 48).

ჩემთვის საინტერესო პერიოდის შესახებ მეტად მნიშვნელოვანია ზაქარია აქულისელის ცნობები. (ჯულფასა და ორდუბათს შორის მდებარე სოფელ აქულისში დაბადებულა, საიდანაც წარმოდგა მისი ზედწოდება „აქულისელი“). იგი XVII საუკუნის სომეხი

მემატიანეა და ამავედროულად მომსწრე და თვითმხილველია იმ ურთიერთობებისა, რომელიც ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით „დღიურების“ სახით აქვს დაწერილი. აღნიშნული „დღიურები“ შინაარსის მიხედვით სამ ნაწილადი ყოფა.

პირველ ნაწილში წარმოდგენილია ცნობები სავაჭრო მარშუტების შესახებ თურქეთში, ევროპასა და ირანში. მეორე ნაწილში კი წარმოადგენს ქრონოლოგიურად დალაგებულ თხრობას მოგზაურობების, მნიშვნელოვანი მოვლენების და სტიქიური უბედურებების შესახებ. ავტორს ყურადღება აქვს გამახვილებული იმ სიმძნელებზე, რომლებიც თან სდევდა ვაჭრობასა და მოგზაურობას. „დღიურში“ მოთხრობილია გლეხობის მძიმე ხვედრი ირანის შაჰის ხელისუფლების ქვეშ. ამავე ნაწილში გადმოცემულია მოკლე, მაგრამ საინტერესო ამბები, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა თურქეთში, ირანში, საქართველოსა და ზოგიერთ სხვა ქვეყანაში.

გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ ზაქარია აქულისელის ერთ-ერთ ცნობაზე, რომელიც ავსებს ქართულ წყაროებს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. „დღიურში“ მოთავსებული ტექსტის § 148 „მე ზაქარია არზანუნთან ერთად წავედი ისპაჰანში, ვიყიდეთ საქონელი, სტამბოლში გავყიდეთ. მოვედით ერევანში, შემდეგ გავემართეთ თბილისისაკენ, ზარაფხანაში ფული მოვჭერით და აქულისში დავბრუნდით“. (დავლიანიძე 1971: 292).

მოტანილი ცნობა, ვფიქრობთ, ნათლად მიუთითებს ირან-საქართველოს შორის სავაჭრო ეკონომიკურ ურთიერთობაზე და ასევე სომხური წარმოშობის ვაჭრების მათთან მჭიდრო კავშირზე .

საქართველოს ქალაქებში მცხოვრებ სომხური წარმოშობის ვაჭარ ხელოსანები მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი ქართულ საზოგადოებასთან. მათთვის დამახასიათებელი იყო ქართული წეს-ჩვეულებები, ამავე დროს ისინი გაერთიანებულნი იყვნენ ხელოსანთა „ასფანებში“, ხოლო „მოქალაქენი“ (როგორც ქალაქის ზედა ფენის წარმომადგენლები ასრულებდნენ საქალაქო თანამდებობებს: ქალაქის მელიქი, მელიქ-მამასახლისი, მუშრიბი, ქეთხუდები და სხვ.). (გაბაშვილი 1965: 335-336).

ყველაფრის გათვალისწინებით, ერთი რამ აშკარაა, რომ ისპაანის ჯულფაში ცხოვრობდნენ და ალებმიცემობას მისდევდნენ თბილისელი და გორელი ვაჭრები. საქართველო ირანის ქალაქების საშუალებით ჩაბმული იყო ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების და ევროპის საერთაშორისო ვაჭრობაში.

ირან საქართველოს შორის სავაჭრო ურთიერთობისა და ირანში „ქართველი ვაჭრების“ ალებ-მიცემობის შესახებ საინტერესო მასალას გვაწვდის ქართული დოკუმენტური წყარო ე. წ. „ჯულაბაშვილების დავთარი“. ჯულაბაშვილები გორელი ვაჭრები იყვნენ და ფართო სავაჭრო ოპერაციებს აწარმოებდნენ ირანსა თუ რუსეთში. „დავთარიდან“ ირკვევა, რომ ჯულაბაშვილები ირანში ალებ-მიცემობას მისდევდნენ ისპაანში, თავრიზში, გილანში, მემშედსა და რეშთში. დოკუმენტური წყაროდან ვარკვევთ, რომ ქართველი ვაჭრები ირანში დაკავშირებულნი იყვნენ უცხოელ-ევროპელ ვაჭრებთან.

ჩემი აზრით, საინტერესო იქნება „ჯულაბაშვილების დავთრის“ გამომცემლის დარეჯან მეგრელიძის მოსაზრება, რომელიც სამართლიანად აღნიშნავს, რომ „ევროპული საქონლის საქართველოში შემოტანის ერთ-ერთი გზა ირანზე გადიოდა.“ (მეგრელაძე 1963: 209).

ამრიგად, წყაროთა მონაცემებით და სათანადო მასალებით აშკარად დასტურდება გაცხოველებული ვაჭრობა და სავაჭრო ურთიერთობები ირან-საქართველოს შორის. საქართველო ირანის ქალაქების საშუალებით ჩაბმული იყო ახლოაღმოსავლეთის ქვეყნების და ევროპის საერთაშორისო ვაჭრობაში. ისპაანის ჯულფაში ცხოვრობდნენ და ალებმიცემობას მისდევდნენ თბილისელი და გორელი ვაჭრები. საკმარისია თვალი გადავავლოთ XVII საუკუნის „მზითვის წიგნების“ სიებს, აგრეთვე ვაჭრობასთან დაკავშირებული სხვადასხვა რიგის დოკუმენტურ წყაროებს და ყველაფრის გათვალისწინებით ვნახავთ, თუ რა დიდი როლდენობით შემოჰქონდათ საქართველოში მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქებიდან სხვადასხვა საქონელი, ძვირფასი ქსოვილები, თვალ-მარგალიტი და სხვ. საკმაოდ თვალსაჩინოა თბილისელი ვაჭრების ინტენსიური მოღვაწეობა მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქებში. თავისთავად ცხადი უნდა იყოს საქართველოს ქალაქების სიახლოვე სავაჭრო-სატრანზიტო გზებთან და მათი მონაწილეობა

მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ვაჭრობაში ერთგვარად ხელს უწყობდა მათ დაწინაურება-აღმავლობას. ამ მხრივ განსაკუთრებით ხელსაყრელ მდგომარეობაში თბილისი აღმოჩნდა. საგარეო ვაჭრობის შესახებ კონკრეტულ ცნობებს გვაწვდის (ორენოვანი), 1639 წელს როსტომ მეფის მიერ შედგენილი თბილისის ციხის კარის გარიგების წიგნი, რომელზედაც წინამდებარე ნაშრომში გვქონდა საუბარი, სადაც აღნიშნულია, თუ რა სახის საქონელი შემოჰქონდათ და გაჰქონდათ ირანიდან. გარდა ამისა, შემოტანილი ნაწარმია დასახელებული XVII საუკუნის მზითვის წიგნებშიც.

ვფიქრობთ, მოტანილი ცნობები და დოკუმენტები მრავალმხრივია საინტერესო, ისინი ასაბუთებენ, რომ ჩვენთვის საინტერესო ხანაში, საქართველოს სხვადასხვა მხარეებს მჭიდრო სავაჭრო ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდა ირანთან.

დასკვნის სახით, ჩვენს მიერ გაწეული კვლევის შედეგებზე დაყრდნობით შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ XVII საუკუნეების 30-იანი წლებიდან ირანსა და საქართველოს შორის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა საკმაოდ აქტიურად მიმდინარეობდა. თბილისში მეზობელი თუ შორეული ქვეყნებიდან დიდძალი რაოდენობით შემოჰქონდათ ძვირფასი ქსოვილები, თვალმარგალიტი, იარაღი, აბრეშუმი და სხვ. ამ პერიოდში მნიშვნელოვანი სავაჭრო პუნქტი იყო გორშიც. მნიშვნელოვანი საქონელი შემოდიოდა აგრეთვე ირანიდან საქართველოში, რასაც მოწმობს ჩვენს მიერ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრიდან მოძიებულცი დიგიტალური მასალები (XVII საუკუნის მზითვის წიგნები), სადაც გვხვდება გილანური და ქაშანური ჭურჭელი, ქაშანური თევში, ქაშანური საკარაქე, ქაშანური საწერელი, ქაშანური საშაქრე და სხვ. რომელიც, რა თქმა უნდა, ირანიდან იქნებოდა შემოტანილი. გაცილებით მრავალფეროვანია ის საქონელი, რომელიც ირანიდან შემოჰქონდათ საქართველოში, რის დასადასტურებლადაც 1667 წლის „მზითვის წიგნის“ დასახელებაც საკმარისია. ხსენებულ დოკუმენტში გვხვდება ისპაანის დიბის ზარბაზის ტყავი, ისპაანის დიბის ტყავი, იეზდური დიბის ტყავი, თეთრი ისპაანურის დიბის ტყავი, ყვითელი ისპაანის დიბის ტყავაბა, იეზდური ხორცისფერი დიბის კაბა, იეზდური ალისფერი მუყაიშის (ოქროს თმა, ოქროს ძაფი) ზარბაზის ისპაანური თეთრი დიბის

საგულე, გილანური ყირმიზის ზარქაშის საგულე, გილანური ხორცისფერი ზარქაშის საგულე, ყირმიზის სარტყელი და სხვ. აღნიშნულ „მზითვის წიგნში“ აგრეთვე მოიხსენიება ქირმანული ზამბის ორხოვა. რასაკვირველია, აღნიშნული საბუთიდან კარგად ჩანს, რომ ხალიჩების დამზადებით განთქმული ყოფილა ქ. ქირმანი, სწორედ იმ ხალიჩების წარმოებით, რომლებიც დოკუმენტური წყაროების ცნობების თანახმად, საქართველოში შემოდიოდა. ჩვენს მიერ გაწეული კვლევას ამყარებს, 1639 წელს, როსტომ მეფის მიერ გამოცემული ორენოვანი (ქართულ-სპარსული) დოკუმენტი, თბილისის კარზე ბაჟის აღების წესის შესახებ, მასში აღნიშნულია თუ რა სახის საქონელი შემოჰქონდათ და გაჰქონდათ ირანიდან. ჩატარებული კვლევის ანალიზის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ XVII საუკუნეში ირანსა და საქართველოს შორის ორმხრივი სავაჭრო ურთიერთობა მიმდინარეობდა.

დასკვნა

სადისერტაციო ნაშრომის შესავალ ნაწილში გამოკვეთილია პრობლემის აქტუალობა, განხილულია და გაანალიზებულია საკვლევი მასალის ზოგადი არსი.

ნაშრომში მოცემულია XVII საუკუნის ირან-საქართველოს ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხის მეცნიერული ანალიზი. გაშუქებულია პოლიტიკური ურთიერთობის სხვადასხვა მომენტები, შესაძებლობის ფარგლებში შეჯამებულია მუშაობის შედეგები და გამოტანილია სათანადო დასკვნები .

დისერტაციის პირველი თავი-წყაროები და ლიტერატურა

წარმოდგენილ თავში განხილულია XVII საუკუნის ირან-საქართველოს ისტორიის შესასწავლად და გასაშუქებლად წარმოდგენილი მრავალრიცხოვანი დოკუმენტური და ნარატიული წერილობითი წყაროები. თავმოყრილი და შეჯერებულია ისტორიული დოკუმენტები და საბუთები. ასევე ქართული, სპარსული, თურქული, სომხური, დასავლეთ ევროპული წერილობითი წყაროები. გამოყენებულია ის დიგიტალური მასალები, რომლებიც დაცულია სსიპ. კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში. აგრეთვე განხილულია საქართველოს სახელმწიფო ისტორიულ არქივში და აკადემიკოს ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ეროვნული მუზეუმის ფონდში დაცული ნუმიზმატიკური მასალა (სპარსული ზედწერილობით).

დისერტაციის მეორე თავი-თეიმურაზ I-სა და ლუარსაბ II-ის ურთიერთობა შაჰ აბას I-თან XVII საუკუნის დასაწყისში.

აღნიშნულ თავში განხილულია XVII საუკუნის საქართველოში არსებული მდგომარეობა, შაჰ აბას I-ის ზრახვები ქართველი მეფეების მიმართ, თუ როგორ ცდილობდა იგი ყველა

საშუალების გამოყენებით მათ დაპირისპირებას ერთმანეთთან და ქართლ-კახეთის სრულ დამორჩილებას. თეიმურაზ I-ისა (1606-1648) და ლუარსაბ მეორის (1606-1614) მოღვაწეობა ერთმანეთს ავსებდა ყიზილბაშთაგან საქართველოს გადარჩენის საქმეში. წერილობითი წყაროების ურთიერთშეჯერებისა და კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე სიღრმისეულადაა გააზრებული და წარმოჩენილი ირან-საქართველოს ურთიერთობის აღნიშნული პერიოდი.

დისერტაციის მესამე თავი- წმინდა მოწამე ქეთევან დედოფალი.

გადმოცემული და შეჯამებულია წმინდა ქეთევან დედოფლის ღვაწლი და მოწამეობა ქვეყნისა და მთელი ქართველი ხალხისათვის. ქეთევან დედოფალმა, საქართველოსთვის ამ უაღრესად რთულ პერიოდში, ფიზიკური არსებობის ზღვრამდე მისულ ქვეყანაში, თავისი სარწმუნოებრივი სიმტკიცით ჭეშმარიტების გზა გაუკვალა ქართველ ერს, თავისი სიცოხლის გაღების ფასად. საკითხის კვლევისას გამოყენებული იყო ევროპაში დაცული მდიდარი მასალა, მათ შორის : „ნამდვილი ცნობები“, რომლის ავტორია, წმ. ავგუსტინეს ორდენის ბერი ამბროზიო დუშ ანჟუსი. წყარო მნიშვნელოვანია იმ მხრივაც, რომ ავტორი, მოთხრობილი ამბების თვითმხილველია. გარდა ამისა, კვლევის შედეგად დასკვნები გამოტანილია ქართული ნარატიული, მხატვრული, აგიოგრაფიული და უცხოური მასალების საფუძველზე.

აღნიშნულ თავში საკმაოდ დაწვრილებით განვიხილეთ ქეთევან დედოფლის წამების გამომწვევი სხვადასხვა ვერსია. მისი მოღვაწეობისა და ტრაგიკული აღსასრულის გაშუქებისას გამოკვლეულია სიახლე, რომ ქეთევან დედოფალს მარიამის სახელით მოიხსენიებდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ჩემი ინტერესების და კვლევის სფეროში შედიოდა ის ფაქტი, თუ რატომ მოიხსენიებდნენ უცხოური წყაროები ქეთევან დედოფალს მარიამის სახელით, კერძოდ, ჟან შარდენი და არაქელ დავრიჟეცი, ეს საკითხი და სახელის ონომასტიკა გამოუკვლეველი რჩება.

დისერტაციის მეოთხე თავი-კომპრომისი ირანისა და ქართლის ურთიერთობაში როსტომ-ხანი და თეიმურაზ მეფე.

დისერტაციის მეოთხე თავში საგანგებო ყურადღება აქვს დათმობილი როსტომ მეფის ზეობის (1632-1658) პერიოდის მნიშვნელოვან მომენტებს. ისტორიული ფაქტები გაშუქებულია ქართულ, სპარსულ, ოსმალურ, სომხურ, რუსულ, ევროპულ წერილობითი წყაროებისა და ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთების ურთიერთშეჯერებისა და ანალიზის ფონზე. გადმოცემულია ქართველი ხალხის წინააღმდეგობა სეფიანთა აგრესიული გეგმების მიმართ, ქართლ-კახეთის მეფეების მცდელობა დასხვადასხვა დიპლომატიური გზით სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნება, რამაც გავლენა იქონია ირან-საქართველოს შორის ურთიერთობის ახალი ფორმის ჩამოყალიბებაზე, კერძოდ „კომპრომისული პოლიტიკის“ შემუშავებაზე. წარმოდგენილია როსტომ მეფის მიერ გატარებული შინაპოლიტიკური ღონისძიებები, რომლებიც განხორციელდა „კომპრომისული პოლიტიკის“ პირობებში. აღნიშნული პოლიტიკის კურსით მან შეძლო ქვეყნისათვის შეენარჩუნებინა სახელმწიფოებრივი წყობა, სარწმუნოება, სახელმწიფოებრივი ენა, აღაშენებდა ეკლესია-მონასტრებს, ანიჭებდა საგადასახადო შეღავათებს და ხელს უწყობდა ვაჭრობის განვითარებას. აღნიშნული ფაქტი დასტურდება მოძიებული ორენოვანი (ქართულ-სპარსული) საბუთით, რომელსაც თან ერთვის როსტომ მეფის ხელმოწერა და ბეჭედი. საბუთი გაცემულია სავაჭრო ბაჟის აღების წესის შესახებ.

დისერტაციის მეხუთე თავი-ირანული სამოხელეო ელემენტების გავლენა ქართულზე (XVII საუკუნე).

დისერტაციის მეხუთე თავში განხილულია და გამოტანილია დასკვნები საკვლევი პერიოდის (სეფიანთა პერიოდი) მოხელეთა კომპეტენციისა და ფუნქციების შესახებ. როსტომ მეფის მიერ ჩატარებული ყოველი ღონისძიება ირანის შაჰის მუდმივი კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა. ამ მიზნით შაჰის ხელისუფლებამ ქართლის სამეფო კარზე წმინდა ყიზილბაშური თანამდებობები შემოიღო, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ სამეფო კარზე.

ეშიკადასბაში- ایشیکا آقاسیباشی განაგებდა საპოლიციო სამსახურს.

მეითარი-مهتر მეფის პირადი დარბაისელი მსახური, რომელიც თავისი სტატუსით სამეფო სასახლის ყველა მსახურზე მაღლა იდგა.

მემანდარი-مهمانداری იგივე სტუმარზე, ელჩებსა და მოციქულებზე პასუხისმგებელი პირი.

მინზაში-مینه‌اشی ციხისთავის თანამდებობა, რომლის ფუნქციებში, ციხის დაცვის გარდა შედიოდა ციხის საბაჟო საქმის გაძღოლაც.

მუნში-مونسى მდივანი, საბუთების მწარმოებელი, მწერალი .

მურდარი-مهردار ბეჭდის მცველი, შემნახავი, მეფის კარზე დაახლოებული პირი.

მუსტოფი-مس‌توفى ციხის მეთოფეთა აღმწერი, მათ მოვალეობაში შედიოდა ციხის მეთოფეთა აღწერა, სალაროს მოხელეობა, სამეფო ცხენების აღწერა და კარის ზედამხედველობა .

ყულარადასი-قولار‌داسى სასახლის გვარდიის მეთაური, რომელიც აქტიურად მონაწილეობდა სახელმწიფოს მართვის საქმეში.

უზბაში-وزیر‌اشی სამხედრო ხასიათის მოხელე, ასისტავი.

ჯარჩი - جارجی მთავრობის განკარგულების სახალხოდ გამომცხადებელი, მოსახლეობაში სხვადასხვა ამბის გამვრცელებელი, მეფის მხლებელი ლაშქრობის, ნადირობის დროს.

ჩატარებული კვლევა-ძიების შედეგად, შეტანილია საკვლევი პერიოდის ყველამნიშვნელოვანი მოხელის კომპეტენცია და ფუნქციები. ასევე ნაშრომს დართული აქვს მოხელეების შესახებ მოკვლეული დიგიტალური მასალები.

დისერტაციის მეექვსე თავი - ირან-საქართველოს სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები XVII საუკუნეში.

აღნიშნულ თავში შესწავლილი გვაქვს საქართველოში არსებული სხვადასხვა სავაჭრო ქალაქების ეკონომიკური მდგომარეობა ირანსა და საქართველოს შორის, რომელიც ორმხრივი ხასიათის იყო. ამის მტკიცების საფუძველს გვაძლევს დოკუმენტური საბუთები,

ვერედწოდებული XVII საუკუნის მზითვის წიგნები, სადაც მრავლადაა დასახელებული ირანული ძვირფასი ქსოვილებისაგან შექმნილი სამოსი. XVII საუკუნეში ირან-საქართველოს შორის სავაჭრო ურთიერთობის დამადასტურებელია თბილისსა და ზაგემში მოჭრილი ირანული ყაიდის მონეტები, რომლებიც დართული აქვს ნაშრომს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

წყაროები

1. **ავიტაბილე 1977:** დონ პიეტრო ავიტაბილე, ცნობები საქართველოზე (XVII საუკუნე), შესავალი, თარგმანი და კომენტარები ბ. გიორგაძის. თბილისი, 1977.
2. **არჩილიანი 1937:** გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა. თხზულებათა სრული კრებული, აღ. ბამარიძისა და ნ.ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი. 1937.
3. **ბატონიშვილი 1913:** ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს ისტორია, თბილისი, 1913.
4. **ბატონიშვილი 1941:** ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941.
5. **ბატონიშვილი 1973:** ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1973.
6. **ეგნატაშვილი 1959:** ბერი ეგნატაშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირთადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II, თბილისი, 1959.
7. **გაბაშვილი 1949:** გაბაშვილი ვ., სპარსული დასტურლამალი, თსუ, შრომები, XXXV, თბილისი, 1949;
8. **გაბაშვილი 1965:** გაბაშვილი ვ., იოსებ ქართველის ვინაობისა და მოღვაწეობის საკითხისათვის, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 116, 1965.
9. **გაბაშვილი 1962:** გაბაშვილი ვ., თბილისი XVI-XVII საუკუნეების აღმოსავლურ წყაროებში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები 99, თბილისი, 1962.
10. **გაბაშვილი 1943:** გაბაშვილი ვ., დარბაზის რიგის მოხელენი. ენიშკის მოამბე, XIII, თბილისი, 1943.
11. **გაბიძაშვილი 1980:** გაბიძაშვილი ე., ქავთარია მ., ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, VI, რედაქტორი მზექალა შანიძე, თბილისი, 1980.

12. **გორგიჯანიძე 1926:** გორგიჯანიძე, ფ., ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მოამბე, II, თბილისი, 1926.
13. **გრიგოლია 1942:** გრიგოლია კ., ილორის წმ. გიორგის ხატის წარწერა, (ენიმკის მოამბე) თბილისი, 1942.
14. **დავლიანიძე 1971:** დავლიანიძე ლ., ქართული წყაროთმცოდნეობა, III, ზაქარია აქულისელის ცნობები საქართველოს შესახებ, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ლიანა დავლიანიძემ, თბილისი, 1971.
15. **დავრიჟეცი 1974:** დავრიჟეცი ა., ცნობები საქართველოს შესახებ, სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო კარლო კუციაძე, თბილისი, 1974.
16. **დასტურლამალი 1965 :** დასტურლამალი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, 1965.
17. **დასტურლამალი 1970:** მეფის ვახტანგ მეექვსისა, ი.სურგულაძის რედაქტორობით, თბილისი, 1970.
18. **ვახვახიშვილი (დოდორქელი) 1989:** ვახვახიშვილი (დოდორქელი) გ., რედაქტორი შანიძე მ., ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, V, წამებად ყოვლად დიდებულისა მოწამისა დედოფლისა ქეთევანისა, რომელი იწამა სპარსთა მეფისა შაჰაბაზ უსჯულოსა მიერ ქალაქსა შირაზისასა, თბილისი 1989.
19. **თამარაშვილი 1902:** თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის XIII საუკუნიდან, ვიდრე XX საუკუნემდე, თბილისი., 1902.
20. **თაყაიშვილი 1909:** თაყაიშვილი ე., საქართველოს სიძველენი, ტ. II; თბილისი., 1909.
21. **თაყაიშვილი 1910:** თაყაიშვილი ე., საქართველოს სიძველენი; ტ. III; თბილისი, 1910.
22. **თაყაიშვილი 1920:** თაყაიშვილი ე., საქართველოს სიძველენი; ტ. I, თბილისი, 1920.
23. **თოდუა 1971:** თოდუა მ., ქართულ-სპარსული ეტიუდები, თბილისი, 1971.
24. **კაკაბაძე 1913:** კაკაბაძე ს., თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა, თბილისი, 1913.
25. **კაკაბაძე 1921:** კაკაბაძე ს., სიგელ-გუჯრები, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები; I; თბილისი., 1921.
26. **კაკაბაძე 1925:** კაკაბაძე ს., ფარსადან გორგიჯანიძე, ისტორია, ნაწ II, თბილისი, 1925.
27. **კაპანაძე 1969:** კაპანაძე დ., ქართული ნუმისმატიკა, თბილისი, 1969.

28. **კაციტაძე 1962:** კაციტაძე დ., XVI-XVII საუკუნეთა სპარსული დოკუმენტური წყაროები საქართველოს ისტორიისათვის “კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული“, II, თბილისი, 1962.
29. **კაციტაძე 1960:** კაციტაძე დ., ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებისა და „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელება XVI-XVII სს. სპარსული წყაროები, „მომბე“, №2, თბილისი., 1960.
30. **კაციტაძე 1972:** კაციტაძე დ., მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, XVII-XVIII საუკუნეთა ქართული დოკუმენტური წყაროები, ირან-საქართველოს სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის შესახებ, თბილისი, 1972.
31. **ლამბერტი 1938:** არქანჯელო ლამბერტი, “სამეგრელოს აღწერა”, თარგმანი იტალიურიდან ა. ჭყონიასი, თბილისი, 1938.
32. **მესხია 1948:** მესხია შ., საზ 18; ფონდი 226; №9067.
33. **მილანელი 1964:** დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი, წერილები საქართველოზე XVIII საუკუნე, იტალიური ტექსტი თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ, თბილისი, 1964.
34. **მუნში 1969:** მუნში ი., ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შენიშვნებითურთ გამოსცა ვ. ფუთურიძემ, თბილისი, 1969;
35. **მუნში 1981:** ისქანდერ მუნში, ზეილ-ე თარიხ-ე ალამარაი-ე აბასი. აბასის ქვეყნის დამამშვენებელი ისტორიის გაგრძელება, საქართველოს ისტორიის წყაროები, სპარსულ ტექსტს გამოკვლევა, ქართული თარგმანი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნანა გელაშვილმა, თბილისი, 1981.
36. **ნაიმა 1979:** ნაიმა მ., ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევებითა და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ, თბილისი, 1979.
37. **ორბელიანი 1854:** ორბელიანი პ., ამბავი ქართლისანი, დ. ჩუბინაშვილის რედაქტორობით, თბილისი, 1854.

38. **პოლიევქტოვი 1926:** პოლიევქტოვი მ., სტოლნიკ ტოლოჩანოვისა და დიაკი იევლევის ელჩობა იმერეთში 1650-1652 წლებში, საბუთები გამოსცა და შესავალი დაურთო მ. პოლიევქტოვმა, თბილისი, 1926.
39. **ჟორდანია 1897:** ჟორდანია თ., ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიის დამწერლობისა, თბილისი, 1897.
40. **საბინინი 2010:** საბინინი მ., საქართველოს სამოთხე, თბილისი, 2010.
41. **სურგულაძე 1952:** სურგულაძე ივ., საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის; თბილისი, 1952 .
42. **სურგულაძე 1970:** სურგულაძე ივ., ქართული სამართლის ძეგლები, „დასტურლამალი“, თბილისი, 1970.
43. **ტაბაღა 1986:** ტაბაღა ი., საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, თბილისი, 1985.
44. **ტავერნიე 1898:** ტავერნიე ჟ., ტავერნიეს მოგზაურობა, თარგმანი ალ.ჭყონია, „მომბე“, №6, თბილისი, 1898.
45. **ფუთურიძე 1954:** ფუთურიძე ვლ., მოჰამედ თაჰერის ცნობები საქართველოს შესახებ, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბილისი, 1954.
46. **ფუთურიძე 1955:** ფუთურიძე ვლ., ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთი, V, ტექსტი დაადგინა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთო ვლ. ფუთურიძემ, თბილისი, 1955.
47. **ფუთურიძე 1961:** ფუთურიძე ვლ., სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთ საცავებში, თბილისი, 1961.
48. **ფუთურიძე 1969:** ფუთურიძე ვლ., ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1969.
49. **შარდენი 1931:** შარდენი ჟ., მოგზაურობა საქართველოში, თარგმნილი ფრანგულიდან ვასილ ბარნოვის მიერ, თბილისი, 1931.
50. **შარდენი 1975:** შარდენი ჟ., მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, ფრანგულიდან თარგმნა მ.მგალობლიშვილმა, თბილისი, 1975.

51. **შიოლაშვილი 2015:** შიოლაშვილი ნ., ჰუმანიტარული მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის შრომები, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2015.
52. **ჩელები 1971:** ჩელები ე., მოგზაურობის წიგნი, ნაკვ I, თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ, თბილისი, 1971.
53. **ჩელები 2013:** ჩელები ე., ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქულიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გიული ალასანიამ, თბილისი, 2013.
54. **ხითარიშვილი 1935:** ხითარიშვილი ფ., შაჰნავაზიანი; თბილისი, 1935.
55. **ჯავახია 2005:** ჯავახია ბ., საქართველო და ქართველები ადამ ოლეარიუსის მოგზაურობის წიგნში, თბილისი, 2005.
56. **ჯავახიშვილი 1945:** ჯავახიშვილი ივ., ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები, წინათ და ახლა, წიგნი I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბილისი, 1945.
57. **Даврижеци 1973 :** Даврижеци, А; Книга Истории, Перевод, предисловие и комментарий Л. А. Ханларян, Москва, 1973.
58. **Della Valle 1745 :** „Voyage de Petro Della Valle” t. VIII P., 1745.
59. **Olearius 1656:** Olearius A. Vermehrte Neue Beschreibung Der Muscowitischen und Persischen Reyse So durch Gelegenheit einer Holsteinischen Gesandschafft an den Russischen Zaar und König in Persien geschehen. Schleswig: Drück Holwein, 1656.

ლიტერატურა

60. **ავალიშვილი 1995:** ავალიშვილიზ., ქართული დიპლომატია. წელიწდეული II, თბილისი, 1995.
61. **აკოფაშვილი 1977:** აკოფაშვილი გ., ქართველი დიპლომატი ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი ნიკოფორე იბრახი, თბილისი, 1977.
62. **ბარნაველი 1962:** ბარნაველი ს., დადიანის ასული მზითვის წიგნი, მუზეუმის მოამბე, ტომი XXIII-B, თბილისი, 1962.
63. **ბარნაველი 1974:** ელისაბედ ბატონიშვილის მზითვის წიგნი; საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე; X-B; 1940 წელი; მასალები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიისათვის (მზითვის წიგნები) ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა მზია იაშვილმა, თბილისი, 1974.
64. **ბეთხოშვილი 2002:** ბეთხოშვილი დ., წამებული დედა ქართველთაჲ, თბილისი, 2002.
65. **ბერიძე; ხიდაშელი; დუმბაძე; 1990:** ბერიძე ვ., ხიდაშელი შ., დუმბაძე მ., ლორთქიფანიძე მ., აბდუშელიშვილი მ., ბადრიძე შ., გუჩუა ვ., კაცაძე ა., პაპუაშვილი თ., ჩხატარაიშვილი ქ., ჯამბურია გ., დანელიძე დ., ბერიძე თ., ბერძნიშვილი მ., მეგრელაძე დ., ტუხაშვილი ლ., ტყეშელაშვილი ო., ძიძიგური გ., ჯაფარიძე ვ., თბილისის ისტორია, ტომი I, თბილისი, 1990.
66. **ბერძნიშვილი 1957:** ბერძნიშვილი მ., მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, თბილისი, 1957.
67. **გაბაშვილი 1941:** გაბაშვილი ვ., თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტომი XXXV, თბილისი, 1941.
68. **გაბაშვილი 1942:** გაბაშვილი ვ., დარბაზის რიგის მოხელენი დასტურლამალის მიხედვით, თბილისი., 1942.

69. **გაბაშვილი 1943:** გაბაშვილი ვ., დარბაზის რიგის მოხელენი დასტურლამალის მიხედვით, თბილისი, 1943.
70. **გაბაშვილი 1957:** გაბაშვილი ვ., ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, თბილისი, 1957.
71. **გაბაშვილი 1958:** გაბაშვილი ვ., ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVII საუკუნეებში., თბილისი, 1958.
72. **გაბაშვილი 1966:** გაბაშვილი ვ., ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან, თბილისი, 1966.
73. **გელაშვილი 1995:** გელაშვილი ნ., ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, ქართლ-კახეთის სამეფოთა ურთიერთობა ირანთან XVI საუკუნის 70-80-იან წლებში, თბილისი, 1995.
74. **გელაშვილი 2008:** გელაშვილი ნ., რელიგიური ასპექტი როსტომ მეფის მმართველობაში, თბილისი, 2008.
75. **გელაშვილი 1996:** გელაშვილი ნ., საქართველო და ირანი XVII საუკუნის 30-იან წლებში (სპარსულ საისტორიო თხზულებათა შუქზე). თბილისი 1996.
76. **გელაშვილი 2008:** გელაშვილი ნ., ქართველი მეფე-მთავრები და შაჰ სეფი I (1629-1642), თბილისი, 2008.
77. **გვრიტიშვილი 1947:** გვრიტიშვილი დ., გორის ისტორიიდან, თბილისი, 1947.
78. **გულბენკიანი 1987:** გულბენკიანი რ., ნამდვილი ცნობები საქართველოს დედოფლის ქეთევანის შესახებ, თბილისი, 1987.
79. **კაციტაძე 1992:** კაციტაძე დ., ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან და რუსეთთან საქართველოს სავაჭრო ეკონომიკური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი, 1992.
80. **კაციტაძე 2009:** კაციტაძე დ., ირანის ისტორია, თბილისი, 2009.
81. **კუცია 1966:** კუცია კ., სეფიანთა ირანის ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება, თბილისი, 1966.
82. **მამაცაშვილი 2013:** მამაცაშვილი თ., ცხოვრება და წამება წმინდა დედოფლისა, გამომცემლობა „პალიტრა“, თბილისი, 2013.

83. **მამისთვალაშვილი 2008:** მამისთვალაშვილი ე., საქართველო-იერუსალიმის ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI-XVIII ს.), თბილისი, 2008.
84. **მამისთვალაშვილი 2011:** მამისთვალაშვილი ე., საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია, თბილისი, 2011.
85. **მეგრელაძე 1963:** მეგრელაძე დ., მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, თბილისი, 1963.
86. **მესხია 1948:** მესხია შ., მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბილისი, 1948.
87. **ნაკაშიძე 1977:** ნაკაშიძე ნ., წიწამურიდან ბახტრიონამდე, თბილისი, 1977.
88. **ჟორდანიას 1962:** ჟორდანიას გ., უცხოელ მოგზაურთა ცნობები ქართველთა შესახებ XVII საუკუნეში, „მნათობი“ №8, თბილისი., 1962.
89. **ჟორდანიას 1963:** ჟორდანიას გ., ქართული აზრეშუმის კულტურის განადგურების ერთი ცდის შესახებ, „ცისკარი“, თბილისი, 1963.
90. **ჟორჯოლიანი 1987:** ჟორჯოლიანი გ., საქართველო XVII საუკუნის 30-50-იან წლებში, თბილისი. 1987.
91. **ჟუჟუნაშვილი 1996:** ჟუჟუნაშვილი გ., უცხოელ ელჩთა მიღების წესები XVI-XVII საუკუნეების ქართული სამეფო-სამთავროებში, თბილისი., 1996.
92. **ცინცაბაძე 2010:** ცინცაბაძე მ., ჟურნალი „მაყვლოვანი“, სამთავროს წმიდა ნინოს დედათა მონასტრის პერიოდული გამოცემა. №2, თბილისი, 2010.
93. **ჟღენტი 1985:** ჟღენტი დ., ქართლის დედოფალ მარიამის როლი სახელმწიფო განმგებლობაში, თბილისი, 1985.
94. **რუხაძე 1989:** რუხაძე ტ., ლიტერატურული ძიებანი, თბილისი, 1989.
95. **სულხან-საბა ორბელიანი 1991:** ქართული ლექსიკონი, I, თბილისი, 1991.
96. **სურგულაძეა., შ. მესხია , დ. გვრიტიშვილი , მ. დუმბაძე, 1958:** თბილისის ისტორია, თბილისი 1958.

97. **ფათეში 1982:** ფათეში მ., სპარსული მასალები XVI-XVII საუკუნეების ქართველ მოღვაწეთა შესახებ, რეცენზირები: ისტორიისმეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი დ. კაციტაძე; ისტორიისმეცნიერებათა დოქტორი გ. ჭიპაშვილი, თბილისი, 1982.
98. **ქანთარია 1977:** ქანთარია მ., ძველი ქართული პოეზიის ისტორიიდან XVII- XVIII სს, თბილისი, 1977.
99. **ქუთელია 1972:** ქუთელია თ., ზეგამში მოჭრილი მონეტები, „მაცნე“ ისტორიის სერია, №4, თბილისი, 1972.
100. **ქუთელია 1978:** ქუთელია თ., თბილისის ზარაფხანა XVII-XVIII სს, თბილისი, 1978.
101. **ყარაულაშვილი 1966:** ყარაულაშვილი ც., მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე №5, თბილისი, 1966.
102. **ჩუბინაშვილი 1984:** ჩუბინაშვილი დ., ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი, 1984.
103. **ჩხეიძე 1993:** ჩხეიძე რ., ლიტერატურული საქართველო, ზღუდე ბოროტების წინაშე, №40, თბილისი, 1993.
104. **ჯავახიშვილი 1953:** ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, IV, თბილისი, 1953.
105. **ჯავახიშვილი 1928:** ჯავახიშვილი ივ., ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, თბილისი, 1928.
106. **ჯავახიშვილი 1929:** ჯავახიშვილი ივ., ქართული სიგელთა მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, თბილისი, 1929.
107. **ჯამბურია 1973:** ჯამბურია გ., ბაზალეთის ტრაგედია, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბილისი, 1973 .
108. **ჯამბურია 1973:** ჯამბურია გ., საქართველოს პოლიტიკური ვითარება XVII ს. 30-90-იან წლებში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბილისი, 1973.
109. **ჯაფარიძე 1973:** ჯაფარიძე გ., მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, II, ქართული მეტროლოგიის ისტორიიდან. თბილისი. 1973.
110. **Жордания 1994:** Жордания Г., Гамезардашвили З. Римско-католическая миссия и Грузия, ч. I, Тбилиси, 1994.

111. **Рубинчик 1985:** Рубинчик Ю.А., Персидско-русский словарь; Москва 1985
112. **Стрейс 1935:** Стрейс Я Я. Три путешествия [по Италии, Греции лифландии. Московии, Тартарии, Мидии, Персии. Ост ндии. Японии и различным странам, 1647-1673], перевод Э. Бородиной-М.: Соцэкгиз Образцова, 1935.

ცენტრალური საისტორიო არქივი

113. საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი, ძველ ხელნაწერთა ფონდი, № 550.
114. საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი, ძველ ხელნაწერთა ფონდი, № 543.
115. საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი .სსმ, ფონ, Hd,საბ.14652.
116. საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი, ძველ ხელნაწერთა ფონდი, № 550.
117. საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი, ძველ ხელნაწერთა ფონდი, № 543.
118. საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1449: საბ 1873.

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

- 119.სსიპ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ფონდი Hd, საბ 1559. ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, შეადგინეს: თ. ენუქიძე, რ. პატარიძემ, ნ. შოშიაშვილი, გ.ჯანდიერი. საბ. 14590. თბილისი, 1964.
- 120.სსიპ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი ფონდი pd №128, შეადგინეს: თ. ენუქიძე, რ. პატარიძემ, ნ. შოშიაშვილი, გ.ჯანდიერი. საბ. 14590. თბილისი, 1964.
- 121.სსიპ კორნელ კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი 1964: ისტორიული დოკუმენტების კატალოგი(Hd) კოლექცია, შეადგინეს: თ. ენუქიძე, რ. პატარიძემ, ნ. შოშიაშვილი, გ.ჯანდიერი. საბ. 1559. თბილისი, 1964.
- 122.სსიპ კორნელ კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი 1964: ისტორიული დოკუმენტების კატალოგი(Hd) კოლექცია, შეადგინეს: თ. ენუქიძე, რ. პატარიძემ, ნ. შოშიაშვილი, გ.ჯანდიერი. საბ. 14590. თბილისი, 1964.
- 123.სსიპ კორნელ კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი 1964, ფონდი Hd 1624, შეადგინეს: თ. ენუქიძე, რ. პატარიძემ, ნ. შოშიაშვილი, გ.ჯანდიერი, თბილისი. 1964.
- 124.სსიპ კორნელ კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი 1964, ფონდი Hd-1985, შეადგინეს: თ. ენუქიძე, რ. პატარიძემ, ნ. შოშიაშვილი, გ.ჯანდიერი, თბილისი. 1964.
- 125.სსიპ კორნელ კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი 1964, ფონდი Qd, საბ 8966, შეადგინეს: თ. ენუქიძე, რ. პატარიძემ, ნ. შოშიაშვილი, გ.ჯანდიერი, თბილისი. 1964.
- 126.სსიპ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი 1964, ფონდი Hd, საბ. №13. 956ა, შეადგინეს: თ. ენუქიძე, რ. პატარიძემ, ნ. შოშიაშვილი, გ.ჯანდიერი, თბილისი, 1964.

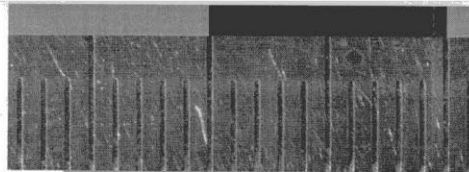
საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

- 127.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, H 2155.
- 128.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, ხელნაწერთა განყოფილება A 847.
- 129.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, ფონდი 4841.
- 130.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, ფონდი 4853.
- 131.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, ფონდი 3576.
- 132.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, ფონდი 4854.
- 133.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, ფონდი 4861.
- 134.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, ფონდი 4886.
- 135.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, ფონდი 2427.
- 136.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, ფონდი 2444.
- 137.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, ფონდი 4964.
- 138.ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი განყოფილება, ფონდი 502.

დისერტაცია

139. **გელაშვილი 1978:** გელაშვილი ნ., ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან(XVII საუკუნის 30-იანი წლები), თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1978.
140. **სუხიაშვილი 2006:** სუხიაშვილი მ., სპარსული თეზქერეები როგორც წყარო ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (XVIII ს.), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, თბილისი, 2006.
141. **ЧИНЧАДЗЕ 1985:** ЧИНЧАДЗЕ Тенгиз Васильевич., грузино-иранские отношения в конце XXII - первой четверти XXIII ВВ. По западноевропейским источникам, Академии наук, грузинской ССР Институт истории, археологии и этнографии им. И.А. ДЖАВАХИШВИЛИ, Тбилиси, 1985.
142. **Джавахия 1986:** Джавахия б., „Из истории ирано-грузинских взаимоотношений (XVI в. и первая треть XVII в.), Тбилиси, 1986.

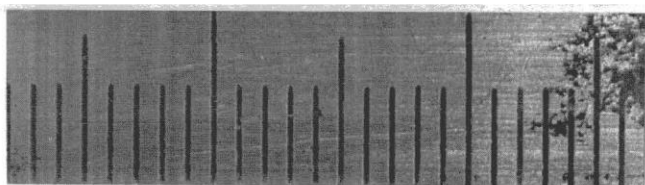
დანართი 1

2444

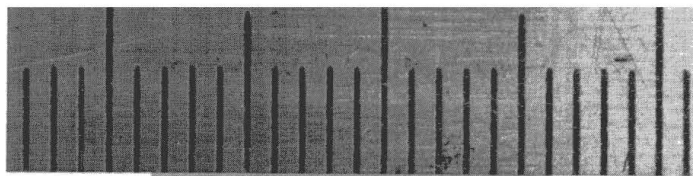
შაჰ ჰუსეინ I (1694-1722) მოჭრილია თბილისში , ჰიჯრის 1128=1715/6, აკადემიკოს ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდიდან (ქართული ფონდი #2444)Основной фонд грузинских монет Отдела нумизматики Государствен . ного музея Грузии имени С. Н. Джанашиа.

4964

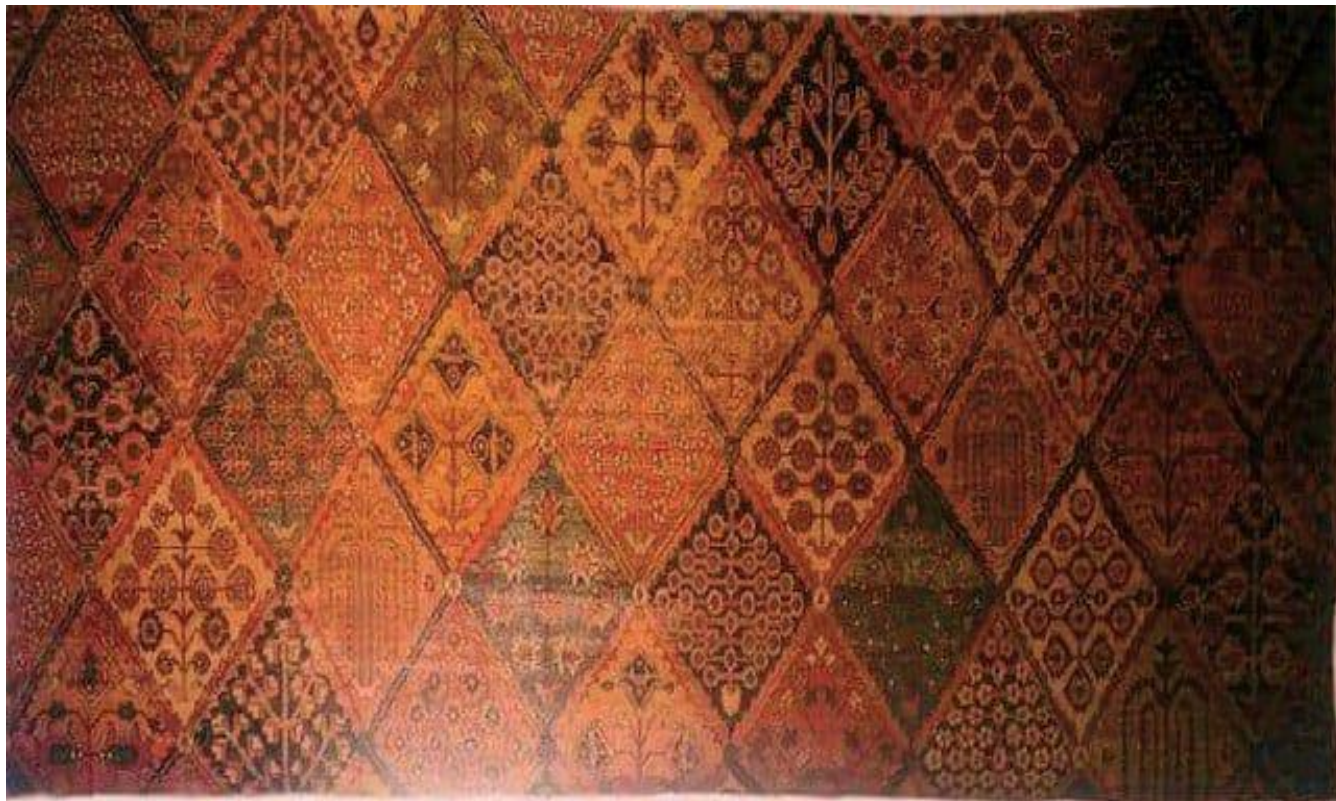
შაჰ ჰუსეინ I (1694-1722) მოჭრილია თბილისში, ჰიჯრის 1133=1720/21, აკას.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდიდან (ქართული ფონდი #2427) Основной фонд грузинских монет Отдела нумизматики Государствен . ного музея Грузии имени С. Н. Джанашиа.

5023

დანართი 4

XVII საუკუნის ირანული ხალიჩა, რომელიც სავაჭრო ურთიერთობის დროს ევროპაშიც კი გაჰქონდათ.

Carpets from Islamic lands (ხალიჩები ისლამური მიწებიდან)-Friedrich Spuhler (ფრიდრიხ სფიულერი), გვ. 155, 2013 წელი

დანართი 5

XVII საუკუნის ირანული ხალიჩა, რომელიც სავაჭრო ურთიერთობის დროს ევროპაშიც კი გაჰყონდათ.

სიგრძე: 185 სმ, სიგანე 139 სმ

Carpets from Islamic lands (ხალიჩები ისლამური მიწებიდან)-Friedrich Spuhler (ფრიდრიხ სფიულერი), გვ. 102, 2013 წელი